

Pompeu Fabra, a la Universitat i de la Universitat

Josep Murgades, Neus Nogué,
Eloi Bellés (eds.)

Pompeu
Fabra,

a la Universitat
i de la Universitat

Pompeu Fabra,

a la Universitat
i de la Universitat

Josep Murgades, Neus Nogué,
Eloi Bellés (eds.)

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Lingüística UB

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

Fax: 934 035 531

comercial.edicions@ub.edu

www.publicacions.ub.edu

© dels textos respectius: Jesús Bach-Marquès, Eloi Bellés,
Laia Benavent Llinares, Marta Busquets de Jover, Jaume
Claret Miranda, Josep Murgades, Anna Pineda

FOTOGRAFIA DE COBERTA

Pompeu Fabra a la coberta del vaixell-presidi *Uruguay* (1934).

ISBN

978-84-9168-630-9

Aquest llibre s'ha publicat amb la col·laboració de la Facultat de Filologia i Comunicació de la UB, el Grup d'Estudi de la Variació del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, i la Secció de Lingüística Catalana del mateix Departament.

Aquest document està subjecte a la llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada de Creative Commons, el text de la qual està disponible a: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>.

Índex

<i>Nota liminar</i>	9
Exposició «Pompeu Fabra i la Universitat»..... <i>Josep Murgades i Eloi Bellés</i>	11
Pompeu Fabra a la Universitat	21
<i>Jaume Claret Miranda</i>	
Pompeu Fabra i la lingüística europea..... <i>Eloi Bellés</i>	41
Andorra, el català i Pompeu Fabra: l'ortografia a les actes del Consell General	67
<i>Jesús Bach-Marquès</i>	
Les segones opcions de Fabra (1918) a la GIEC (2016)	95
<i>Laia Benavent Llinares</i>	
De la <i>Gramàtica catalana</i> (1918) de Pompeu Fabra a la GIEC (2016): les oracions de relatiu amb duplicació pronominal	117
<i>Marta Busquets de Jover</i>	
La (in)transitivitat en Fabra: aspectes clau	139
<i>Anna Pineda</i>	

Nota liminar

Els materials aplegats en aquest llibre són la concreció textual, degudament editada, de les activitats amb què la Universitat de Barcelona va sumar-se a la commemoració de l'Any Pompeu Fabra (2018).

En primer lloc, doncs, s'hi reproduïxen els escrits que figuraven als plafons de l'exposició «Pompeu Fabra i la Universitat», exhibida al vestíbul de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona entre el 18 de setembre i el 22 d'octubre de 2018.

En segon i més substantiu lloc, es publiquen les ponències presentades a la jornada acadèmica que, sempre amb idèntica voluntat de reconeixença i amb decidit propòsit d'estudi científic, va celebrar-se a la mateixa Universitat de Barcelona el 9 de novembre de 2018 entorn de l'obra de Fabra i de la seva vinculació amb el món universitari.

El seguiment del pas de Fabra per la Universitat és a càrrec d'un acreditat especialista en la història de la universitat catalana i espanyola en general, en especial la dels períodes immediatament anteriors i posteriors a la conflagració bèl·lica del període 1936-1939.

De l'enquadrament de l'aportació de Fabra en el marc de la lingüística europea coetània, així com de la recepció ulterior de la normativa fabriana —en l'únic indret d'oficialitat exclusiva de la llengua catalana i en la gramàtica prescriptiva dels nostres dies—, n'han tingut cura joves professionals formats a recer de la mateixa Universitat on Fabra, en el seu moment, va prodigar-se com a docent i com a gestor.

Si és cert que tota pedra fa paret, n'és aquesta una, de pedra, que aspira, des de la màxima institució educativa del país, a contribuir al millor coneixement de la paret sobre la qual Fabra va bastir la codificació i la funcionalització, a tots nivells, de la llengua catalana moderna.

JOSEP MURGADES

NEUS NOGUÉ

ELOI BELLÉS

Exposició «Pompeu Fabra i la Universitat»

Josep Murgades

Eloi Bellés

comissaris

Universitat de Barcelona

«Si la llengua fallava, fallava tot.»*

* Valoració —en forma de decasíl·lab èpic, segons el report que en fa Josep Miracle (Fabra 2013: 736)— amb què Fabra, conscient d’haver-se convertit en símbol de l’idioma secular, justificava el seu refús a l’oferta d’ingressar, com a membre regional corresponent, dins la Real Academia Española de la Lengua, en el marc d’una maniobra oportunista orquestrada pel directori militar del general Primo de Rivera, amb la finalitat d’edulcorar la política glotofàgica del règim i de desvirtuar la reivindicació lingüística catalana (Fabra 1927a [2013: 686-687]).

0. PRESENTACIÓ

La Universitat de Barcelona s’afegí a les commemoracions de l’Any Pompeu Fabra. Amb la present exposició. I amb la jornada acadèmica que es va celebrar el 9 de novembre de 2018.

N’era motiu el cent cinquantè aniversari de la naixença de Pompeu Fabra (1868). El primer segle de la seva gramàtica normativa (1918). Els setanta anys del seu decés (1948). I els cinquanta del primer Any Pompeu Fabra (1968), en el marc del resistencialisme antifranquista.

Es tracta aquí d’un muntatge concebut, des de la Universitat d’avui, entorn d’un homenot que, en el seu moment (darreres dècades del segle XIX i primera meitat del XX), va tenir una importància decisiva en la normativització de la llengua del país. I que, en la dècada dels trenta, va tenir un paper remarcable en el si de la institució universitària: com a primer catedràtic de llengua catalana i com a president del Patronat de la Universitat de Barcelona autònoma.

Es contribueix així, des de l’única universitat catalana llavors existent i des de la que encara avui té més pes, a retre un merescut homenatge a tot un llegat intel·lectual i científic: el de Pompeu Fabra. Però també a mantenir viu el record del seu compromís cívic i acadèmic.

1. FABRA, CODIFICADOR JOVE

Fabra estudia a Barcelona la carrera d'enginyer industrial i n'obté el títol corresponent (1886-1890), requisit indispensable per accedir anys després (1902) a la càtedra de Química de l'Escola Tècnica Superior d'Enginyers Industrials de Bilbao.

Les seves altres universitats, però, són, primerament, la tertúlia-revista-editorial de *L'Avenç*, on s'incorpora el 1890; i, segonament, l'Ateneu Barcelonès, on ingressa el 1894.

Des de la primera d'aquelles plataformes passa a encapçalar la campanya per a la reforma lingüística i a publicar-hi les seves dues primeres aportacions gramaticals: *l'Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891) i la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* (1898).

Paral·lelament, és a la llavors ben nodrida biblioteca de l'entitat ateneística on pervé al coneixement aprofundit de la lingüística internacional coetània, consolidant així la seva formació positivista com a *Junggrammatiker* (o neogramàtic), és a dir, com a lingüista descriptiu.

Constitueix el màxim exponent d'aquesta formació la seva *Gramàtica de la llengua catalana* (1912), síntesi superadora de les opcions medievalitzants de la Renaixença: «avui ja estem lluny de creure que tot arcaisme, pel sol fet d'ésser un arcaisme, és admissible» (Fabra 2010: 905). Però també ho és de les opcions col·loquialment degradades: «Si haguéssim basat la llengua literària en la que es parlava, escriuríem ara en un dialecte del castellà, un català de municipal» (Fabra 1930a [2013: 352]).

Tot plegat amb vista a la creació d'«una llengua culta i nacional [...] apta per a tothom» (segons el report de Bladé Desumvila; Fabra 2013: 719). I per a això convé «Estudiar la filologia tal com cal, d'una manera científica —ja que no hi ha altra manera de fer-ho bé—, és una aventura intel·lectual extraordinària i produeix les més pures emocions» (segons el report de Bladé Desumvila; Fabra 2013: 722).

2. FABRA A L'IEC

1912 és també l'any en què Fabra deixa d'ensenyar química a Bilbao. Cridat a Barcelona per Prat de la Riba, president de la Diputació de Barcelona, hi assumeix la docència de la llengua catalana, alhora que es fa càrrec de la direcció de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans.

Hi encapçala llavors, ja com a gramàtic prescriptiu, la tasca de codificació de la llengua, encetada amb la publicació de les *Normes ortogràfiques* (1913), prosseguida amb la de la *Gramàtica catalana* (1918) i, després del parèntesi dictatorial primoriverista, culminada amb la del *Diccionari general de la llengua catalana* (1932).

Fabra parteix en tot moment del supòsit programàtic que

[...] l'ideal que perseguim no és la resurrecció d'una llengua medieval, sinó formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga sense els llargs segles de decadència literària i de supeditació a una llengua forastera (Fabra 1918 [2013: 260]).

Teoritza llavors sobre la inevitable dimensió de constructe que, aquí i arreu, revesteix tota llengua estàndard: «una llengua patró és, doncs, una llengua artificial» (Fabra 1929 [2013: 346]).

[U]n idioma literari, per tant, és el resum d'una feina de selecció [...] tota llengua literària és artificial, puix que és resum de dialectes i de treballs de selecció i això ho justifica (Fabra 1930b [2013: 348-349]).

Precisa alhora la correcta interrelació que hi ha d'haver entre registres formals i registres col·loquials de l'idioma:

[...] es crea una aristocràcia de paraules i expressions que vénen a constituir la llengua literària, la qual va separant-se a poc a poc de la llengua popular, amb la particularitat que la primera tendeix a petrificar-se, mentre que el poble troba sempre la manera de renovar el llenguatge (segons el report de Bladé Desumvila; Fabra 2013: 722).

[...] però el poble ha de comprendre la diferència que hi ha d'haver entre el llenguatge literari i el llenguatge parlat. A cap país del món, ni als països que tenen una tradició lingüística ininterrompuda, el llenguatge literari no pot ésser posat al mateix nivell del llenguatge parlat. Per força el primer ha d'ésser més depurat, més culte. El llenguatge literari ennobleix el nostre verb vulgar (Fabra 1932a [2013: 382]).

I sense mai descuidar per això que «cal evitar d'establir un divorci massa gros entre la llengua escrita i la llengua parlada» (Fabra 1927b [2013: 296]).

Alhora Fabra manifesta la seva convicció que el model referencial bastit és prou diasistemàtic per aspirar a ser igualment aplicable a la resta de països del domini lingüístic:

[...] als mallorquins i valencians els he dit sempre que el redreçament de la nostra llengua depèn d'ells mateixos. En l'obra depuradora de la llengua, tots treballem per acostar una cosa que era la mateixa i que si ens remuntem a Ramon Llull i als escriptors valencians del segle xv ens retrobarem (Fabra 1932b [2013: 380]).

3. FABRA, DIVULGADOR I CONFERENCIANT

Ja molt abans Fabra s'havia prodigat també com a filòleg divulgatiu. I ho feia signant articles polèmics, amb el pseudònim d'Esteve Arnau, a les pàgines de *L'Avenç* (1893; dins Fabra 2013: 120-149) i de *Catalònia* (1900; dins Fabra 2013: 150-155); també, de més ponderats, a les de *La Veu de Catalunya* (1913; dins Fabra 2013: 156-162). I, amb el seu nom, a les d'*El Poble Català* (1905-1907; dins Fabra 2010: 805-876).

El 1919, i fins al 1930, des de la palestra que li brinda el diari *La Publicitat*, reprèn aquest activisme adreçat a una audiència sempre molt més àmplia que l'estrictament gremial, a través de les anomenades *Converses filològiques*, uns escrits en format periodístic des d'on apunta, proposa, recusa tot de manifestacions múltiples i vàries que convé acceptar, o desestimar, en el procés de conformació progressiva de la llengua estàndard (o, en la terminologia de l'època, de la llengua literària).

Hi pondera, així, que «cal tenir en compte la viabilitat de la innovació proposada» (Fabra 2010: 617). Hi exhorta que «els defectes, cal extirpar-los no solament de la llengua escrita, sinó encara de la llengua parlada» (Fabra 2010: 698). I s'hi demana, imperativament:

[...] ¿no hauríem d'esperar de les empreses editorials que es decidissin a fer qual-sevol sacrifici per tal que no sortís una sola ratlla que no hagués estat curosament revisada per un bon revisador d'originals? (Fabra 2010: 609).

Simultàniament a la difusió d'aquestes seves *Converses filològiques*, Fabra es desdobra en conferenciant arreu del país i afirma «l'obligació que tenim tots els ciutadans d'aprendre i difondre la nostra llengua si volem que sigui considerada com a nacional» (Fabra 1930c [2013: 571]). I reclama l'estudi consegüent de la llengua:

[...] per aprendre el català s'ha de fugir del pintoresc. Sardanes, emblemes patriòtics, cançons, etc. Això és molt bonic, però no vol dir que se sap el català [...] per aprendre el català s'ha d'estudiar la gramàtica (Fabra 1933 [2013: 392]).

Pledeja contra la subsumció de la llengua subordinada, la catalana, dins l'hegemònica, la castellana:

Per això convé tant de destriar ben bé ço que és català de ço que és castellà: de moment, millorarà, així, el nostre català, i de retop el nostre castellà, i evitarem la pèrdua de la construcció, forma o paraula catalana, que, altrament, a la llarga tindria lloc fatalment (Fabra 2010: 709).

I prioritza en tot cas l'ús per sobre la dimensió ideològica: «més m'estimo un català que combati Catalunya en català, que no un català que lloï Catalunya en castellà» (segons el report de Miracle; Fabra 2013: 736).

Durant aquells anys vint, a més, el compromís cívic i polític de Fabra es materialitza tot fent-se càrrec de la presidència de l'Ateneu Barcelonès i dinamitzant-lo com un focus d'irradiació cultural i també de resistencialisme enfront del Directori Militar.

4. FABRA A LA UNIVERSITAT

Enderrocada la monarquia borbònica i instaurat el règim republicà (1931), Catalunya és dotada d'Estatut i de Generalitat, i és aleshores quan el compromís de Fabra pervé a la plena expressió amb el seu nomenament com a president del Patronat de la Universitat de Barcelona autònoma (1933):

El mèrit de la política de la República consisteix a haver tractat de fondre en un sol organisme espiritual de concòrdia tot allò que a Catalunya era digne d'ésser considerat com un element de cultura superior. A aquest propòsit obeïa l'establiment de l'autonomia universitària (Fabra 1935 [2013: 591]).

Des d'una tal condició gestora, alternada amb la dedicació docent, Fabra vetlla per la modernització de la Universitat, tot començant per la seva dimensió més material:

Una de les coses que convenia fer amb més urgència era la reforma de l'edifici universitari. S'imposava, abans que tot, fer-ne la neteja, treure de patis i passadissos aquella brutícia que s'hi havia anat acumulant anys i anys, pintar de nou les parets, plenes d'inscripcions i dibuixos vergonyosos; fer desaparèixer bancs i taules esgavellats i destenyits. I, ensems amb la neteja i endreçament de l'edifici, calia també fer les reformes indispensables per tal de fer plaent l'estada de l'estudiant a la Universitat, procurant d'evitar que en fugís en les seves estones d'esbarjo (Fabra 1935 [2013: 605]).

I atén sobretot els qui n'havien de ser els principals beneficiaris:

No és veritat [que els estudiants, al primer aldarull, trencarien les portes de vidre que es demanava d'instalar a la façana de la Universitat —les que encara hi ha—]. Els estudiants, quan se sentin amb la responsabilitat d'aquestes portes de vidre, les respectaran. La cosa que torna més brutals els infants i el jovent és la brutalitat amb què siguin tractats. Si els tracten amb respecte, ells respecten (segons el report de Rossend Llates; Fabra 2013: 747).

El 17 d'octubre de 1933 una pionera del periodisme femení, Irene Polo, entrevista Fabra com a president del Patronat de la Universitat de Barcelona autònoma. I és també en relació amb els estudiants que afirma:

[...] a nosaltres ens interessa tant o més que la quantitat, la qualitat de l'alumne. No en volem, de mals estudiants, d'aquests estudiants típics de fins ara. Que se'n vagin. Aspirem que de la Universitat de Barcelona surtin autèntics facultatius. Gent veritablement apta i completament preparada (segons l'entrevista d'Irene] P[olo] a Pompeu Fabra; Fabra 2013: 667).

D'altra banda, i en contra dels qui en aquella conjuntura històrica proposaven la instauració de dues universitats diferenciades segons la llengua, Fabra opta decididament per una de sola:

Hem començat per deixar que cada alumne i cada professor expliquin la seva classe o facin les seves preguntes o exercicis en la llengua que vulguin: català o castellà. Si hi ha un professor castellà que no sap la nostra llengua, donarà les seves classes en castellà. Si hi ha un alumne que no parla el català, parlarà i escriurà en la seva llengua i se li contestarà igual (segons l'entrevista d'Irene] P[olo] a Pompeu Fabra; Fabra 2013: 664).

Però aquest règim de convivència lingüística a la Universitat —el concebut per Fabra— no era compartit per altres membres del Patronat, com era el cas del liberal espanyol Américo Castro, que, en la carta (14 d'abril de 1934) on li notificava a Fabra la dimissió, argumentava tallant:

[...] dejar al arbitrio de las circunstancias una cuestión tan grave como la de la lengua que haya de hablarse en una Universidad que se dice del Estado, no se le ocurre más que a un grupo de «gagas». Si quieren usar sin restricciones el catalán, en buena hora sea; pero que se haga entonces una Universidad catalana, pagada por Cataluña (Fabra 2011: 400).

Així mateix i per causa de la gestió que hi desplega, Fabra és destituït, i empresonat un mes i mig, juntament amb altres membres del Patronat, arran dels fets del 6 d'octubre de 1934.

Després de les eleccions del febrer del 1936 Fabra es reintegra en la Universitat i hi continua exercint, com a docent i com a gestor, durant els anys de la Guerra Civil, però al gener del 1939 es veu obligat a emprendre el camí de l'exili.

Les autoritats franquistes, com a tants altres professors universitaris, li instrueixen un procés de depuració i l'inhabiliten a perpetuïtat per a tots els càrrecs acadèmics.

5. FABRA A L'EXILI

Aquells pràcticament deu anys fins a la seva mort (1948), la vida de Fabra i de la seva família, primer a Montpeller, després a Prada de Conflent, es mou al mateix compàs que la de tants altres exiliats: entre les angúnies de la precarietat i els valors de la persistència.

Hi publica la *Grammaire catalane* (1941). Se sap que també redacta una *Catalan grammar* i, sembla, una de romanesa, totes dues malauradament perdudes. Treballa en una nova gramàtica, l'anomenada «pòstuma» (1956). Persevera en la publicació de les *Converses filològiques*, ara a *La Humanitat* de Montpeller (1945-1947; dins Fabra 2010: 915-947).

Des del món universitari, just després d'acabada la Segona Guerra Mundial se li tributa reconeixença acadèmica amb el seu nomenament com a doctor *honoris causa* per la Universitat de Tolosa de Llenguadoc (1945).

Hi té lúcida consciència, llavors més que mai, que «el conreu d'una llengua no es pot abandonar mai» (segons el report de Josep Maria Corredor; Fabra 2013: 737).

I per això mateix, sobreposant-se al desengany derivat de la condescendència amb el franquisme per part de les potències aliades vencedores del nazifeixisme, conhorta els estudiants que el visiten a Prada, el 1947, amb unes paraules esdevingudes després lema de (ai!) recurrent validesa: «Cal no abandonar mai ni la tasca ni l'esperança» (Fabra 1947 [2013: 704]).

6. BIBLIOGRAFIA DE FABRA I SOBRE FABRA

La bibliografia *de i sobre* Fabra no para de créixer.

Aquella, amb l'exhumació de nous materials, bé impresos però que han restat en l'oblit, bé rigorosament inèdits. Aquesta, amb la publicació d'estudis i de monografies, amb la celebració de congressos sobre la seva vida i obra.

(Prou n'és testimoni feient l'edició de les *Obres completes* en nou volums impresa per l'Institut d'Estudis Catalans entre el 2005 i el 2013; el desè i últim, destinat als índexs i a les *addenda et corrigenda*, és pendent de publicació.)

Aquest gavadal d'aportacions són totes elles compartimentables, d'acord amb la divisió possible de tota biografia establerta per Pierre Vilar (1995: 150-151), en tres grans blocs: vida personal, vida professional, vida pública. Les tres grans P, per dir-ho de manera abreujada. Amb límits teòricament ben destriables, per bé que, en la pràctica, sovint fluctuants i permeables.

Tots ells, en qualsevol cas, són perfectament subsumibles en la sintètica i expressiva definició que el 1930 Lluís Nicolau d'Olwer va fer de Fabra: «l'home que tan bé agermana la intel·ligència amb el caràcter» (Nicolau d'Olwer 2007: 351).

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CLARET, Jaume (2003). *La repressió franquista a la Universitat Catalana*. Vic: Eumo.
- FABRA, Pompeu (1918). «La llengua nacional. Filòlegs i poetes». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1927a). [«Fabra i la RAE»]. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1927b). «De la depuració de la llengua literària». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1929). «El bon ús de la llengua». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.

- (1930a). «Formació de la llengua literària». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1930b). «El català literari». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1930c). [«Parlament de cloenda»]. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1932a). [«Llenguatge literari i llenguatge parlat»]. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1932b). «La unitat de la llengua». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1933). «Què significa la catalanització?». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1935). *L'obra de la Universitat Autònoma*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1947). [«Paraules d'exhortació als estudiants catalans»]. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2010). *Converses filològiques*. A cura de Joaquim Rafel, Joan A. Argenter, Josep Murgades, Maria Toldrà i Antoni Tobella. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 7. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2011). *Epistolari*. A cura de Jordi Manent. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 8. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2013). *Textos i materials*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona /

València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.

NICOLAU D'OLWER, Lluís (2007). *Democràcia contra dictadura: escrits polítics, 1915-1960*. A cura d'Albert Balcells. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

VILAR, Pierre (1995). *Pensar històricament: reflexions i records*. València: Tres i Quatre.

Pompeu Fabra a la Universitat*

Jaume Claret Miranda
Universitat Oberta de Catalunya

0. PRESENTACIÓ

Sota aquest títol tan genèric voldria aixoplugar un triple lligam del savi badaloní amb l'ensenyament superior. Per una banda, la reivindicació d'una reforma de la Universitat de Barcelona (UB) que la modernitzés i, al mateix temps, la catalanitzés, tot vinculant-la més estretament al territori que l'acollia. Per l'altra, la seva participació com a president del Patronat i professor en la sacsejada i breu vida de l'autònoma UB durant la República. I, finalment, la seva expulsió d'un centre convertit en botí de guerra per part del franquisme i on, novament, fou bandejada qualsevol mostra de catalanitat.

1. A LA RECERCA D'UNA UNIVERSITAT DE CATALUNYA

La universitat espanyola s'havia convertit al llarg del segle XIX en una oficina on es despatxaven titulacions acadèmiques, fortament centralitzada, minoritària, exclusivista i sotmesa al Govern. Sense pressupost ni recerca, es limitava a transmetre coneixements de manera llibresca, memorística, poc pràctica i escassament formativa.¹ De manera paral·lela, però no coincident, des de 1850 trobem dos corrents crítics amb el món universitari espanyol: un de situat a Madrid i encapçalat pels homes de la Institución Libre de Enseñanza (ILE), i un altre situat a Barcelona al voltant de diferents iniciatives culturals, intel·lectuals i polítiques, on de manera persistent trobem la figura de Pompeu Fabra.

A Catalunya les crítiques portaren a la convocatòria del I Congrés Universitari Català el 1902-1903, que donà lloc el 1906 als Estudis Universitaris Catalans, i del II Congrés Universitari Català el 1918, d'on sorgí el primer projecte

* Aquest article/conferència s'emmarca en el projecte finançat REGIOCAT – «Regionalismo en Cataluña bajo el franquismo: discursos y prácticas» (HAR2017-87957-P), del grup de recerca IdentiCat de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC).

1 Josep PUIG I CADAFALCH, «Problemes actuals de la Universitat catalana», dins *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Altés, 1935, p. 9-32.

d'autonomia universitària.² Entremig, naixia l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que desenvoluparia una tasca similar a la de la Junta para la Ampliación de Estudios (JAE), és a dir, establiria centres de recerca i atorgaria beques per estudiar a l'estranger.

Segons Jordi Maragall:

[...] la lluita es produïa en un doble front: contra la inèrcia inoperant del pes burocràtic centralista i contra una intel·lectualitat catalana que deliberadament marginava la Universitat oficial.³

Tot i aquesta contundència, no tot el Claustre barceloní vivia d'esquena a la realitat catalana, i alguns catedràtics (Jaume Serra Húnter, Tomàs Carreras Artau, Eduard Fontserè i Riba, Antoni Rubió i Lluch, August Pi i Sunyer i Pere Bosch i Gimpera, entre d'altres) intentaven ampliar els estrets marges de la Llei Moyano, de 1857, alhora que col·laboraven amb les iniciatives extrauniversitàries.

Però la decisió de reformar el sistema universitari s'havia de prendre des del Govern i no va arribar fins al canvi de règim i la instauració de la Segona República. Després del 14 d'abril de 1931 la situació semblava propícia, ja que els nous dirigents, a Madrid i Barcelona, coincidien a subratllar la importància d'estendre arreu l'educació —en tots els nivells— per poder passar d'un país de súbdits a un altre de ciutadans, conscients dels seus drets i els seus deures.⁴ El ministre Marcellí Domingo declarava:

[...] la instauración de la democracia puede ser por la violencia, su consolidación sólo es por la cultura. Donde la cultura falta, el sistema democrático se pervierte, se esteriliza, se desfigura o cae, no por la presión, sino por interna consunción.⁵

A Catalunya, a la vinculació entre República i ensenyament s'hi afegeix el concepte de catalanitat. Per a les autoritats autonòmiques catalanes, la reforma educativa va lligada al reconeixement de la cultura i la llengua catalanes.

2 *Projecte d'Estatut de la Universitat Catalana*, Barcelona, 1919.

3 Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, Barcelona, Edicions 62, 1985, p. 132. Per a més informació, vegeu August PI I SUÑER, «Els congressos universitaris i l'autonomia», dins *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Altés, 1935, p. 35-51.

4 Àngel DUARTE, *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic i Lleida, Eumo i Pagès, 2004, p. 270-273, mostra la continuïtat d'aquesta creença republicana. Vegeu un exemple de la tasca republicana a *Biblioteca en guerra*, Madrid, Biblioteca Nacional, 2005.

5 Marcellí DOMINGO, *La experiencia del poder*, Madrid, Quemades, 1934, p. 159.

Així, el 9 de juny de 1931 el president Francesc Macià constitueix un Consell de Cultura amb vint-i-dos membres, entre els quals trobem personatges de gran rellevància intel·lectual i de diferent color polític... i, entre ells, Pompeu Fabra com a vicepresident. Un Fabra que s'integra dins la ponència com a responsable de l'ensenyament secundari. La tria no ens ha d'estranyar: recordem que Fabra havia exercit com a professor a l'Escola d'Enginyers de Bilbao, i en aquell temps les escoles tècniques s'adcrivien a l'àmbit de l'ensenyament secundari.

2. LA REPUBLICANA I AUTÒNOMA UB

Ja l'endemà de la proclamació de la República, el president Macià va crear un comissariat encarregat d'estudiar la reforma de la Universitat catalana amb els catedràtics de la UB més oberts a l'autonomia del centre. Tot i que es va redactar un primer projecte, inspirat en el de 1919, les competències sobre universitats continuaven en mans del Govern central.⁶ Cap projecte d'autonomia podia tirar endavant sense l'aprovació de les Corts espanyoles.

El procés no fou senzill. Ja durant el debat de l'Estatut de Catalunya l'ensenyament i la llengua van donar lloc a topades de posicions fortament contraposades entre els diputats espanyols.⁷ El 21 de juliol de 1932 Francisco Barnés defensava una esmena davant la Comisión de Estatutos perquè la Generalitat pogués o bé crear una universitat pròpia, tot mantenint l'Estat la seva, o bé sol·licitar al Govern central de convertir l'existent en un centre únic, bilingüe i regit per un patronat.

Al seu torn, l'oposició plantejava l'establiment a Catalunya de dues universitats: una de catalana i una altra de castellana, cadascuna en mans d'una administració. Aquesta proposta tenia el suport d'una bona part de la intel·lectualitat espanyola de dretes i d'esquerres, des de Royo Villanova⁸ fins a Ortega y

⁶ *Projecte d'Estatut de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Guinart i Pujolar, 1931.

⁷ Mariano PÉREZ GALÁN, *La enseñanza en la Segunda República*, Madrid, Mondadori, 1988, p. 157-165, tracta a bastament el debat parlamentari.

⁸ A l'Archivo General de la Administración (AGA), secció Educació, IDD 1.03, caixa 31/3995, dins de l'expedient personal del catedràtic Josep Deulofeu Poch, crític amb el Patronat i la catalanització de la UB autònoma, s'inclou un article («El problema de la Universidad», *Informaciones*, Madrid, 27 de juny 1932, p. 1) de reconeixement d'Antonio Royo Villanova cap al catedràtic barceloní. Segons el diputat, els catalanistes «ven sólo en la Universidad un instrumento de dominación política. Son ellos los verdaderos asimilistas. Quieren catalanizar por medio de la enseñanza a todo bicho viviente que ande por Cataluña. El plan pedagógicopolítico consiste, sencillamente, en coger a un niño en la escuela de párvulos y acompañarle y secuestrarle asiduamente a través del Instituto y de la Universidad hasta que resulte completamente catalanizado». Contra això, defensava que «todo amante de la cultura nacional

Gasset o Miguel de Unamuno, recelosos, més que de l'autonomia, de la catalanitat de la futura universitat. José María Gil Robles recollia aquest temor en declarar que les autonomies universitàries:

[...] no serán más que un instrumento de catalanización, mejor podríamos decir desespañolización, que acabaría con todo germen de cultura española dentro del ámbito a que alcanzara la actividad de la Universidad catalana.⁹

Finalment, la majoria governamental va aconseguir aprovar l'esmena de Barnés el 2 d'agost de 1931 amb cent vint-i-nou vots a favor i vuitanta-quatre en contra, amb l'abstenció de la minoria catalana encapçalada per Lluís Companys, no satisfeta amb el redactat. El president del Govern, Manuel Azaña, havia defensat la universitat única i bilingüe com:

[...] el foco donde pueden concurrir unos y otros; en vez de separarlos hay que asimilarlos, juntarlos, y hacerlos aprender a estudiar y a estimarse en común; ése es el carácter que tiene la cultura española en Cataluña: doble pero común.¹⁰

L'Estatut de Catalunya tira endavant el 9 de setembre de 1932 amb dos-cents catorze vots a favor i vint-i-quatre en contra, i l'apartat tercer del setè article deia:

Si la Generalidad lo propone, el Gobierno de la República podrá otorgar a la Universidad de Barcelona un régimen autonómico. En tal caso, ésta se organizará como Universidad única, regida por un Patronato que ofrezca a las lenguas y a las culturas catalana y castellana las garantías recíprocas de convivencia, en igualdad de derecho para profesores y alumnos.

L'autonomia universitària, sol·licitada pel Govern català, fou atorgada pel Decret d'1 de juny de 1933 (*Gaceta*, 2 de juny).

El 5 de juliol eren nomenats els deu membres que havien de formar part del Patronat universitari, triats cinc pel Govern central i cinc per la Generalitat, més el rector, que n'era vocal nat. La bona sintonia entre ambdós governs es va reflectir en els nomenaments, de manera que hi trobem intel·lectuals castellans

tiene que ser contrario a la Universidad bilingüe, y, sobre todo, a que la Generalidad tenga la más mínima intervención en el régimen de la Universidad del Estado». Poc temps després, Royo va reprendre la temàtica a *Treinta años de política antiespañola*, Valladolid, Santarén, 1940.

9 José María GIL ROBLES, *Discursos Parlamentarios*, Madrid, Taurus, 1971, p. 150.

10 Manuel AZAÑA, *Obras completas*, Mèxic, Oasis, 1966, tom II, p. 277-278.

i intel·lectuals catalans, personalitats properes al socialisme i d'altres de vinculades a la Lliga. Conformaven el Patronat: Pompeu Fabra Poch (president), Domènec Barnés Salinas, August Pi i Sunyer, Joaquim Balcells Pinto (secretari) i Josep Xirau Palau, per la Generalitat; Gregorio Marañón, Américo Castro Quezada, Antonio García Banús, Cándido Bolívar Pieltain i Antoni Trias i Pujol, pel Govern de la República. Com que el rector, Jaume Serra Húnter, va dimitir el mateix juliol,¹¹ Pere Bosch Gimpera, fins aleshores degà de Filosofia i Lletres, va substituir-lo al capdavant del Rectorat i va integrar-se al Patronat com a vocal.

La redacció de l'Estatut d'autonomia universitari fou encarregada al Patronat, per la urgència i la major confiança que donava un òrgan integrat per clars partidaris de la reforma, enfront d'un claustre més corporatiu i reticent als canvis radicals. La redacció fou feta a corre-cuita, sense consultar el professorat ni aprofitar la feina feta per comissions anteriors. Aquest fet i els amplis poders que es va atribuir el Patronat, a més del seu caràcter vitalici i l'elecció aliena al centre, suscitaren una viva polèmica que va acompanyar la vida de la UB autònoma.¹²

El Patronat era acusat, per un nombrós grup de catedràtics ordinaris, de ser un òrgan dictatorial que «ha rehuído constantemente todo contacto con el Claustro Universitario porque *temía su acción fiscalizadora*», i se subratllaven els perills que esdevingués «hereditario e irresponsable».¹³ Conscients d'aquestes friccions, les mateixes bases de l'autonomia preveïen la sortida de tothom que, per desacord amb el nou règim, ho demanés.¹⁴

L'11 de desembre de 1933 aquest malestar prenia forma en un document signat per quaranta-un catedràtics (de seixanta-tres), en què es demanava, su-

11 Mila SEGARRA, *Pompeu Fabra*, Barcelona, Empúries, 1991, p. 126, assegura que la dimissió de Jaume Serra Húnter es va deure al desacord amb «la obediència al Patronat que aquest li imposava».

12 L'Estatut es troba reproduït en multitud de publicacions; potser la més interessant és la inclosa en l'*Anuari 1934-1935*, Barcelona, Universitat de Barcelona i Occitània, 1934. L'anuari, editat en català i castellà, anava acompanyat d'una petita història de la Universitat a Catalunya, els plans d'estudis i diferents documents.

13 José DEULOFEU I POCH, *La verdad acerca de la Universidad Autónoma de Barcelona*, Barcelona, Castells, 1933, p. 13 i 7. És un recull d'articles publicats prèviament a *El Diluvio* com a resposta a la conferència del també catedràtic Joaquim Balcells, *Organización de la Universidad autónoma*, reproduïda parcialment a *La Vanguardia* del 22 d'octubre. Deulofeu ja havia tractat amb anterioritat el tema a *A propòsit de la catalanització de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Clarasó, 1932, i a *La Universidad de Barcelona y el Estatuto de Cataluña*, Barcelona, Clarasó, juny de 1932. També el catedràtic Tomàs Carreras Artau va criticar la reforma estatutària impulsada pel Patronat, que va qualificar de «feixista». *La Universitat Autònoma de Barcelona i el Patronat Universitari*, Barcelona, Bosch, 1933, p. 27.

14 L'article 7 de l'Estatut permetia la sol·licitud d'excedència fins a l'1 de juliol de 1934, «la qual els serà concedida amb la totalitat del sou de què gaudeixin fins que puguin ocupar una vacant en una altra Universitat o institució oficial».

posadament, més autonomia. El 31 de gener de 1934 el Patronat els recordava que no tenia les competències per modificar el règim autonòmic i els aconsellava de valorar les millores aconseguides arran de la reforma. La resposta no els satisfeu i decidiren redactar un segon manifest que feren públic el febrer de 1934 sota l'equívoc títol *Por la autonomía de la Universidad de Barcelona*, però amb les mateixes intencions i ara signat per trenta-set catedràtics.¹⁵ La polèmica arribava a la societat.

La llengua vehicular a l'ensenyament també va donar força maldecaps a les autoritats acadèmiques. A la UB autònoma, universitat única i bilingüe, la progressiva catalanització no acabava de fer el pes a certes elits i a part de la classe obrera castellanoparlant. Dins el mateix Patronat, Américo Castro va acabar dimitint el 31 de maig de 1934, després de denunciar una suposada marginació del castellà. Però la simple observació dels anuaris i les declaracions dels catedràtics després de la Guerra fan poc creïbles afirmacions com que tres quarts parts de les classes s'impartien en català.¹⁶ De fet, el mateix Patronat situa els percentatges de cursos donats en castellà en el 70 % a la Facultat de Dret, el 99 % a la de Ciències, el 44 % a la de Filosofia, el 50 % a la de Medicina i el 100 % a la de Farmàcia. Amb l'afegit de la creació de grups en castellà per a les pràctiques i amb només tres dels trenta-nou cursos monogràfics de la Facultat de Medicina fets en català.¹⁷

Malgrat les crítiques ja esmentades, el Patronat confiava a aprofitar l'autonomia administrativa, que li permetia decidir sense cap mena de subordinació sobre qüestions docents i administratives, per mantenir una actuació més independent durant el període fundacional. Posteriorment, un cop engegada la

15 *Por la autonomía de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Clarasó, 1934. El text de febrer de 1934 anava signat per: E. Alcobé, J. Algarra, J. Amorós, Ángel de Apráiz, Josep Banqué i Feliu, T. Carreras i Artau, R. Casamada, Gonzalo del Castillo, Eugenio Cuello Calón, José Deulofeu, E. Fernández Galiano, B. Fernández Riofrío, A. Ferrer i Cagigal, J. Fuset, Luis G. de Valdeavellano, S. Gil Vernet, Francisco Gómez del Campillo, Ramon Jardí, E. Jimeno, Daniel Marín, J. Millàs i Vallicrosa, José Mur, José M. Orts y Aracil, Francisco Pardillo, A. Pedro Pons, Eduardo Pérez Agudo, Blas Pérez González, Jaume Peyrí, Antonio Salvat, M. San Miguel, Lluís Segalà i Estalella, Antonio de la Torre, C. Torres, A. Torroja i G. Vidal Jordana. Al final, s'hi adjunta el document dirigit al Patronat, datat a Barcelona l'11 de desembre de 1933, signat pels mateixos catedràtics, a excepció d'Eugenio Cuello Calón, però amb els afegits de Martiniano Martínez Ramírez, Pedro Nubiola y Espinós, Francisco J. Palomas Bons, Enrique Soler y Batlle, Mariano Soria Escudero, Manuel Taure y Gómez i Esteban Terradas Illa. També s'hi inclou la resposta del Patronat.

16 Carolyn P. BOYD, *Historia Patria. Política, historia e identidad nacional en España: 1875-1975*, Barcelona, Pomares-Corredor, 2000, p. 182.

17 Antoni TRIAS I PUJOL, *La autonomía de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Camps Calmet, 1935, p. 69, nota 15. Mila SEGARRA, *Pompeu Fabra*, p. 125, dona uns altres percentatges, però el total és bastant similar, amb una mitjana de només un 28 % de les classes fetes en català.

Universitat, assegurava que es retiraria de la gestió diària per limitar-se a una funció institucional de simple supervisió.

Pel que fa a l'autonomia econòmica, havia de permetre una major independència de la Universitat, ja que el pressupost no depenia exclusivament de les assignacions governamentals, ara provinents d'ambdues administracions, sinó que també es disposava del propi patrimoni, les taxes de l'alumnat i les assignacions que consignessin corporacions públiques o privades. Però la difícil situació econòmica general i els canvis de govern a Madrid no van permetre gaires alegries financeres. De fet, hi hagué fins i tot acusacions de tracte de favor a la Universitat de Madrid, especialment a partir de 1933, en una proporció que Joan Estelrich situava entre nou i deu vegades en contra de la UB.¹⁸

La renovació metodològica, ideològica i física operada a la UB arran de l'aplicació dels dotze títols de l'Estatut de la Universitat Autònoma fou extraordinària en els tres àmbits d'autonomia: docent, administrativa i econòmica. Jordi Maragall, estudiant i, més tard, professor del centre, destaca aquest canvi extraordinari:

Pedagògicament, administrativament i fins i tot físicament la renovació universitària fou d'una espectacularitat aparatosa. [...] La dinàmica universitària adquirí una intensitat i una força que transcendí la Universitat mateixa i inicià aquella desitjada relació Universitat-societat.¹⁹

El nou rector, Bosch Gimpera, explica com es feren coses tan bàsiques com «pintar les parets i canviar el bancs atrotinats. Van instal·lar-hi llum elèctrica», van convertir en bar un soterrani que fins aleshores havia estat malendreçat, es va obrir el jardí i es va invertir a millorar la biblioteca.²⁰ Però el seu principal èxit fou convertir la UB en la Universitat de Catalunya.

L'autonomia docent donava llibertat a cada facultat per organitzar l'ensenyament, de manera que desaparegueren els programes uniformes procedents de la Llei Moyano, del 1857, però es va mantenir un mínim de matèries comunes a tot l'Estat. S'imposava un examen d'accés exigent²¹ i s'eliminaven els exàmens lliu-

18 «El problema cultural de Catalunya i la seva situació jurídica», dins *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Altés, 1935, p. 94-98. Per a un tractament més desglossat de les quantitats i dels greuges, vegeu Antoni TRIAS I PUJOL, *La autonomia de la Universidad de Barcelona*, p. 52-59.

19 Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, p. 137.

20 Pere BOSCH GIMPERA, *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 1980, p. 170-186. En el mateix sentit, vegeu Pompeu FABRA, «L'obra de la Universitat Autònoma», dins *Obres completes*, vol. 9, 2013, p. 587-610.

21 Jordi MARAGALL, *Balanç de la Universitat Autònoma*, Barcelona, Nova Terra, 1969, p. 30, dona detalls sobre l'examen en qüestió.

res, mentre es buscaven solucions personalitzades per als estudiants amb problemes per seguir els cursos amb normalitat. Se suprimiren els exàmens per assignatures i el professorat es limitava a donar certificats d'assistència. Només es feien dues proves de conjunt, una a la fi del període general i una altra en acabar l'especialització, quan l'alumne es creia prou preparat i la sol·licitava, amb l'acreditació prèvia dels mínims presencials exigits. El doctorat ja no es cursava només a Madrid i la UB disposava del seus primers estudiants de tercer cicle.

Respecte al professorat, a banda dels numeraris (els catedràtics propis), els encarregats de curs, els ajudants i els auxiliars, la Universitat va poder incorporar intel·lectuals i científics, fins aleshores al marge de la institució. Només a Filosofia i Lletres, es «fitxa» Ferran Soldevila, Jordi Rubió i Balaguer, Nicolau d'Olwer i Carles Riba, entre d'altres. I, entre aquests, qui era president del Patronat. Perquè és aleshores quan, amb motiu de la seva vàlua, es nomena Pompeu Fabra catedràtic extraordinari de Filologia Catalana. Un Fabra ja gran —recordem que havia nascut el 1868—, però encara prou actiu i referencial perquè el 1938 —en plena Guerra—, quan ja té l'edat reglamentària de jubilació, se'l mantingui com a docent. A més, des del seu nomenament fins a la Guerra serà responsable de l'organització de la Secció de Llengües i Literatures Romàniques, i cap del Seminari de Filologia Catalana.²²

Fabra no serà l'únic catedràtic extraordinari. De fet, aquesta figura permet incorporar persones de mèrit externes a l'escalafó universitari i pagades directament per la UB. També s'aprofita el nomenament de professors lliures per vincular-hi, sobretot a la Facultat de Medicina, experts provinents majoritàriament de l'Hospital de Sant Pau. Finalment, es va comptar amb la col·laboració de catedràtics d'altres universitats com a agregats²³ i, en menor manera, com a professors honoraris.

Aquest model, deutor dels seus contemporanis anglesos i germànics, es veia afavorit pel limitat nombre d'alumnes, que facilitava la qualitat de l'ensenyament i la personalització. Per a Jordi Maragall,

[...] la Universitat Autònoma de Catalunya, com se l'anomenà popularment, seguia essent una Universitat elitista, classista, malgrat el sistema de beques que

22 Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, expedient personal de Pompeu Fabra Poch. El 19 d'agost de 1936 es van nomenar els diferents caps de seminari.

23 La politització de l'autonomia de la UB donava molt ressò a totes les seves actuacions. El nomenament de catedràtics d'altres centres fou objecte de debats parlamentaris. Jordi MARAGALL, *Balanç de la Universitat Autònoma*, p. 26, nota 14. També hi hagué professors, com Jorge Guillén i Dámaso Alonso, que «recelosos davant una universitat bilingüe, no van voler incorporar-se». Mila SEGARRA, *Pompeu Fabra*, p. 125.

instaurà la Conselleria de Cultura de la Generalitat. Aquella era una revolució burgesa i no obrerista.²⁴

Tanmateix, es crearen uns cicles de conferències públiques impartides per especialistes i els Estudis Universitaris Obrers, estudis no reglats, amb la intenció d'acostar l'alta cultura als obrers.

3. UNA VIDA ACCIDENTADA

La UB autònoma va tenir una vida accidentada per l'estreta relació del centre amb els esdeveniments polítics i socials, i la implicació política directa de bona part del professorat. Els fets del 6 d'octubre de 1934 provocaren la suspensió del Patronat universitari pel Decret de l'1 de novembre (*Gaceta*, 3 de novembre). Les acusacions es basaven en l'assistència al discurs del president de la Generalitat, Lluís Companys, i la suposada connivència amb Palestra, que tenia la seu al davant de la Universitat, per «fer front a forces de l'exèrcit que avancessin per la Gran Via». No va servir de res la protesta formal que la resta de patrons elevaren al Govern central el 8 de novembre, ni que l'escorcoll en cerca d'armes a la Universitat resultés infructuós: els patrons, incloent-hi el president, Pompeu Fabra, foren empresonats al vaixell *Uruguay*. El 26 d'octubre van ser processats i, gràcies a la campanya popular de suport, van ser alliberats el 6 de desembre del mateix 1934.²⁵

Durant l'any i escaig de suspensió, la Universitat no deixà d'ésser nominalment autònoma, però, suspès el Patronat, fou regida per un comissari general nomenat per Madrid. La intervenció de la UB per part del Ministeri va rebre la col·laboració del grup de catedràtics que més s'havia destacat en la seva oposició al Patronat. La contrareforma va anul·lar totes les decisions preses pel Patronat. Com deia el preàmbul del decret de suspensió, calia «corregir» els

²⁴ Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, p. 142. Vegeu també Pere BOSCH GIMPERA, *La Universitat i Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1971, p. 54, on relata la creació de l'Institut d'Acció Social, Universitària i Escolar de Catalunya, sota la direcció d'Antoni M. Sbert, encarregat de la concessió de beques i de la creació de residències d'estudiants.

²⁵ Pere BOSCH GIMPERA, *La Universitat i Catalunya*, p. 59-60. Antoni TRIAS I PUJOL, *La autonomía de la Universidad de Barcelona*, p. 60-62, esp. notes 38, 39 i 40, on es fa una contundent defensa del Patronat. I Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, p. 118. Davant les crides del ministre Villalobos, amb qui havia coincidit a la Universitat de Salamanca, Trias va respondre contundentment: «No esperen que dimitemos. Fuimos nombrados por los gobiernos de la República y de la Generalitat y no hemos cometido ningún delito. Nuestra dimisión podría darlo a entender».

excessos comesos que havien dut a la creació d'organismes i a la cessió de competències «que rebasaban los límites de la ley». Excessos que semblaven concretar-se en massa diligència i massa catalanitat.

Davant la campanya de difamació iniciada contra la UB, a l'agost del 1935 els patrons —ja alliberats, però encara suspesos— sol·liciten al ministre d'Instrucció Pública «una inspecció immediata, total i pública de la gestió econòmico-administrativa realitzada pel Patronat», per tal de rebatre les constants insinuacions sobre malversació de fons. Fins i tot el mateix Pompeu Fabra publica un llarg escrit a *La Publicitat* del 15 de gener de 1936 en defensa de la seva gestió²⁶ i Antoni Trias Pujol escriu un llibret de divulgació sobre la tasca de la UB. Els mateixos estudiants, de nou sense representativitat reconeguda a la Universitat, organitzen un cicle de conferències a l'Ateneu Barcelonès entre el 14 de febrer i el 2 de maig de 1935. Tot i que estava prevista la seva radiodifusió, les autoritats només autoritzen la difusió de la primera conferència, per la qual cosa són publicades més tard amb el títol *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*.

Malgrat les gestions, fins al Decret de 24 de febrer de 1936 —amb el triomf de les esquerres a les eleccions generals— d'autonomia, el Patronat presidit per Fabra i el rector Bosch Gimpera no van ser reposats.²⁷ Sis mesos més tard començava la Guerra Civil i la vida universitària registrava l'anormalitat de la situació, amb l'absència d'un bon nombre de professors i alumnes.

L'inici de la Guerra va fragmentar el país en dos: per una banda, el territori on va triomfar l'aixecament; per l'altra, el que es mantingué fidel a la República. A Catalunya, la Conselleria de Cultura va dissoldre el Patronat, que va ser substituït per un comitè de professors, empleats i obrers, i el 25 de juliol de 1936 va nomenar Bosch Gimpera comissari rector amb plens poders. Uns poders que moltes vegades va haver d'utilitzar per tal de facilitar la sortida del país de persones amenaçades per les seves creences religioses o postures polítiques, com el membre del Patronat Joaquim Balcells Pinto, mort l'octubre del 1936 a l'exili a Ginebra, o el seu ajudant Ramon Sugranyes de Franch.²⁸

26 A Pompeu FABRA, *Epistolari*. A cura de Jordi Manent, dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA, *Obres completes*, vol. 8, Barcelona / València / Palma, Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 422-343. Vegeu també Josep MIRACLE, *Pompeu Fabra*, Barcelona, Aymà, 1968, p. 564.

27 També va aprovar-se un decret el 21 de març de 1936 (*Gaceta*, 22 de març de 1936) que atorgava totes les competències sobre qüestions econòmiques de la UB al Patronat, el qual només havia de respondre davant el Tribunal de Comptes de la República i havia de remetre una còpia dels documents a ambdós governs.

28 Ramon SUGRANYES, *Militant per la justícia. Memòries dialogades amb el pare Hilari Ragner*, Barcelona, Proa, 1998.

Amb la confiança d'una solució ràpida al conflicte militar, la docència del curs 1936-1937 va ser suspesa provisionalment, mentre que la recerca fou reorientada a fins militars, a l'igual del bàndol sollevat. Alguns catedràtics, per exemple, participaren en els cicles de conferències que s'impartien a l'Escola de Guerra. També s'organitzaren cursets diversos i habilitacions provisionals com les que permeteren als estudiants de medicina col·laborar en tasques de sanitat militar.

El 2 de desembre de 1937 el president de la República, Manuel Azaña, i el ministre d'Instrucció Pública, Jesús Hernández Tomás, decretaven la normalització de l'autonomia universitària barcelonina, amb l'única variació del nombre de vocals, que eren reduïts a sis, i el manteniment de Fabra com a president.²⁹ El 13 de desembre de 1937 es va commemorar el centenari de la restauració de la UB en un acte solemne al qual assistiren el president de la Generalitat, Lluís Companys, i representants dels governs autonòmic i central, i de diferents universitats estrangeres. Però la guerra es feia present en tot moment i el març de 1938 els bombardeigs afectaren la mateixa Universitat i van enfonsar el sostre del Paraninfo i diverses parets. La UB ja no funcionava: la matriculació era escassa, el Claustre fragmentat,³⁰ els mitjans materials gairebé inexistents i els canvis constants. El següent curs ni tan sols va iniciar-se.³¹

L'autonomia de la UB moria legalment, pel Decret de 28 de gener de 1939 (*Boletín Oficial del Estado*, 3 de febrer de 1939), dos dies després que s'acabessin les operacions de la Guerra Civil a Barcelona. Si sumem els dos períodes de treball efectiu, el Patronat només va funcionar amb normalitat durant vint-i-dos mesos escassos.

29 AGA, secció Educació, IDD 1.18, caixa 32/71-76/22878. Des de València, el 28 d'octubre de 1937 es destitueix del càrrec de vocal en representació del Ministeri Gregorio Marañón Pradillo, s'admet la renúncia d'Antonio García Banús i es nomena com a substitut d'aquest darrer José María Ots Capdequí, professor de la Facultat de Ciències Jurídiques, Econòmiques i Polítiques de la Universitat de València. També es confirma en els seus càrrecs de vocals Cándido Bolívar i Antonio Trias Pujol.

30 En dos decrets del 19 i el 28 de febrer de 1938, el ministre d'Instrucció Pública enumerava els catedràtics encara reconeguts per la República. A Barcelona, sense comptar els adscrits, eren: Jesús M. Bellido Golferichs, Pere Bosch Gimpera, Josep Deulofeu Poch, Pompeu Fabra Poch, Francisco Ferrer Solervicens, Eduard Fontserè Riba, Francisco Pardillo Vázquez, Lluís Pericot Garcia, August Pi Sunyer, Josep Quero Molares, Antoni Salvat Navarro, Jaume Serra Hünter, Antoni Trias Pujol, Joaquim Trias Pujol, Àngel Valbuena Prat, Gregorio Vidal Jordana, Joaquim Xirau Palau, Josep Xirau Palau, José María Bartrina Thomas, Ramon Jardí Borràs, Pere Nubiola Espinós, José María Orts Aracil i José Pascual Vila.

31 Francesc MARTORELL TRABAL, *Epistolari de Francesc Martorell i Trabal i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*, Barcelona, Publicacions Universitàries, 1991, p. 287-288.

4. LA UB DEL NUEVO RÉGIMEN

Prenent com a base el decret aplicat l'octubre de 1934, la supressió franquista remetia al Decret de 21 de juny de 1935 per a la reversió a l'Estat de totes les competències i la dissolució de tot organisme autònom. La diferència era que ara no es tractava d'una decisió aïllada, sinó que s'emmarcava dins una sèrie d'actuacions de càstig i alhora de constitució d'un *Nuevo Régimen* autoritari.

Es van desarticlar la cultura i la intel·lectualitat catalanes, i les seves connexions amb la societat.³² Ras i curt, això significava l'eliminació de tot allò que, independentment del seu caràcter conservador o revolucionari, expressés catalanitat, tant si eren competències traspassades com si eren institucions, el sistema escolar, biblioteques o la mateixa llengua.³³ Recordem que fins al 1965 no es restaura la primera càtedra de Llengua i Literatura Catalanes en la figura d'Antoni Comas Pujol.

El Ministerio de Educación Nacional concentrava totes les decisions, des de la tria dels càrrecs directius fins als plans d'estudi, ja que l'autonomia era considerada «abusiva y anárquica».³⁴ La UB era vista com «el más formidable baluarte de los enemigos de Dios y de España» i un «foco de infección» que inoculava arreu «el virus del separatismo y el tóxico de las teorías más disparatadas».³⁵ Per neutralitzar-lo, segons les noves autoritats, no n'hi havia prou amb la «re Cristianización y renacionalización» aplicades a la resta de centres,³⁶ sinó

32 Catalunya no va ser l'excepció; quelcom similar succeí, per exemple, a València: vegeu Manuel AZNAR I SOLER, «La ruptura del procés de redreçament cultural al País Valencià (1936-1939)», *Els Marges* (Barcelona), 13 (1978), p. 3-32.

33 La política lingüística del *Nuevo Régimen* era clarament formulada pel catedràtic de Madrid Ángel González Palencia («La educación literaria en España. Pasado y futuro», dins *Aspectos y problemas de la nueva organización de España*, cicle de conferències, Barcelona, Universitat de Barcelona, maig-juliol 1939, p. 61) en una conferència a Barcelona el juny de 1939: «Ha de mantenerse la unidad lingüística como instrumento de poder, seguros como Nebrija decía con razón, de que la lengua es compañera del imperio. Y hemos de convencer a los obcecados de que es una locura prescindir de una lengua con la que se entienden ochenta millones de hombres en el mundo, para usar otra que no sirve más que para andar por casa». Josep Maria COLOMER, *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, vol. I, Barcelona, Curial, 1978, p. 15, assegura que fins al 1952 es mantingueren a la Universitat els cartells amb la llegenda «Hablad el idioma del imperio».

34 José IBÁÑEZ MARTÍN, *Un año de política docente*, Barcelona, Universidad de Barcelona, 1941, p. 38; discurs d'inauguració del curs acadèmic 1941-1942 pronunciat a la Universitat de Barcelona.

35 *El Correo Catalán*, 29 de setembre de 1939, p. 3, citat a Josep BENET, *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco*, París, Edicions Catalanes de París, 1973, p. 346.

36 José Ibáñez Martín, discurs d'obertura del curs universitari, desembre de 1942, citat a Francisco MORENO SÁEZ, «Educación y cultura en el franquismo», dins Roque MORENO i Francisco SEVILLANO (eds.), *El franquismo. Visiones y balances*, Alacant, Universitat d'Alacant, 1999, p. 177.

que calia esborrar la memòria del període anterior mitjançant la depuració i el control ideològic.

La repressió havia de tenir un caràcter exemplar per tal d'extirpar un esperit que, es deia, havia posat en perill la unitat espanyola. Com assenyala Borja de Riquer,

[...] els guanyadors de la guerra des d'un primer moment desplegaren una política adreçada a esborrar tota manifestació de la seva especificitat. Per als ultrasepanyolistes, l'heterogeneïtat era un signe de feblesa, i per això calia eradicar-la, tant en el vessant polític com en l'ideològic, el cultural o el lingüístic. Tot el que era diferent, el que discrepava, no podia formar part del projecte de la «Nueva España» del franquisme.³⁷

La desautorització del Patronat no es produïa tan sols en els terrenys ideològic, polític o d'orientació pedagògica, sinó també en el camp de la gestió administrativa i financera.³⁸ El 5 d'abril de 1939 es va crear la Comisión Liquidadora del Patronato de la Universidad de Barcelona.³⁹ A tall d'exemple, entre els papers del ministre d'Educación Nacional del primer Govern del general Francisco Franco, Pedro Sainz Rodríguez, trobem una consulta sobre «la suerte» dels prohoms membres del Patronat universitari, entre ells Fabra, i el mateix ministre, a mà, hi escriu un contundent: «a la calle».⁴⁰ Aquest era el futur que esperava a aquella extraordinària generació d'intel·lectuals i científics.

El Claustre havia quedat profundament modificat, no només per la separació i l'exili de nombrosos docents, sinó també per la promoció d'altres a llocs de responsabilitat dins l'Administració i la incorporació d'afectes des de centres de secundària o d'altres universitats. Mitjançant les conegudes «oposiciones patrióticas», regides per tribunals «integrados por personas ideológicamente "seguras"»,⁴¹ va garantir-se el control de l'escalafó durant tot el franquisme. Per

³⁷ Borja de RIQUER, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, p. 253.

³⁸ El *Noticiero Universal*, 2 de setembre de 1940, p. 1, informava del nomenament d'un jutge especial per «determinar las responsabilidades en que hayan podido incurrir los gestores de la Universidad Autónoma de Barcelona»; citat a Josep BENET, *Catalunya sota el règim franquista*, p. 347-348.

³⁹ AGA, secció Educación, IDD 1.03, caixa 31/3997, expedient personal. Aquesta Comissió publicava un avís al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, 52 (5 abril 1939), vol. 1, p. 2, «con el fin de poder determinar los créditos contra el disuelto Patronato de esta Universidad».

⁴⁰ Arxiu de Pedro Sainz Rodríguez (APSR), caixa 92, documentació núm. 28. Citat també per Borja de RIQUER, «Presentación», dins Francisco MORENTE VALERO, *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943). La escuela y el Estado Nuevo*, Valladolid, Ámbito, 1997, p. 18-9.

⁴¹ Pedro LAÍN ENTRALGO, *El problema de la Universidad. Reflexiones de urgencia*, Madrid, Edicusa, 1968, p. 93.

al ministre Ibáñez Martín, es tractava d'«abrir de par en par las puertas a una nueva generación no contaminada de pasados errores».⁴² Però la promoció no comprenia les professores, que eren el 3 % del total espanyol el curs 1940-1941. Fins al 1953 no hi va haver cap catedràtica. El *Nuevo Régimen* obstaculitzava l'accés de la dona al batxillerat universitari, ja que considerava que calia:

[...] encauzar la gran corriente de estudiantas apartándolas de la pedertería feminista de bachilleras y universitarias que deben ser la excepción, orientándolas hacia su propio magnífico ser femenino que se desarrolla en el hogar.⁴³

El control ideològic va impregnar el mateix ensenyament amb la creació de l'assignatura obligatòria Formació del Espíritu Nacional, i l'Administració universitària amb l'imprescindible certificat d'adhesió per realitzar qualsevol gestió. A més, fomentava la litúrgia universitària com a exaltació del nacional-catolicisme, i els actes religiosos de desgreuge i penitència.⁴⁴ Els símbols eren fonamentals. Els crucifixos i els retrats del general Franco i de José Antonio Primo de Rivera envaïren les aules. Al seu torn, els tres escuts de Catalunya que hi havia a l'edifici —a les façanes principal i posterior, i davant del vestíbul de l'escala d'honor— foren substituïts per escuts de la Universitat. També desaparegueren els retrats de Manuel Milà i Fontanals, Antoni de Capmany, Pròsper de Bofarull, Bonaventura Carles Aribau, Ramon Martí d'Eixalà i Manuel de Cabanyes, i els dels rectors Jaume Serra i Hünter i Pere Bosch i Gimpera. No retornaren fins al 1970.

Pel que fa a la repressió amb els membres de la UB, la proximitat de la frontera i la consciència de la sort que els esperava van fer que els més significats emprenguessin el camí de l'exili. El rector Bosch Gimpera va escriure:

Aquesta liquidació de republicans, sobretot dels que havien exercit càrrecs públics, em féu pensar que, si la sublevació hagués triomfat a Barcelona, jo hauria estat un dels «liquidats».⁴⁵

42 S'incorporen a l'escalafó quaranta-set nous catedràtics el 1940, vint-i-nou el 1941, quaranta-tres el 1942, trenta-un el 1944 i trenta-sis el 1945. Tampoc s'ha d'oblidar l'extensa normativa franquista que reservava vacants per a excombatents, excaptius, mutilats i familiars, que s'inicia amb el Decret de 12 de març de 1937 (*BOE*, 16 de març).

43 Citat per Alicia ALTED, «Notas para la configuración y el análisis de la política cultural del franquismo en sus comienzos: la labor del Ministerio de Educación Nacional durante la guerra», dins Josep FONTANA (ed.), *España bajo el franquismo*, Barcelona, Crítica, 2000 (reimpr.), p. 220.

44 Josep Maria COLOMER, *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, p. 25.

45 Pere BOSCH GIMPERA, *Memòries*, p. 224.

El 28 de gener de 1939, sense cap mena de procés, s'expulsava la totalitat dels intel·lectuals i científics contractats pel Patronat; i poc després s'iniciava una purga de tot el personal restant. Però, a més, en certs casos concrets i davant «la evidencia de [que] sus conductas perniciosas para el país hace totalmente inútiles las garantías [sic] procesales», el 22 de febrer de 1939 s'expulsa directament vuit catedràtics, entre els quals es troben Joaquim Xirau Palau, Pere Bosch Gimpera i Pompeu Fabra, «sobre los que no puede haber discrepancia, calificándoles como enemigos de España».⁴⁶

No és la darrera sanció contra Fabra. Així, el Tribunal de Responsabilidades Políticas no es va estar de sancionar-lo, el 10 de maig de 1941, amb «5.000 pts y pérdida total de bienes» per, entre altres càrrecs, haver «escrito un diccionario de la Lengua Catalana». Les altres imputacions eren «haber sido separatista», «intelectual destacado» i «catedrático de la Universidad y del Patronato de la misma, habiendo huido al extranjero».⁴⁷ A més, l'indult per aquesta pena no li va arribar fins al 6 de juny de 1958, deu anys després de la seva mort.⁴⁸

A Barcelona, l'obsessiva persecució contra la UB republicana va fer que el jutge instructor i futur rector, Francisco Gómez del Campillo, formulés invariablement dues preguntes no incloses en el qüestionari oficial de depuració referents al tipus de relacions que mantenia l'imputat amb el Patronat universitari i a la llengua utilitzada a classe. La primera demanava: «Explique su actitud en el pleito suscitado entre el extinguido Patronato de esta Universidad y un número de Catedráticos numerarios de la misma». La 21: «En qué idioma explicó sus clases».

5. EL LLEGAT DEL FABRA UNIVERSITARI

El caràcter «classista» de la purga mostra que la UB autònoma era, sobretot, el somni dels de fora de l'escalafó. El somni de la societat culta catalana, que volia que la seva cultura i la seva ciència accedissin a un reconeixement universitari, fou un projecte mai no acceptat per la major part de la intel·lectualitat espanyola i per bona part de l'escalafó. Aquests catedràtics vivien instal·lats en una

46 Alicia ALTED, *Política del nuevo estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la Guerra Civil española*, Madrid, Dirección General de Bellas Artes y Archivos, Centro Nacional de Información Artística, Arqueológica y Etnológica, Ministerio de Cultura, 1984, p. 174-175.

47 AGA, secció Justícia, caixa 75/4, expedient número 39. Recollit àmpliament per Francesc VILANOVA, *Repressió política i coacció econòmica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 215-226.

48 Francesc VILANOVA, «Els republicans, morts, també són responsables», a Francesc VILANOVA, *Repressió política i coacció econòmica*, p. 201-214.

universitat burocratitzada i allunyada de tota recerca, on, a canvi, només havien d'oferir fidelitat al poder central, a qui devien la càtedra.

Els catedràtics partidaris de la catalanització i de l'autonomia universitària foren l'excepció i, per això mateix, foren ells els directors d'aquests canvis durant la República. Sense fer fora ningú, el Patronat va obrir les portes de la Universitat a desenes d'intel·lectuals i científics amb la intenció d'airejar i capgirar la proporció de docents a favor de la reforma. Però la vinculació directa entre autonomia universitària i règim republicà, en molts casos amb els mateixos protagonistes, va condicionar la seva supervivència i viabilitat.

L'advertència del catedràtic i antic comissari de la Universitat barcelonina arran dels fets d'octubre de 1934, Ramón Prieto Bances, no fou escoltada:

Hemos perdido el amor de esta región, el recobrarlo sería labor de muchos años dirigida por gente de condiciones excepcionales. Tratar de imponer ligaduras a la fuerza me parece inútil, es más, contraproducente y luego... ¿qué?⁴⁹

Tanmateix, l'obra i l'exemple de Pompeu Fabra van sobreviure a l'ensulsiada de la guerra i a quaranta anys de dictadura. Per aquest motiu, m'agradaria acabar amb unes paraules del mestre Fabra extretes d'una conferència impartida el 1935 sobre la Universitat catalana. Una citació llarga, però que sintetitza el seu esperit i, alhora, és plenament vigent:

Vosaltres sobretot, estudiants, tinc l'esperança que no planyereu cap esforç en la defensa dels guanys obtinguts amb l'autonomia universitària. Si veiéssiu que la Universitat anava en camí de tornar a ésser la Universitat provinciana d'abans; que tornaven a establir-se els plans d'estudis antics amb llurs exàmens per assignatures i llurs llibres de text; que, suprimits els exàmens d'ingrés i relaxada la disciplina escolar, tornaven a produir-se els avalots d'estudiants, i les parets de la Universitat tornaven a omplir-se d'inscripcions i dibuixos vergonyosos; que la nostra institució universitària tornava a desvincular-se del moviment cultural de Catalunya, i la llengua catalana corria el perill de veure-se'n novament exclosa; tinc l'esperança que vosaltres no sabríeu veure tot això impassibles i posaríeu tot el vostre esforç perquè això no s'esdevingués, recorrent a tots els mitjans que calguessin.⁵⁰

49 Ramón PRIETO BANCES, *Cartas cruzadas entre don Ramón Prieto Bances, Ministro de Instrucción Pública de la 2.ª República Española, y don Antonio Trías Pujol, Patrono de la Universidad Autónoma de Barcelona, corriendo el año de 1935*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1973, p. 6.

50 Pompeu FABRA (1935 [2013]), «L'obra de la Universitat Autònoma», dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013), *Obres completes*, vol. 9, *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades,

6. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALTED, Alicia (1984). *Política del nuevo estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la Guerra Civil española*. Madrid: Dirección General de Bellas Artes y Archivos, Centro Nacional de Información Artística, Arqueológica y Etnológica, Ministerio de Cultura.
- (2000). «Notas para la configuración y el análisis de la política cultural del franquismo en sus comienzos: la labor del Ministerio de Educación Nacional durante la guerra». Dins Josep FONTANA (ed.). *España bajo el franquismo*. Barcelona: Crítica.
- Anuari 1934-1935* (1934). Barcelona: Universitat de Barcelona i Occitània.
- AZAÑA, Manuel (1966). *Obras completas*. Mèxic: Oasis.
- (1974). «La ruptura del procés de redreçament cultural al País Valencià (1936-1939)». *Els Marges*, núm. 13, p. 3-32.
- BENET, Josep (1973). *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco*. París: Edicions Catalanes de París.
- Biblioteca en guerra* (2005). Madrid: Biblioteca Nacional.
- BOSCH I GIMPERA, Pere (1971). *La Universitat i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- (1980). *Memòries*. Barcelona: Edicions 62.
- BOYD, Carolyn P. (2000). *Historia patria. Política, historia e identidad nacional en España: 1875-1975*. Barcelona: Pomares-Corredor.
- CARRERAS ARTAU, Tomàs (1933). *La Universitat Autònoma de Barcelona i el Patronat Universitari*. Barcelona: Bosch.
- CLARET, Jaume (2003). *La repressió franquista a la universitat catalana*. Vic: Eumo.
- (2006). *El atroz desmoche. La destrucción de la universidad española por el franquismo, 1936-1945*. Barcelona: Crítica.
- (en premsa). «“Perturbaciones del orden académico” Els estudiants de la Universitat catalana entre el blau i el vermell (1939-1975)». *Recerques*.
- COLOMER I CALSINA, Josep Maria (1978). *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*. Barcelona: Curial.
- DEULOFEU I POCH, José (1932). *A propòsit de la catalanització de la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Clarasó.
- (1932). *La Universidad de Barcelona y el Estatuto de Cataluña*. Barcelona: Clarasó.
- (1933). *La verdad acerca de la Universidad Autónoma de Barcelona*. Barcelona: Castells.

- DOMINGO, Marcellí (1934). *La experiencia del poder*. Madrid: Quemades.
- DUARTE, Àngel (2004). *Història del republicanisme a Catalunya*. Vic / Lleida: Eumo / Pagès.
- ESTELRICH, Joan (1935). «El problema cultural de Catalunya i la seva situació jurídica». Dins *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Altés, p. 94-98.
- FABRA, Pompeu (1935 [2013]). «L'obra de la Universitat Autònoma». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ, (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2011). *Epistolari*. A cura de Jordi Manent. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 8. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- GIL ROBLES, José María (1971). *Discursos parlamentarios*. Madrid: Taurus.
- GONZÁLEZ PALENCIA, Àngel (1939). «La educación literaria en España. Pasado y futuro». Dins *Aspectos y problemas de la nueva organización de España*. Barcelona: Universidad de Barcelona.
- IBÁÑEZ MARTÍN, José (1941). *Un año de política docente*. Barcelona: Universidad de Barcelona.
- LAÍN ENTRALGO, Pedro (1968). *El problema de la Universidad. Reflexiones de urgencia*. Madrid: Edicusa.
- MARAGALL, Jordi (1969). *Balanz de la Universitat Autònoma*. Barcelona: Nova Terra.
- (1985). *El que passa i els qui han passat*. Barcelona: Edicions 62.
- MARTORELL TRABAL, Francesc (1991). *Epistolari de Francesc Martorell i Trabal i de Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*. Barcelona: Publicacions Universitàries.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- MORENO SÁEZ, Francisco (1999). «Educación y cultura en el franquismo». Dins Roque MORENO i Francisco SEVILLANO (eds.). *El franquismo. Visiones y balances*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- PÉREZ GALÁN, Mariano (1988). *La enseñanza en la Segunda República*. Madrid: Mondadori.
- PI I SUÑER, August (1935). «Els congressos universitaris i l'autonomia». Dins *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Altés, p. 35-51.
- Por la autonomía de la Universidad de Barcelona* (1934). Barcelona: Clarasó.
- PRIETO BANCES, Ramón (1973). *Cartas cruzadas entre don Ramón Prieto Bances, Ministro de Instrucción Pública de la 2.ª República Española, y don Antonio Trías Pujol, Patrono de la Universidad Autónoma de Barcelona, corriendo el año de 1935*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Projecte d'Estatut de la Universitat Catalana* (1919). Barcelona.
- Projecte d'Estatut de la Universitat de Barcelona* (1931). Barcelona: Guinart i Pujolar.

- PUIG I CADAVALCH, Josep (1935). «Problemes actuals de la Universitat catalana». Dins *Conferències sobre la Universitat de Barcelona*. Barcelona: Altés, p. 9-32.
- RIQUER, Borja de (1997). «Presentación». Dins Francisco MORENTE VALERO. *La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943). La escuela y el Estado Nuevo*. Valladolid: Ámbito.
- (2000). *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*. Vic: Eumo.
- ROYO VILLANOVA, Antonio (1940). *Treinta años de política antiespañola*. Valladolid: Santarén.
- SEGARRA, Mila (1991). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Empúries.
- SUGRANYES, Ramon (1998). *Militant per la justícia. Memòries dialogades amb el pare Hilari Raguier*. Barcelona: Proa.
- TRIAS I PUJOL, Antonio (1935). *La autonomía de la Universidad de Barcelona*. Barcelona: Camps Calmet.
- VILANOVA, Francesc (1999). *Repressió política i coacció econòmica*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Pompeu Fabra i la lingüística europea*

Eloi Bellés
Universitat de Barcelona

Si Fabra tenia o no tenia bon gust, ni ho sospito, perquè mai no he llegit cap comentari seu ni sobre la moda ni sobre els poms de flors.

FERRATER 1981: 3

0. ELS REFERENTS D'UN REFERENT

De manera unànime s'ha assenyalat que Pompeu Fabra és un dels lingüistes catalans més destacats de la primera meitat del segle XX, i probablement és el més rellevant quan es té en compte la significació social i política de la seva obra. Això no vol dir que no sigui un lingüista —o potser més aviat un gramàtic— inserit en el si dels corrents lingüístics europeus; Fabra, al costat de personalitats com Antoni M. Alcover, Tomàs Forteza, Manuel Milà i Fontanals, Josep Balari i fins i tot alguns dels erudits que més havia blasmat, forma part d'una primera generació de lingüistes que coneixien —millor o pitjor— els avenços de la filologia romànica i de la incipient lingüística estructural, i que els aprofitaren en llurs obres.

Alhora, l'obra fabriana també va tenir deixebles i continuadors, per bé que d'una manera més aviat migrada Pirineus enllà. A Europa hi ha dos fets remarcables. D'una banda, la *lleï de Fabra* passa a formar part de la filologia romànica i de les lliçons de gramàtica històrica. Tot i la poca producció estrictament científica de Fabra (Mascaró 2006), no deixa d'ésser sorprenent que fos un lingüista autodidacte qui *solucionés* un dels aspectes més interessants, i singulars, de la gramàtica històrica catalana: l'evolució de les *ī* i *ē* llatines (Fabra 1906 [2006: 143-157]). De l'altra, és ben sabut, Pompeu Fabra és l'inspirador de Loís

* Aquest treball s'ha beneficiat d'un Ajut FI (FI_B 00044) de la Generalitat de Catalunya per a la Formació de Personal Novell Investigador i d'una beca FPU (FPU 18/00070) del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats per a la Formació de Professorat Universitari, i s'inscriu en el projecte de recerca «Variación y cambio lingüístico en catalán: análisis y comparación desde las perspectivas geolingüística y lexicográfica dialectal» (PGC2018-095077-B-C43). Agraïixo a Maria-Pilar Perea les observacions que ha fet de les versions prèvies.

Alibèrt, un farmacèutic occità que es va proposar de fer, amb la vella llengua d'oc, la mateixa *reviudacion* —per dir-ho en termes alibertians— que s'havia aplicat al català. Així mateix ho expressa a Fabra en una carta datada el febrer de 1943: «Vostra obra de restaración del catalàn literari, que demorarà per las generacions venentes vostre titol de gloria, es l'exemple e lo model de ço que comptam realizar per reviudar nostra lengua occitana» (Fabra 2011: 562). Encara es podrien afegir, segurament, altres lingüistes a qui influí, entre els quals Joan Mascaró (2006: 31) destaca el rossellonès Pierre Fouché, a banda dels deixebles catalans, dels quals sobresurt Joan Coromines.

Així, el títol «Pompeu Fabra i la lingüística europea» podria fer referència a diverses realitats. Aquest treball se centra a analitzar les fonts generals de Fabra, els models i els autors que influïren en la seva formació i en el desenvolupament de la seva tasca com a gramàtic descriptiu, tema del qual ja se n'ha parlat prou en la bibliografia més recent (p. ex., a Julià i Muné 2009), però, potser, salvant honroses excepcions (p. ex., l'estudi de la influència de Jespersen en Fabra, a Arnal 2000), del qual manca encara una visió de conjunt per poder explicitar com se'n servia específicament dins la seva obra. Un dels problemes a l'hora de resseguir les fonts de Fabra és que difícilment les esmenta (Ginebra i Solà 2007: 73). Generalment, no cita mai bibliografia en les obres prescriptives —com és lògic—, ni tampoc en les descriptives. Hi ha algunes excepcions, com ara la gramàtica francesa de 1919, en la qual indica les fonts dels exemples (Garcia Castanyer 2006: 293), o bé les referències a edicions de clàssics en els treballs en què se citen autors medievals. També esmenta breument les fonts en alguns articles científics, com ara a «Les e toniques du catalan», en el qual cita Meyer-Lübke, D'Arteaga, Saroihandy, Morel-Fatio, Forteza, Gröber i Schädel (Mascaró 2006: 21). Sembla que Fabra era un gran zelós de les seves fonts, i hom ha coincidit a remarcar aquest punt i a lamentar la presència de més explicitació (Miracle 1968, Segarra 1998, Bonet 2005, Mascaró 2006). Tot i que aleshores no es practicava la citació estricta de l'acadèmia contemporània, aquest fet tampoc no era pas general entre els seus autors coetanis. Pensar, per exemple, en els treballs dels mallorquins Antoni M. Alcover i Tomàs Forteza o, al Principat, en els d'Ignasi Ferrer i Carrió, basta per adonar-se que Fabra és una excepció.

Es plantegen dos objectius complementaris. En primer lloc, sistematitzar el que ja s'ha dit i se sap sobre els referents europeus de Fabra i, en segon lloc, analitzar l'ús concret que Fabra fa de les referències explícites a autors europeus en la seva obra. La primera part és, principalment, un treball de buidatge bibliogràfic, car hi ha prou material que tracta aquest assumpte, tot i que és parcial i dispers. La segona part, en canvi, és de buidatge i anàlisi directes de

les obres de Fabra i se centra especialment en les gramàtiques descriptives, els articles científics, les *Converses filològiques* i els cursos superiors de català. En cap cas, però, cal entendre aquest buidatge com res exhaustiu, ço que probablement serà més fàcil de fer un cop es publiqui el volum 10 de les *Obres completes*; així i tot, encara mancaria cercar, trobar, buidar i sistematitzar totes les fonts que pugui haver-hi implícites.

1. ELS REFERENTS DE FABRA

1.1. La formació lingüística de Pompeu Fabra. Models i referents

És ben sabut que els primers textos lingüístics a què accedí el jove Pompeu Fabra foren el *Diccionari de la llengua catalana* de Pere Labèrnia (en la segona edició, de 1864-1865) i la *Gramática de la lengua catalana* d'Antoni de Bofarull i d'Adolf Blanch (1867). Els biògrafs de Fabra han presentat gairebé com una epifania la lectura de la gramàtica esmentada, perquè la incoherència interna que presenta l'hauria dut a plantejar-se la redacció de l'*Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891), l'*opera prima* fabriana, redactada en la darrera adolescència. Ell mateix ho explica en el fragment més citat del cèlebre article publicat el 1892 a *La Vanguardia*, tota una declaració programàtica del que serà la campanya de *L'Avenç* i, en fi, tota la seva trajectòria lingüística fins, com a mínim, al 1932:

Los mismos autores condenaban su sistema de conjugación en una regla que decía así: «En el caso de encontrarse una voz que por sujetarla a regla haya de parecer extraña ó anticuada, prefíerase siempre —y esto basta resolverlo el buen sentido de cada cual— la que está en uso comunmente, aun cuando sea contraria a la misma regla». Hasta entonces había escrito en todo según el sistema ortográfico de Bofarull; en adelante, no podía continuar rechazando tal o cual grafía por el mero hecho de no conformarse con las reglas dadas por este gramático, el cual no era ya para mí una autoridad indiscutible (Fabra 1892 [2013: 96]).

I és justament la manca d'autoritat lingüística el que el menà a plantejar la reforma lingüística, com ell mateix també explica:

El desacuerdo de nuestros escritores me llevó a estudiar nuestra lengua y la ortografía de la misma, con el deseo de adoptar el mejor sistema y de contribuir a la unificación tan deseada. El estudio detenido de las mismas me ha hecho ver cuán

defectuosa es nuestra ortografía, cuán regular el sistema gramatical de nuestro dialecto. Y por eso soy partidario de una reforma ortográfica y creo que el moderno catalán literario no ha de ser otro que el hablado, depurados su vocabulario y su sintaxis (Fabra 1892 [2013: 98-99]).

La qüestió que es planteja gairebé de manera immediata és: si rebutjava per incoherents les gramàtiques catalanes, quins models seguia per a les seves? La resposta és, encara, a l'article de *La Vanguardia*: els models eren les gramàtiques —o potser més aviat caldria parlar de manuals— per aprendre idiomes («una gramática como las que sirven para aprender el francés, el italiano, etc.» Fabra 1892 [2013: 98]), obres que havia obtingut, sens dubte, del seu amic d'infantesa Arregui (Miracle 1968: 96-100; Segarra 1998: 27-29); gramàtiques i manuals, es podria dir, d'importació. A banda d'obviar les gramàtiques catalanes, cap a la dècada de 1890 va criticar durament les gramàtiques *autòctones* per a l'aprenentatge de la llengua francesa en els articles signats sota el pseudònim Esteve Arnau (Murgades 2005).¹ És evident que el jove Fabra ja tenia la vista posada Pirineus enllà. Almenys és el que Bonet (2005: 168) assegura quan afirma que si *l'Ensayo de gramática de catalán moderno* tenia models, havien d'ésser necessàriament manuals forans per aprendre llengua estrangera, a part de les gramàtiques de Bofarull i Blanch i de Ballot.² Cal recordar que, si bé aquesta obra fou publicada el 1891, estava enllestida ja cap a 1887 (Miracle 1968: 199, esp. n. 10; Bonet 2005: 168).

Durant la dècada de 1890 Fabra es va donar a conèixer com a gramàtic solvent, i és interessant saber quines lectures tenia a l'abast en aquell moment, que coincideix tant amb la primera formació gramatical com amb l'elaboració de la *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana* de 1898. Cal tenir present que el 1886 s'havia matriculat a l'Escola d'Enginyers i que, per tant, la seva formació lingüística és eminentment autodidacta. L'any que Pompeu Fabra publica la seva primera obra és també l'any que s'inicia la campanya lingüística de *L'Avenç*. O, més aviat, l'any que s'inicia la campanya lingüística de *L'Avenç* és també l'any que Fabra, en el mateix *Avenç*, publica la seva primera gramàtica. Felix coincidència, fomentada per l'amistat entre Joaquim Casas-Carbó

1 Malgrat les crítiques a aquesta mena de materials, a la *Gramàtica francesa* (1919) hi cita un *Curso teórico y práctico de lengua francesa* de Francisco Anglada i José Llausás que segons Pere Marcet i Joan Solà (1998: § 3205) és de 1864.

2 En un text amb peu d'impresma de 1890 però publicat, sens dubte, posteriorment, Antoni Rubió i Lluch apunta que Fabra podria haver-se servit dels *Estudios de lengua catalana* de Manuel Milà i Fontanals, «sin tener el valor de confesarlo» (Rubió i Lluch 1890: 549); han remarcat aquesta referència Joan Solà (1991: 143, n. 21) i Francesc Bernat (2007: 9, n. 7).

i Pompeu Fabra, que foren presentats per Alexandre Cortada a l'Ateneu Barcelonès (Segarra 1985: 260).

És en aquesta entitat —o, més tost, en la seva biblioteca— on segurament cal cercar les lectures que van acabar de formar Fabra, que, com bé relata Mascarió (2006: 16), «s'adona que les seves aptituds naturals no li basten i que s'ha de formar en lingüística general, en gramàtica històrica en particular, i també en el coneixement de la llengua antiga». Les primeres lectures a què té accés a l'Ateneu són «la plana major dels clàssics del comparatisme», en mots de Bonet (2005: 174), entre els quals esmenta Franz Bopp (*Vergleichende Grammatik*), Jacob Grimm, Friedrich Diez (*Grammatik der romanischen Sprachen*) o la *Grammatik der romanischen Sprachen* de Wilhelm Meyer-Lübke, que tan fructíferament Fabra ressenyaria uns anys més tard (Coromines 1971: 400); també hi llegí les principals revistes filològiques franceses, de les quals ell i Casas-Carbó «se n'havien fet lectors assidus» (Miracle 1968: 313). A banda d'aquest canemàs bàsic de la romanística de la segona meitat del segle XIX i els primers anys del XX, es poden aportar altres títols que és fàcil que Fabra hagués tingut a les mans.

La biblioteca de l'Ateneu Barcelonès «en aquell moment era de molt la més ben equipada del país» (Bonet 2005: 174) i si hom consulta el catàleg més proper a l'època de formació de Fabra —el de 1891, amb el suplement de 1894 (vg. Ateneu 1891)—, així sembla que es pot entendre. Sense voluntat d'exhaustivitat, s'esmenten a continuació alguns dels títols que, pel seu interès o bé perquè Fabra demostrarà haver-los conegut més tard, és probable que hagués llegit; es tracta d'obres generalment de romanística i d'indoeuropeística, que li forniren les bases teòriques de la lingüística comparada. Entre els clàssics del gènere cal destacar Friedrich Diez, de qui l'Ateneu havia adquirit la *Grammatik der romanischen Sprachen*, de 1856-1860 (en la seva edició francesa de 1863, *Introduction à la grammaire des langues romanes*), i l'*Etimologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*, de 1868-1870. Cal destacar, també, les subscripcions a les principals revistes de romanística del moment: *Romania* (que es rebia d'ençà del primer número el 1872), la *Revue de Linguistique et de Philologie Comparée* (la reberen entre 1872 i 1882), la *Revue des Langues Romanes* (des de 1877) i la *Revue Hispanique* (des de 1876). I s'hi poden afegir, encara, obres més genèriques de tema indoeuropeu que no afectaven directament els interessos de Fabra però que podrien haver-li servit de model en aspectes teòrics o metodològics: *Über die kaukasischen Glieder des indo-europäischen Sprachstammes*, de Franz Bopp (1847), la *Grammaire générale indo-européenne*, de Frédéric Gustave Eichhoff (1867), el *Compendio di grammatica comparativa dello antico indiano, greco ed italico*, d'August Schleier (1896), o l'*Sprache und Sprachdenkmäler der Langobarden*, de Karl Meyer (1877).

I cal no oblidar les obres catalanes, ja que si era difícil, abans de publicar l'*Ensayo*, que hagués accedit a altres autors fora de Bofarull i Blanch i Ballot (Bonet 2005: 196 descarta que hagués accedit als que podien ésser els seus «models», Llorenç Pahissa i Ignasi Ferrer i Carrió), és més fàcil pensar que a la biblioteca de la benemèrita institució pogués accedir a tot de material d'interès divers però bàsic no només per configurar la seva formació lingüística, sinó també per afermar la convicció que calia una reforma que unifiqués criteris ortogràfics i gramaticals sota un sol model (que, evidentment, havia d'ésser el seu).

Així, seguint el catàleg de l'Ateneu es pot saber que Fabra va poder llegir, a banda de les gramàtiques de Ballot i Bofarull i Blanch, una gramàtica en solitari de Bofarull (sens dubte ha de tractar-se d'*Estudios, sistema gramatical y crestomatía de la lengua catalana*, de 1864), la de Pau Estorch (1857), la de Ferrer i Carrió (1874) i dues gramàtiques atribuïdes una a Lluís Portet —més aviat deu ésser l'*Ortografía jofloralesca* de 1888— i l'altra a Ramon Torelló i Borràs —autor del qual no es tenen notícies que escrivís cap gramàtica.³

Pel que fa als diccionaris autòctons que Fabra tenia al seu abast, l'Ateneu disposava de diverses edicions dels diccionaris de Pere Labèrnia (tant del català com del castellà), del diccionari que se n'ha dit el quintilingüe (1839), del diccionari d'Àngel Saura (1851), del *Diccionari de la rima catalana*, de Pau Estorch, i del *Diccionario castellano-catalán*, de Fra Magí Ferrer (1836). Probablement només els dos primers tenien prou solidesa lexicogràfica per interessar el jove Fabra (vg., en aquest sentit, les bones definicions dels dos a Colón i Sobreres 1986: 153-164).

En definitiva, és fàcil concloure que la formació neogramatical de Pompeu Fabra devia ajudar-se en gran part de la biblioteca de l'Ateneu, com s'ha posat en relleu, però no cal atribuir-li caràcter d'exclusivitat. Cal tenir en compte que en el seu catàleg no hi figuren, almenys abans de 1894, obres de Jacob Grimm, ni de Wilhelm Meyer-Lübke, ni tampoc el *Grundriss der romanischen Philologie* (1888-1902), de Gustav Gröber,⁴ ni els tractats d'Antoine Meillet,⁵ que, com el mateix Fabra reconegué en la biografia de Bladé Desumvila

3 Al catàleg actual de la biblioteca de l'Ateneu, consultable en línia a <http://cataleg.ateneubcn.cat>, no hi apareix cap obra de tipus lingüístic atribuïda a aquest autor [últim accés al catàleg, 20.XI.2018]; tampoc no apareix cap entrada referida a aquest autor al repertori de Marcet i Solà (1998).

4 No es tindrà més en compte aquesta obra, perquè malgrat el mestratge evident que cal reconèixer-hi, Fabra només la cita explícitament a «Les e tòniques du catalan» i encara en nota al peu com a explicació complementària que en aquesta obra es considera que la neutra havia estat comuna a tot el domini català.

5 D'aquest autor, a qui reconeix un gran deute, no n'hi ha referències explícites a les obres de Fabra.

(cf. Fabra 2013: 712), formaren part de la seva formació primerenca en temps de *L'Avenç*.

1.2. La consolidació lingüística de Pompeu Fabra

La *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, de 1898, és una bona fita per posar fi a aquest període de formació lingüística que coincideix amb el que Murgades (2018b) anomena període de contestació; ahora, dona inici al que n'ha dit «la transició que mena del lingüista descriptiu [...] fins al gramàtic normatiu» (Murgades 2018b: 56). Un any abans, el 1897, Fabra publicava a la *Revue Hispanique* el seu primer article científic, l'«Étude de phonologie catalane (catalan oriental)», on ja és evident la solidesa lingüística adquirida, però on, de nou, les referències a les fonts que emprà són nul·les.

Amb l'entrada del nou segle, Fabra guanya la càtedra de Química de Bilbao i, tot i l'allunyament de Catalunya del seu ambient intel·lectual, no cessa de formar-se i de treballar en l'estudi de la llengua catalana. És durant aquests anys que escriu les seves obres més importants —almenys des d'un punt de vista descriptiu—: «Les e toniques du catalan» (vg. la bibliografia citada a Mascarió 2006: 21); la participació al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906); les *Qüestions de gramàtica catalana* (1911) i la *Gramàtica de la llengua catalana*, de 1912. I no podem oblidar les ressenyes de la conjugació verbal de Saroihandy (1905) i, especialment, de la *Grammaire des langues romanes*, de Meyer-Lübke, i del *Gründriss der romanischen Philologie*, de Gröber —que ell mateix havia reivindicat com a bàsic en la seva formació—, amb remarques importants a la part catalana (1907). Tan importants que Joan Corromines (1971: 400) afirmava un poc hiperbòlicament que aquesta recensió «[é]s una obra tan important —més aviat que d'una ressenya es tracta d'una veritable refosa— que, sense tenir-la constantment en mà, aquestes dues obres fonamentals de la lingüística catalana serien totalment inutilitzables, de tan nombrosos que són els errors que va redreçar-hi».

Hi ha encara una altra pista, a banda dels mateixos treballs, per saber com de pendent de les grans obres europees estava Fabra durant l'estada basca. Es tracta d'una carta enviada a Antoni M. Alcover (30-V-1911) un cop ja constituïda la Secció Filològica i en la qual li indicava materials que calia comprar:

Me sembla molt bé l'adquisició de les obres que m'indica en la seva carta, a les quals podriem afegir (que ara se m'ocorren) el *dicc. llat.* d'en Milling (on ve indicada la pron. de totes les *ee* i les *oo*) i el *Glossaire des mots espagnols et portugais*

dérivés de l'arabe de Engelmann i Dozy. Com que 'm convindrà sovint, en l'estudi de l'evolució d'un sò, d'una significació, d'una construcció, etc., establir comparacions amb les llengües germanes, hauriem de tenir-ne a ma les millors gramàtiques i diccionaris, així com tractats d'ortografia, estudis de gramàtica, lexic, etc. Heus-ne aquí alguns que crec que convindria adquirir tot seguit (si no figuren ja en la biblioteca de l'Institut): *Dizzionario universale della ling. Italiana* per Petrocchi (1892);— *Ital. Gramm.* per Meyer-Lübke, trad. per Bartoli i Braum. 1902; — *Rumün.-Deutsches Wörterb.* per H. Tiktin (Bukarest); — *Dict. général de la lang. franc.* per A. Thomas;— *Gram. franc.* per A. Darmesteter; — *Dict. étym. des mots d'origine oriental* [sic] per Marcel Devic; — *Dicc. da lingua portuguesa* per C. Figueiredo (1900); — *Dicc. de construcción y régimen de la leng. cast.* per R.J. Cuervo; — *Bases da ortogr. portuguesa* per Gonçalves Viana i G. de Vasconcelos Abreu; — *Riforma ortografica* (Milà 1886);— *La unità ortogr. della ling. ital.* per Rigutini; — *Manual de ortografia romîna*, H. Tiktin (Iasi 1889); — *Das Leben der Wörter* per Nyrop (Leipzig 1903); *Traité de la formation des mots composés dans la lang. franc.* per A. Darmesteter; — *De la création actuelle de mots nouveaux dans la lang. franc.* per A. Darmesteter; — *Vermischte Beiträge zur franz. Gramm.* per A. Tobler (Fabra 2011: 215-216).

Tot plegat, llibres del darrer quart del segle XIX, la majoria ja del segle XX —moderníssims, doncs—, que confirmen la sòlida preparació de Fabra i que traeixen algunes de les línies mestres del seu pensament lingüístic (vg. Lamuela i Murgades 1984: 27).

En primer lloc, la convicció que calia comparar el català amb les llengües de la Romània, que li és el medi natural. És especialment indicatiu que demani comprar gramàtiques del romanès, llengua que se sap que li cridava molt l'atenció, però també del castellà. Cal destacar, també, la presència de tractats d'ortografia portuguesos i italians: és ben sabut que la simplificació ortogràfica dels sistemes d'accentuació de les dues llengües —i la supressió de les hacs en l'italià— enlluernava Fabra, que volia adoptar-los al català.

En segon lloc, la importància que té l'etimologia (i, de retruc, la llengua antiga) en la fixació de la llengua moderna i, en resum, en el seu estudi. Així ho explicava a Bladé Desumvila a propòsit de canvis de criteri en la campanya de *L'Avenç*: «La regla, la bona regla, consistí a seguir l'etimologia llatina» (Fabra 2013: 711). En aquest sentit, destaca especialment la preocupació per disposar de bons diccionaris llatins amb anotacions de la intensitat de les vocals mitjanes, la fixació ortogràfica de les quals és un dels problemes de la normativització del català, per la varietat de timbres que prenen en els diferents dialectes.

I, en tercer lloc, la constatació que el model lexicogràfic és el conjunt dels grans diccionaris italians i francesos. De fet, entre les obres que demana a Al-

cover destaquen el *Dizionario* de Petrocchi, l'estructura del qual volia reproduir en el *Diccionari* que prepararia l'Institut (vg. el pròleg al *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC), VI, Fabra 1932 [2007]). Crida l'atenció la manca d'obres angleses, una de les llengües referents per a Fabra (p. ex., el diccionari de Webster, que és també un model citat al DGLC); finalment cal remarcar la presència del *Dictionnaire général de la langue française*, de Hatzfeld, Darmesteter i Thomas, que, com ja s'ha demostrat —vg. Colón i Soberanas (1986: 227-234) i Colón (2007: 34-36)—, és el model del DGLC.

1.3. La institucionalització lingüística de Pompeu Fabra

El 1912, quan Fabra ja pensava a tornar a Barcelona però era encara a Bilbao, i després d'una gestació lenta (vg. Miracle 1968: 419-423), *L'Avenç* publica la gran gramàtica descriptiva de Fabra, la *Gramàtica de la llengua catalana*, que és la culminació de la seva obra lingüística de caràcter descriptiu (i sincrònic). Com Saussure, Fabra ha d'evolucionar dels supòsits de la gramàtica històrica als supòsits de la descripció sincrònica, i més quan a partir de 1913 centra la seva tasca en la normativització i l'estandardització de la llengua catalana. Gabriel Ferrater (1981: 9) descartava que Fabra hagués conegut Bloomfield, però considerava aquest darrer al mateix nivell que Meyer-Lübke i que Saussure, aquests sí, «els mestres obvis de Fabra».

En tot cas, Fabra sempre s'havia preocupat per la sincronia, encara que la seva primera formació hagués estat eminentment historicista en el si dels corrents de la neogramàtica. Només basta recordar com acaba el pròleg de l'*Ensayo*, en el qual manifestava, en una declaració total d'intencions —i trencant amb la tradició gramatical autòctona—, que «[e]l meu principal objecte ha sigut presentar el català tal com se parla» (Fabra 1891 [2005: 210]). Sí que és, però, en aquesta darrera etapa quan se'n preocupa d'una manera més evident, en consonància amb els nous aires lingüístics europeus i amb la difusió de l'estructuralisme i del *Course* de Ferdinand de Saussure.

De fet, a part dels estudis que ja han remarcat les fonts de les obres cabdals del Fabra noucentista —vg. Garcia-Castanyer (2006) per a la gramàtica francesa; Arnal (2000) per a Jespersen, especialment en la gramàtica de 1956; Colón i Soberanas (1986: 227-234) i Colón (2007: 34-36) per als models del DGLC; Julià i Muné (2000) per a les gramàtiques franceses; Julià i Muné (2009) per a una síntesi global—, a les *Converses filològiques*, un gènere periodístic peculiar a cavall de la divulgació normativa i la descripció lingüística, és on segurament es pot copsar millor l'ús que feia dels referents gramaticals i, en última instàn-

cia, quins eren i com els explicitava. Alhora, no s'han de menystenir els cursos reportats pels alumnes de Fabra, on sovint es troben, també, referències explícites a models i referents. I resten encara els discursos, conferències, articles i material divers que, manllevant els mots a Murgades (2013: 243), conformen la «cultura de la llengua», en el sentit amb què s'hi referien coetàniament els lingüistes del Cercle de Praga.

2. ELS REFERENTS EN FABRA

2.1. L'escola romànica

Sembla lògic començar aquest repàs per les mencions explícites que Fabra fa dels qui cal considerar com els seus primers mestres gramaticals: l'escola neogramàtica, que a finals del segle XIX va reconfigurar la filologia romànica i amb els llibres de la qual Pompeu Fabra i la colla de *L'Avenç* es van formar. Hom esperaria trobar referències explícites a aquests mestres en les obres de joventut, sobretot a partir de la *Contribució*, de 1898, i potser de manera especial en els articles científics del tombant de segle. Però, com ja s'ha dit, Fabra era reticent a citar les fonts i en aquells bons articles que pressuposaven una formació sòlida no hi ha pràcticament cap citació. Potser el cas més il·lustratiu d'aquest fet és «Les e tòniques du catalan», de 1906. Aquest article és el primer a explicar, de manera sistemàtica, el tractament de les ē i ĩ llatines tòniques en els diferents dialectes catalans. Per això, d'aquesta llei fonètica hom en va dir durant força temps la Llei de Fabra (Coromines 1971: 400). Tanmateix, el 1923, en l'article «El catalán y sus análogos», de l'*Enciclopedia Espasa* (Fabra 1923 [2013: 180-198]),⁶ i a propòsit de la vocal neutra tònica, declara: «[Esta vocal] como constató K. Brekke^[7] corresponde siempre a palabras que tenían en latín una ĩ o una ē» (Fabra 1923 [2013: 191]). En efecte, Knud Brekke havia publicat un article a *Romania* el 1888 en el qual, després de presentar una llista comparativa d'ètims llatins i llurs equivalents en el català de Barcelona i de Palma, conclouia:

6 Es dona per vàlida la proposta d'atribució d'autoria proposada per Josep Murgades el 2008 (ara a Murgades 2018c).

7 Knud Brekke fou un filòleg i lingüista noruec que, en la seva vessant romanística, s'interessà sobretot pel francès antic. A l'article citat agraeix les informacions sobre el mallorquí a Marià Aguiló i Fuster, i per via de l'epistolari de Manuel Milà i Fontanals (1995: 117-118) hom sap que el 1883 fou a Barcelona estudiant el català. És versemblant, doncs, pensar que la seva informació sobre el mallorquí l'obtingué a Catalunya per via d'Aguiló.

[...] je crois pourtant qu'elle suffit pour établir que dans le mayorquin [sic] moderne l'Ē et l'Ï du latin classique donnent régulièrement ě.^[8] La distinction entre les trois e est donc de date ancienne, non pas un développement moderne (Brekke 1888: 95).

I s'avançava així al que va formular el mateix Fabra gairebé vint anys després, quan segurament ja coneixia l'article (cal recordar que *Romania* és una de les revistes a què l'Ateneu ja estava subscript en l'època de formació de Fabra, i en tot cas devia ésser relativament fàcil d'obtenir, tant a Bilbao primer com a Barcelona més tard). Tot i això, l'article de Fabra continua essent, pel que se sap, la primera sistematització de l'evolució en tot el domini i el primer treball en el qual es tenen en compte contextos particulars (per exemple, la presència d'elements palatals, vg. Fabra 1906 [2006: 147-150]).⁹

Fora d'aquest cas, els vells neogramàtics reapareixen en l'obra de Fabra en diversos moments. No cal insistir més en la importància que Wilhelm Meyer-Lübke i la *Grammaire des langues romanes* (o potser l'edició original alemanya) tenen en la formació de Fabra, i més quan els dedica la famosa ressenya que n'esdevé, més aviat, una compleció. A banda d'aquest treball, Meyer-Lübke reapareix citat algunes altres vegades en l'opus fabrià.

Primerament, és esmentat en l'article sobre les *e* tòniques en català, però matisant aspectes consonàntics en notes al peu. I en dues ocasions es menciona en les *Converses filològiques*. El primer cop, en la conversa 114,¹⁰ com a argument d'autoritat en matèria sintàctica portuguesa. Aquesta llengua, argumenta Fabra, pot introduir un complement directe amb la preposició *a* quan és un pronom, com també s'esdevenia en català medieval, i conclou, referint-se al català:

[l]a influència castellana ha estat causa d'una inversió en l'ús de les dues construccions antigues: el català antic construïa normalment el complement directe sense la preposició *a*; el català escrit actual el construeix habitualment amb aquesta preposició. Això és el que cal combatre, i per això és que convé d'usar sistemàticament la construcció sense *a* (Fabra 2010: núm. 114).

8 Llegiu [ə].

9 Francesc de Borja Moll (2006: 74-75) recull i sintetitza les dues aportacions, al costat de la de Meyer-Lübke; la diferència principal entre la teoria del noruec i la de Fabra es basava en el fet que aquell considerava que la [e] havia evolucionat igual a tot el domini, i després havia tingut resultats diferents, mentre que Fabra proposava que ja havien tingut evolucions diferents en la zona oriental i l'occidental.

10 S'enumeren sempre segons la proposta de numeració de Fabra (2010).

El segon cop que Meyer-Lübke apareix en les *Converses filològiques* és de nou emprat com a autoritat per justificar una posició ortogràfica. Es tracta d'un article de 1920 (Fabra 2010: núm. 192) en què es rebutja una proposta ortogràfica d'Antoni Bulbena i l'Acadèmia. Ells proposen d'escriure *janer*, *fasol* i *anyor*, basant-se en els ètims IANARIUS, FASEOLUS i ANGOR.¹¹ Fabra, a part de justificar les grafies amb *e* per evolucions internes que tanquen la $A > e$, alludeix als treballs del romanista suís per rebutjar l'etimologia ANGOR i acceptar —com Meyer-Lübke proposava i com ha certificat Joan Coromines (cf. DECat, III, s. v. *enyorar*)— l'ètim IGNORARE per a *enyorar*.

Se sap, també, que es va buidar el *Romanisches etymologisches Wörterbuch* (REW) en fitxes per al *Diccionari ortogràfic*; així s'explicita en el report de les activitats de les Oficines Lexicogràfiques de 1915-1916 (Fabra 2013: 505).

Però no tot, és clar, havien d'ésser lloances. Ultra la ressenya en la qual Fabra esmenava en molts punts les afirmacions gramaticals de Meyer-Lübke, en una lletra a Massó i Torrents de 1903 es queixa que el suís considerés el català una mera transició entre el castellà i l'occità, i es proposa de fer un article comparant el vocalisme del castellà i el del català per rebutjar-ho; l'editor de l'*Epistolari* suposa que aquest article es convertí en «Les *e* toniques du catalan»; sobta que no rebutjés aquest argument en la dita ressenya i, en tot cas, és segur que, ni que sigui mentalment, feu les paus amb el suís després de la publicació de *Das Katalanische* (1925).¹²

El mestre de Meyer-Lübke —i, de fet, de tots els romanistes—, Friedrich Diez, apareix menys als treballs de Fabra. De fet, només l'esmenta explícitament una vegada, en un article de 1907 a *El Poble Català*, «Una llei d'escursament», i de passada, quan assegura que els filòlegs del país «no'ns preocupem de l'estat de la ciència afòra de casa, i els treballs d'en Diez i dels seus continuadors ens són perfectament inconeguts» (Fabra 2010: núm. 859). Evidentment, cal entendre que són desconeguts de tothom qui practica la pseudofilologia, que en el cas de l'article que l'ocupava eren Jaume Nonell i Marià Grandia.¹³ El to exaltat de Fabra contrasta, tanmateix, amb la realitat. Com ha demostrat Maria-Pilar Perea (2008: 18 i seg.), la *Grammatik* de Diez és el model

11 Aquest mateix tema havia estat debatut uns mesos abans, cf. Fabra (2010: núm. 175), en la qual Fabra encara no estava en condicions de proposar IGNORARE com a ètim d'*enyorar*, però ja rebutjava ANGOR.

12 Aquest llibre, bàsic per a la filiació independent del català respecte del castellà i de l'occità, fou traduït al català acompanyat d'una bona introducció per Guillem Calaforra (1998).

13 Un comentari (potser excessivament) crític a les propostes lingüístiques de Nonell i, secundàriament, de Grandia, a Solà (1991).

de la gramàtica de Forteza; Alcover també el coneixia, sens dubte, i l'inclou com a referent indiscutible al *Pertret* de 1915 (BDLC, VIII).

És evident que cal reservar un paper especial a Arsène Darmesteter, un dels lingüistes que més influí Fabra, qui coneixia bé les obres històriques del francès (i també les del danès Kristoffer Nyrop): en la ja citada lletra a Alcover de 1911, encarrega de comprar el tractat de formació de mots i la gramàtica històrica de Darmesteter i el tractat de formació de mots del danès —obres, aquestes darreres, que utilitza explícitament en la *Gramàtica francesa* de 1919—. Sembla fàcil de creure que, a més, va treure un bon profit de la seva lectura: la llei de Darmesteter —que postula que en el pas del llatí a les llengües romàniques la vocal pretònica inicial actua com a final— és explicada en el curs superior de gramàtica de 1912 (Fabra 1912-1913).

2.2. *De re lexicographica*

Ultra el coneixement de les gramàtiques de Darmesteter, ja el 1986 Germà Colón i Amadeu J. Soberanas s'havien centrat en el mestratge explícit del *Dictionnaire général de la langue française* de Hatzfeld, Darmesteter i Thomas, del qual Fabra extreu molt més que el nom (vg. Colón i Soberanas [1986: 227-234]).

Els altres lingüistes del tombant de segle que encara poden incloure's en el si de la neogramàtica apareixen aquí i allà, a partir solament de llurs obres lexicogràfiques —que no per això deixen d'ésser importants: demostren el coneixement de diccionaris diversos que tenia Fabra—. Per exemple, el diccionari italià de Policarpo Petrocchi (de 1884-1890), que, juntament amb el *Vocabulario* Cappucini (1864), serveix a Fabra per exemplificar l'ús italià d'*abigliare*, 'vestir ricament', i així justificar —servint-se, també, de textos medievals— que l'*abillar* català vol dir també 'vestir ricament', i no pas, senzillament, 'vestir'. Un ús anàleg és el que fa del diccionari francès de Frédéric Godefroy (1880-1881) en la conversa 68, en la qual empra el francès per exemplificar i justificar la transitivitat d'*abellir* en català, així com la del seu conat gèllic *abelir*.

Fabra també fa servir els diccionaris de llengües clàssiques en un altre sentit. Per exemple, en la conversa 472, en explicar que en la primera edició del *Diccionari ortogràfic* hi apareixia *fortuít*, que el *Diccionario de la Real Academia Española* (DRAE) derivava d'un FORTUÏTUS amb ï, al costat de *gratuit* i *circuít* amb ĩ. Després de consultar el diccionari llatí de Wilhelm Freund, on apareix FORTUÏTUS amb ĩ, conclou que cal escriure *fortuít* també sense dièresi. Així ho consignà, també, el pròleg de la segona edició del *Diccionari ortogràfic* («Ha

estat omesa la dièresi en *fortuït*, conformant com calia l'estructura d'aquest mot amb la de *circuit* i *gratuït*; Fabra 1917 [2008: 253]), i aquestes formes es van mantenir en el DGLC (Fabra 1932 [2007: s. v. *fortuït*; s. v. *gratuït*]).¹⁴

Així mateix, el diccionari etimològic de Gustav Koerting serveix ja el 1913 per assentar l'etimologia de *poncella* (< PULCELLA) (Fabra 2010: núm. 872), si bé en aquest cas la forma dissimilada sembla preferible per tal com la pronuncien així mallorquins i balears. En tot cas, interessa destacar que Fabra estava ben informat dels diferents diccionaris europeus, perquè abans s'ha vist un ús semblant del REW de Meyer-Lübke.

El fet d'utilitzar obres lexicogràfiques per establir aspectes ortogràfics —que, com se sap, és una de les bases de la reforma fabriana— s'estén també a diccionaris normatius, concretament als diccionaris de les acadèmies francesa i espanyola.

El diccionari de l'acadèmia francesa apareix un sol cop en l'obra fabriana (Fabra 2010: núm. 860). En aquest article, Fabra explica l'evolució del francès de mots llatins com TĒLA, HABĒRE, etc., amb Ē, a formes com —transcrivint literalment com Fabra— *tuál*, *avuár*. L'estadi anterior d'aquest diftong és una pronúncia *oè*, que als voltants de París evolucionà a *uà* i que l'Acadèmia beneí i incorporà al que avui en diríem l'estàndard oral. I Fabra aprofita aquest fet per incloure un parèntesi totalment ideològic, on deixa entendre que les bones gramàtiques catalanes són les que descriuen la llengua (barcelonina) moderna: «(Si la cosa hagués passat a Catalunya, es segur que encara fariem gramàtiques prescrivint *oè* i combatent furiosament *uà*: un barcelonisme!)». I —fins i tot en una llengua tan conservadora com el francès— un lleu canvi ortogràfic li permet de tornar a carregar contra els tradicionalistes, amb frases lapidàries com «aquí que conservem preciosament adhuc les menuderies caligràfiques dels nostres avis» (Fabra 2010: núm. 860), actitud contra la qual, és clar, lluitava Fabra.

El diccionari de l'acadèmia espanyola, en canvi, és potser l'obra que apareix més mal parada de tot l'elenc que es recull en aquest treball. No tant perquè Fabra la blasmi, sinó perquè implícitament reconeix l'espanyol com una càrrega sovint negativa, llengua de la qual es prenen convencions ortogràfiques o sentits d'alguns mots que l'Institut no prescriu. Així, en la conversa 455 necessita recórrer a la Real Academia Española per recordar que, si bé aquesta institució prescriu l'accentuació dels mots interrogatius *qué*, *dónde*, *cuándo*, etc., l'Institut no ho prescriu pas per al català (*cóm*, *quàn*, etc.); igualment, en la con-

14 Joan Coromines (DECat, IV, s. v. *fortuna*) afirma que aquestes formes, errònies, foren substituïdes per *gratuït* i *fortuït* ja al DGLC. No pas, almenys, a la primera edició; cal esperar a la segona edició (Fabra 1954, s. v. *fortuït* [p. 872b] i s. v. *gratuït* [p. 928a]) per trobar-les amb dièresi.

versa 453 recorda que alguns cultismes hispànics estan accentuats erròniament i que cal defugir aquesta mala accentuació en català. Així, cita com a exemples *atmosfera*, *hexàgono*, *héroe*, per als quals el *Diccionari ortogràfic* prescriu *atmosfera*, *heroi*, però *hexàgon*, i es demana si no caldria canviar, també, l'accentuació d'aquest mot i dels similars (*heptàgon*, etc.). En la segona edició, en efecte, apareixen amb accentuació aguda (Fabra 1917 [2008]: 492-493), però recuperen l'accentuació plana en el DGLC. En la conversa 633, en canvi, nega que el mot *besllum* català tingui el sentit de *vislumbre* castellà, a pesar de la semblança formal entre els dos mots.

D'aquests diccionaris que són font per a argumentacions lingüístiques en les *Converses filològiques*, una gran part són més tard reconeguts com a models del DGLC i del projecte de *Diccionari* de l'Institut. En el fons, Fabra repeteix els esquemes de la lexicografia vuitcentista i buida diccionaris per fer una tria de materials i reaprofitar-los. En el «Report» citat suara s'esmenten els buidatges dels diccionaris següents (també s'hi inclouen els catalans, font primària per a aquest tipus de tasques): el diccionari de Pere Labèrnia (seria interessant saber en quina edició), el d'Antoni Bulbena,¹⁵ el de Joaquim Martí i Gadea (única font valenciana) i el de Joan Josep Amengual (única font insular); al seu costat, el diccionari de l'acadèmia espanyola, el diccionari italià de Petrocchi, el diccionari francès de Darmesteter *et alii*, els materials d'Aguiló i, com a suplement en aspectes etimològics, els diccionaris de Meyer-Lübke i de Gustav Körting (Fabra 2013: 505-506).

Cal recordar que els diccionaris de Petrocchi, de Darmesteter i de Körting són alguns dels que Fabra encomana a Alcover en la lletra de 1911 (Fabra 2011: § 90). És fàcil de pensar que l'Institut es va dotar d'una bona biblioteca i que els seus membres —almenys Fabra— van saber treure'n un bon profit.

Per al DGLC, a part d'entendre que s'aprofitava la base del *Diccionari ortogràfic* i del que havia d'ésser el *Diccionari* «gros» de l'Institut,¹⁶ cal lògicament entendre que aprofità tot el material que suara s'ha esmentat. Però posant una atenció especial a algunes obres que el mateix Fabra destaca al pròleg; en concret, remarca l'ús de la tradició catalana (cosa lògica) i dels diccionaris de l'acadèmia espanyola, del diccionari de Darmesteter *et alii* i, com a novetat, del diccionari anglès de Noah Webster, a banda d'altres materials lexicogràfics (el *Butlletí de Dialectologia*, l'Aguiló, etc.); també hi tenen un paper rellevant les fitxes de botànica de Miquel de Garganta (Vallès 2006).

15 Malgrat els atacs a què el sotmet Fabra a les *Converses filològiques*, cf. Fabra (2010: núm. 192, 590, 596, 853).

16 Per a una història d'aquests dos diccionaris vegeu Veny (2007).

2.3. La nova lingüística: a l'entorn de l'Associació Fonètica Internacional i l'estructuralisme

D'altra banda, en els darrers anys del segle XIX i especialment durant el primer terç del segle XX, la lingüística més comparada i històrica va deixant pas a noves concepcions més sincròniques del llenguatge i es consolida la fonètica com a disciplina d'estudi. Pompeu Fabra no és aliè a aquest procés i ràpidament té coneixement de les noves realitats. Convé dividir aquest apartat en tres parts diferenciades clarament. D'una banda, es tenen en compte els fonetistes francesos, al voltant de la naixent Associació Fonètica Internacional (AFI); de l'altra, cal considerar la influència de Ferdinand de Saussure i el primer estructuralisme; per acabar, cal tenir en compte el paper d'Otto Jespersen —difícil d'etiquetar amb els cànons en què es movia la lingüística de l'època— en l'obra fabriana.

2.3.1. A l'entorn de l'Associació Fonètica Internacional

No és estrany que Fabra llegís amb fruïció els diferents tractats fonètics que podien arribar-li, ja que ell havia donat una importància cabdal a la descripció dels sons ja des de la seva primera gramàtica (Solà 1982: 58). Joan Julià i Muné (2000) ha estudiat el paper de Fabra com a fonetista i ha constatat que en totes les gramàtiques del primer període (fins a la de 1912), així com en les gramàtiques estrangeres i per a estrangers, la fonètica hi té un paper cabdal. Això no obstant, només en la *Gramàtica anglesa* de 1924 hi fa servir explícitament l'alfabet fonètic internacional. En les altres obres, Fabra prefereix mantenir sistemes més senzills de transcripció, forçant tant com li és possible les convencions ortogràfiques. Això no ha de voler dir pas, necessàriament, que fins aleshores no conegués l'alfabet fonètic internacional. Més aviat tot fa pensar que el devia conèixer bé. El 1912 declara públicament que ha sotmès la part fonètica de la *Gramàtica* a la revisió de Josep Maria d'Arteaga, músic i fonetista que des de 1900 col·laborava amb l'AFI. Les seves obres, editades pòstumament per Pere Barnils el 1915, contenen una transliteració de sons de l'alfabet fonètic internacional al sistema de transcripció de l'Institut (D'Arteaga 1915: 5-7). El mateix Barnils dirigí el primer laboratori de fonètica experimental dels Països Catalans —i, dit sigui de passada, d'Espanya—, instal·lat a les dependències de l'Institut (Fabra 2013: 515-518).

D'Arteaga no col·laborà només en la *Gramàtica* de Fabra com a corrector de la part fonètica, sinó que influí també en el redactat definitiu del pròleg, com es

desprèn de la lletra que envià Fabra a Casas-Carbó (Fabra 2011: 258-259), i en la traducció d'algunes expressions catalanes al castellà (Fabra 2011: 221-222). Puntualment, Fabra li adreçava altres qüestions, com ara que decidís, a partir de la forma fonètica, si era més recomanable de separar *noia* com a *noi-a* o bé com a *no-ia* (Fabra 2011: 158-159).¹⁷

Si es torna a posar el focus a l'entorn de l'AFI, on col·laborava D'Arteaga, hom es troba amb altres noms molt rellevants per al desenvolupament dels estudis fonètics al segle XX. Es pot destacar, en primer lloc, Paul Passy, un dels fundadors de l'AFI. Tot i que no apareix més que en la *Gramàtica francesa*, hi cita dues obres prou importants: *Les sons du français* (1887) i *Dictionnaire phonétique de la langue française* (1897), obra elaborada juntament amb Herman Michaelis. Més importància té Maurice Grammont, una de les fonts de la *Gramàtica francesa* —hi cita el *Traité pratique de prononciation française*, de 1914—. En els cursos superiors de fonètica dels anys trenta hi cita la seva obra mestra, el *Traité de phonétique*, publicada aquell mateix any. Així, en els apunts d'Adolf Florensa (Fabra 1933 [2006: 793-803]) i de Jaume Miravittles (Fabra 1934-1935 [2006: 853-855]), Grammont matisa Saussure pel que fa als graus d'obertura que cal considerar en el si dels fonemes, fet que serveix a Fabra per explicar la divisió sil·làbica (una síl·laba s'acaba quan acaba la fase decreixent) i el fenomen de la dissimilació. L'escala de sonoritat és també usada en cursos de l'Escola d'Estiu de l'Escola Normal de la Generalitat.

2.3.2. A l'entorn de l'estructuralisme

S'acaba de dir que en els cursos superiors Grammont matisa, en veu de Fabra, afirmacions de Ferdinand de Saussure. A propòsit del suís, és important recordar el paper que tingué Ricard Aragó i Turón, *Ivon l'Escop*, en la introducció de Saussure a Catalunya, segurament el primer a conèixer-lo (vg. Mollfulleda 1983) i, en tot cas, l'únic que el divulgà abans que ho fes Fabra en els cursos de la dècada de 1930 (Montoya 1990: 110). I si, com diu Mollfulleda (1983), les obres de Ricard Aragó no tingueren cap ressò, és lícit de plantejar-se si els cursos de Fabra van ser l'entrada —ara sí, seriosa— de l'estructuralisme als Països Catalans. És cert que Fabra devia conèixer, poc o molt, l'obra d'Aragó. Almenys, en les *Converses filològiques* —s'hi refereix concretament en la 297,

¹⁷ Sobta que no s'hagi conservat relació epistolar entre Fabra i D'Arteaga, sinó que les peticions Fabra les hi adreça sempre a través de lletres a Joaquim Casas-Carbó.

però no pels seus llibres, sinó per articles de premsa que publicava a *La Veu de Catalunya*, segons indica l'annotador del volum (Fabra 2010: 398).

Tornant a Fabra, Julià i Muné (2009: 30) ha destacat que Saussure ja era ben present en els cursos dels anys 1930. I, com afirma Murgades (2018a: 28), és evident que Fabra havia llegit el *Course*, però no es pot afirmar que *divulgués* en el sentit ampli les doctrines de Saussure de la manera que ho devia intentar Aragó. La presència explícita de Saussure en l'obra de Fabra es limita gairebé només als cursos superiors, en els quals el feu servir al costat de Grammont en les lliçons de fonètica. Cal remarcar encara una observació molt interessant del curs de Miravittles —fins ara, que se sàpiga, no s'hi havia dedicat atenció— en la qual es fa evident que Fabra havia interioritzat i aplicava bé el principi d'arbitrarietat del signe lingüístic i la diferència entre significat (*part material*, en el text de Fabra) i significat:

Quina relació hi ha entre els mots i llur significat? Quan diem, per exemple, *caball*, quina relació hi ha entre aquesta successió de síl·labes i un *cavall*? **No és una cosa simbòlica; el lligam entre la part material del mot i el significat és una cosa arbitrària.** Els nostres avantpassats, els llatins, deien cabal. Per què en deien *cabal*? Hauríem d'anar a l'origen del llenguatge. Potser sí que tenia una relació el so amb la cosa representada, però actualment no (Fabra 1934-1935 [2006: 830], negreta afegida).

Cal afegir-hi, per acabar, un parell d'observacions que aporta Joan Costa (2009). En primer lloc, la definició de *paraula* del DGLC, segons Costa, és assimilable al concepte de *parole* saussuriana. La definició de *paraula* diu:

Facultat d'expressar el pensament mitjançant el llenguatge articulat; l'exercici d'aquesta facultat. *L'home és dotat de paraula. Perdre la paraula. Recobrar la paraula perduda. Tenir la paraula fàcil, prompta, abundant* (Fabra 1932 [2007: s. v. *paraula*]).

I diu Costa:

Aquesta accepció és clarament compatible amb la definició que el *Cours de linguistique générale* basat en les classes de Ferdinand de Saussure dóna de *parole*, sobretot els fragments «exercici d'aquesta facultat» i «allò que és dit» (Costa 2009: 197).

En segon lloc, aquest autor destaca l'ús que Fabra fa del terme *massa parlant*: «Aquest sintagma és bastant usat per Fabra per referir-se als parlants. No

és inversemblant pensar que Fabra el vagi adoptar de Ferdinand de Saussure, que el fa servir abundantment al *Cours de linguistique générale*» (Costa 2009: § 1.4.2.2, n. 29). Però, de fet, si hom cerca a la incompleta digitalització de les *Obres completes*,¹⁸ Fabra el fa servir en quatre discursos (Fabra 2013: § 042, § 043 i § 061) i en dues *Converses filològiques* (Fabra 2010: núm. 803 i 882); cal afegir-hi, encara, una ocurrència en el pròleg del DGLC (Fabra 1932). Més aviat, doncs, caldria dir que certament Fabra coneix aquest terme i el fa servir, però de manera esporàdica.

Pel que fa a la relació de Fabra amb els lingüistes del Cercle de Praga, Xavier Lamuela i Josep Murgades (1984: 35) van subratllar les similituds entre algunes propostes d'aquests lingüistes txecs i les de Fabra. Però cal tenir present que la teorització lingüística de Fabra és eminentment obra dels primers anys de segle i, per tant, anterior als lingüistes txecs. En cap cas cal cercar-hi influències, sinó, tot just, paral·lelismes (vg. també Ginebra i Solà 2007: § 4.22).

2.3.3. Otto Jespersen: un autor sense etiqueta

Otto Jespersen és un autor de mal classificar en les taxonomies clàssiques que es proposen en aquest article. A grans trets tindria sentit incloure'l en l'epígraf dedicat a l'estructuralisme, però hi ha dues raons per no fer-ho. En primer lloc, pel valor mateix de la seva obra, un pas més enllà de l'estructuralisme incipient que es pot resseguir en l'obra de Fabra; i també perquè la influència d'aquest autor ja ha estat estudiada per Antoni Arnal (2000). La petja del danès en Fabra no podia excloure's d'aquest article, així que es presenta una síntesi del text d'Arnal (2000).

En aquest treball, Arnal detecta influència de Jespersen en la voluntat de simplificar la llengua fins a l'extrem, de fer-la regular i sistemàtica —en aquest sentit, «hi ha nombrosos exemples [...] de condemna de les repeticions, sobretot dels anomenats pleonasmes, i de defensa d'un ordre rígid en la frase» (Arnal 2000: 27)—. Però l'empremta més important de Jespersen és la que *The Philosophy of Grammar* (1924) deixa a la gramàtica pòstuma de Fabra. Es pot dir que *The Philosophy of Grammar* és el referent teòric a l'hora de plantejar els aspec-

18 Cal tenir en compte que hi manquen les obres lexicogràfiques, així com les gramàtiques francesa i anglesa; cal tenir en compte, també, que el reconeixement de text no és fiable al 100 %; amb tot, són una eina utilíssima per a cerques d'aquest tipus. S'hi pot accedir des del Portal Pompeu Fabra de la Universitat Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans: <http://ocpf.iec.cat/ocpf.cgi> [últim accés, 20.xi.2018].

tes gramaticals d'aquesta obra. Sembla que la gran aportació de Jespersen a Fabra és el *descobrimt* del que n'hem dit oracions inacusatives, del famós tipus IV de la gramàtica de 1956, com ja havia apuntat Gabriel Ferrater (1981: 6).

Per acabar, el danès apareix també en les *Converses filològiques* (Fabra 2010: núm. 625), en les quals menciona una coneguda metàfora per justificar que un procés de normativització necessita regles més o menys estables, i no disparitat d'opinions:

Jespersen en la seva excellent obreta *Growth and structure of the English language*, comparant l'anglès amb el francès, diu que la llengua francesa recorda un jardí francès de Lluís XIV, mentre l'anglesa és semblant a un parc anglès, que sembla fet sense un pla definit, en el qual podeu anar per on us plagui sense por de topiar amb un guàrdia sever que us en privi. El català de la decadència podria, llavors, ésser comparat a un bosc ple de maleses, el qual els gramàtics i bons escriptors tracten simplement de desbrossar i fer transitable. Per això fa certa gràcia que quan tot just havem aconseguit de posar un poc d'ordre en la llengua literària, es parli que intenten d'ofegar l'espontaneïtat de la llengua sotmetent-la a un conjunt de regles rígides (Fabra 2010: núm. 639).

Cal afegir, encara, un darrer llibre de Jespersen que segur que Fabra coneixia bé i que passa per malla a Arnal (2000). Es tracta de *Lehrbuch der Phonetik*, un manual de fonètica alemany de 1904 en el qual es dedica un paràgraf (§ 256) al francès i que apareix com a font en la *Gramàtica francesa* (1919 [2006]).

3. LÍNIES DE CONTINUÏTAT I DE CLAUSURA

Aquest treball no és, ni pretén ésser, una anàlisi exhaustiva dels referents lingüístics de Pompeu Fabra. És, solament, una síntesi del que s'havia dit i un resseguiment complet dels lingüistes i de les obres que Pompeu Fabra citava, sovint com a argument d'autoritat, en els seus treballs. Més que cloure el debat sobre les fonts de Fabra, aquest article vol contribuir a eixamplar les línies d'estudi. S'han omès, deliberadament, gairebé totes les fonts catalanes —amb l'excepció de Josep M. d'Arteaga, per la seva particular vinculació amb l'AFI—. Resseguir el paper de la tradició autòctona, especialment de les fonts lexicogràfiques principals, com són Marià Aguiló i Pere Labèrnia, és tasca per a un altre treball; com ho és també fer l'estudi detingut de diccionaris anteriors al segle XIX.

Així mateix, s'han omès autors que la bibliografia (p. ex., Segarra 1998: 70) assegura que foren models de Fabra però que no són citats explícitament en-

lloc. Es tracta, sobretot, d'autors que al tombant de segle contribuïren a la renovació pedagògica de l'ensenyament de llengües estrangeres. En aquest grup destaquen autors com Henry Sweet, Paul Passy, Wilhelm Viëtor o Otto Jespersen. És versemblant que Fabra conegués llurs obres orientades a la reforma pedagògica? Sí, sens dubte. Es pot afirmar que conegués aquestes obres i que les fes servir en els seus tractats pedagògics? Ara per ara, no. Caldria una tasca laboriosa de confrontació sistemàtica semblant a la que Arnal feu per a la *Gramàtica catalana* de 1956 (Arnal 2000), tant amb aquests autors com amb els que sí que s'esmenten explícitament. Això no era, en cap cas, objecte d'aquest estudi.

D'altra banda, resta per estudiar de manera detinguda tots els models ortogràfics de què va disposar Fabra. En la ja massa esmentada lletra a Alcover encomana ortografies del portuguès i de l'italià, i se sap que admirava prou Aniceto dos Reis Gonçalves Viana, fonetista lusità que participà en la reforma ortogràfica de l'idioma. Fabra fa servir la seva obra ortogràfica en, almenys, dos moments: en les *Qüestions d'ortografia catalana* (Fabra 1908 [2006: 105-140]), per allunyar-se del sistema d'accentuació italià i apostar per un de més semblant al portuguès; i en la conversa 850, per justificar amb arguments semblants als d'aquest autor la necessitat del guionet entre verb i enclític, a diferència del castellà i l'italià. L'italià és l'altre gran model de Fabra. De fet, en ell es deu emmirallar per proposar l'eliminació absoluta de les hacs.

Tot i que resti feina per fer, cal posar en relleu les aportacions que s'han fet. Aquest treball contribueix a esbossar i sistematitzar diferents resseguiments, més o menys complets, de quins referents lingüístics tenia Fabra, tant en la seva formació com en la seva etapa de, podria dir-se, producció madura. Sense ànims d'exhaustivitat en les referències i les fonts, sí que s'ha partit d'una voluntat pancrònica, d'abastar tota la seva vida, i s'han reunit vora una trentena de lingüistes europeus als quals Fabra fa referència explícita. Si a això se suma l'orientació normativa de bona part de la seva obra, potser caldrà començar a pensar que Fabra no era tan zelós de les seves fonts com s'afirmava al començament d'aquest treball.

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARNAL, Antoni (2000). «La influència d'Otto Jespersen en la lingüística de Pompeu Fabra». Dins Jordi GINEBRA, Raül-David MARTÍNEZ GILI i Miquel Àngel PRADILLA (eds.) (2000). *La lingüística de Pompeu Fabra, vol. 1*. Alacant / Tarragona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili, p. 25-39.

- ARTEAGA, Josep d' (1915). *Textes catalans avec leur transcription phonétique, précédés d'un aperçu sur les sons du catalan. Ordenats i publicats per Pere Barnils*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ATENEO BARCELONÉS (1891). *Catálogo de la biblioteca*. Barcelona: L'Avenç.
- (1894). *Suplemento al catálogo de la biblioteca*. Barcelona: L'Avenç.
- BDLC = Antoni M. ALCOVER (1901-1916). *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (Palma).
- BERNAT, Francesc (2007). *Un estudi de dialectologia catalana al segle XIX: les notes de Manuel Milà i Fontanals sobre el maonès*. Barcelona / Maó: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Institut Menorquí d'Estudis.
- BONET, Sebastià (2005). «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2005). *Obres completes*. Vol. 1: *Gramàtiques de 1891, 1898, 1912*. A cura de Sebastià Bonet. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 159-194.
- BREKKE, Knud (1888). «L'é (= ē, ĩ) latin en ancien français et en mayorquin». *Romania*, núm. 65, p. 89-95.
- CALAFORRA, Guillem (1998). *Wilhelm Meyer-Lübke i Das Katalanische: introducció i traducció*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- COLÓN, Germà (2007). «Introducció al *Diccionari general de la llengua catalana*». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2007). *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 15-40.
- COLÓN, Germà; SOBERANAS, Amadeu J. (1986). *Panorama de la lexicografia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COROMINES, Joan (1971). *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- COSTA, Joan (2009). *La norma sintàctica segons Pompeu Fabra*. Munic: Peniope.
- DECat = Joan COROMINES (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 10 vol.
- FABRA, Pompeu (1891). *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2005). *Obres completes*. Vol. 1: *Gramàtiques de 1891, 1898, 1912*. A cura de Sebastià Bonet. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1892). «Sobre la reforma lingüística y ortogràfica». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1906). «Les e toniques du catalan». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 3: *Articles erudits. Gramàtiques francesa i anglesa*. A cura de Joan Mascaró, M. Teresa Garcia Castanyer i Max W. Wheeler.

- Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1908). «Qüestions d'ortografia catalana». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 3: *Articles erudits. Gramàtiques francesa i anglesa*. A cura de Joan Mascaró, M. Teresa Garcia Castanyer i Max W. Wheeler. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1912-1913). *Càtedra de llengua catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 2: *Sillabari. Gramàtiques de 1918 (curs mitjà), 1928, 1929, 1941. Cursos orals*. A cura de Maria-Rosa Lloret, Joan-Rafael Ramos i Josep González-Agàpito. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1917). *Diccionari ortogràfic*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2008). *Obres completes*. Vol. 4: *Obra ortogràfica. Manuals divulgatius (1925-1926)*. A cura de Mila Segarra i Albert Rico. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1919). *Gramàtica francesa*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 3: *Articles erudits. Gramàtiques francesa i anglesa*. A cura de Joan Mascaró, M. Teresa Garcia Castanyer i Max W. Wheeler. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1923). «El catalan y sus análogos». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2013). *Obres completes*. Vol. 9: *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2007). *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1934-1935). *Curs superior de català*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 2: *Sillabari. Gramàtiques de 1918 (curs mitjà), 1928, 1929, 1941. Cursos orals*. A cura de Maria-Rosa Lloret, Joan-Rafael Ramos i Josep González-Agàpito. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1933). *Curset de fonètica*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 2: *Sillabari. Gramàtiques de 1918 (curs mitjà), 1928, 1929, 1941. Cursos orals*. A cura de Maria-Rosa Lloret, Joan-Rafael Ramos i Josep González-Agàpito. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
 - (1954). *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa.
 - (2010). *Converses filològiques*. A cura de Joaquim Rafel, Joan A. Argenter, Josep Murgades, Maria Toldrà i Antoni Tobella. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.),

- Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 7. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2011). *Epistolari*. A cura de Jordi Manent. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 8. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2013). *Textos i materials*. A cura de Josep Murgades. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 9. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- FERRATER, Gabriel (1981). *Sobre el llenguatge*. Barcelona: Quaderns Crema.
- GARCIA CASTANYER, M. Teresa (2006). «Introducció a la *Gramàtica francesa* de Pompeu Fabra». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 3: *Articles erudits. Gramàtiques francesa i anglesa*. A cura de Joan Mascaró, M. Teresa Garcia Castanyer i Max W. Wheeler. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 289-338.
- GINEBRA, Jordi; Joan SOLÀ (2007). *Pompeu Fabra: vida i obra*. Barcelona: Teide.
- JESPERSEN, Otto (1904). *Lehrbuch der Phonetik*. Leipzig / Berlín: Druck / Verlag von B. G. Teubner.
- JULIÀ I MUNÉ, Joan (2000). «Pompeu Fabra, “eurofonetista”». Dins Jordi GINEBRA, Raül-David MARTÍNEZ GILI i Miquel Àngel PRADILLA (eds.). *La lingüística de Pompeu Fabra*, vol. 1. Alacant / Tarragona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili, p. 237-256.
- (2009). *Pompeu Fabra i l'entorn lingüístic europeu*. Barcelona: Fundació Catalana d'Estiu.
- LAMUELA, Xavier; Josep MURGADES (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- MARCEY, Pere; Joan SOLÀ (1998). *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Reperatori crític*. Vic / Girona: Eumo / Universitat de Girona.
- MASCARÓ, Joan (2006). «L'obra científica de Pompeu Fabra. Articles majors». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 3: *Articles erudits. Gramàtiques francesa i anglesa*. A cura de Joan Mascaró, M. Teresa Garcia Castanyer i Max W. Wheeler. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 13-54.
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1995). *Epistolari de M. Milà i Fontanals*. Vol. III. *Correspondència recollida i anotada per Lluís Nicolau d'Olwer*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà.
- MOLL, Francesc de B. (2006). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- MOLLFULLEDA, Santiago (1983). «La introducció de la doctrina saussureana en Espanya». *Revista Española de Lingüística*, núm. 13, p. 241-247.

- MONTOYA, Brauli (1990). «Coneixements i conreu de la Lingüística Generals als Països Catalans (1857-1937)». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 3, p. 103-115.
- MURGADES, Josep (2005). *Textos desconeuguts de Fabra*. Lleida / Barcelona: Punctum / Grup de Recerca en Ecdòtica de la Universitat de Barcelona.
- (2013). «Presentació, justificació, ordenació i edició». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 9. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 61-68.
- (2018a). «La (re)invençió d'una llengua: Pompeu Fabra». Dins *Escrits sobre Fabra*. Lleida: Pagès, p. 17-31.
- (2018b). «Fabra, entre la contestació i la institucionalització». Dins *Escrits sobre Fabra*. Lleida: Pagès, p. 49-93.
- (2018c). «Notícia i tast de més textos desconeuguts de Fabra». Dins *Escrits sobre Fabra*. Lleida: Pagès, p. 225-239.
- PEREA, Maria-Pilar (2008). «Tomàs Forteza: capdavanter dels estudis lingüístics i gramaticals». Dins Tomàs FORTEZA. *Gramàtica de la llengua catalana*, edició a cura de Maria-Pilar Perea. Barcelona / Palma: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Edicions UIB / Institut d'Estudis Baleàrics, p. 5-46.
- RUBÍO I LLUCH, Antoni (1890). «Reseña de las publicaciones sobre lengua y literatura catalanas en 1890». *Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie* (Munic / Leipzig: Verlag von R. Oldenbourg), vol. 1, p. 545-562.
- SEGARRA, Mila (1985). *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- (1998). *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- SOLÀ, Joan (1982). «Pompeu Fabra i la gramàtica catalana». Dins *Homenatge a Pompeu Fabra. Acte inaugural del curs 1982-1983*. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 53-84.
- (1991). «L'obra gramatical del pare Jaume Nonell». Dins *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona: Empúries, p. 153-166.
- VALLÈS, Joan (2006). «Pompeu Fabra, Pius Font i Quer i Miquel de Garganta. Una correspondència (1928-1953) que reflecteix la normalització del llenguatge botànic català». *Afers*, núm. 53/54, p. 99-107.
- VENY, Joan (2007). «El *Diccionari general de la llengua catalana*: precedents, posterioritat, dialectalismes». Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2007). *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll, p. 41-76.

Andorra, el català i Pompeu Fabra: l'ortografia a les actes del Consell General

Jesús Bach-Marquès
Universitat de Barcelona

0. INTRODUCCIÓ

La normativització del català contemporani és un procés que va començar durant la Renaixença (s. XIX), però aleshores no hi havia cap intenció d'invertir les tendències lingüístiques. Es van fer força intents de fixació del lèxic i la gramàtica catalans, tot i que la seva única funció era afavorir la recuperació de la literatura catalana i, per tant, no estaven pensats per a una extensió posterior a altres àmbits d'ús. Alguns exemples són els de Nebot, Saisset, Amengual, Milà, Bofarull i Blanch, la majoria amb orientacions diferents. És per això que Ferrando i Nicolás constaten que hi havia una «caòtica dispersió de grafies i solucions morfològiques» (2011: 493).

No obstant això, amb l'aparició de la revista modernista *L'Avenç* (1889) i la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), aquesta normativització es va anar estenent a la resta d'àmbits socials. Els anys vint del segle XX van esdevenir un moment de vital importància per a l'ortografia del català arran de la publicació de les *Normes ortogràfiques* (1913) —un total de vint-i-quatre— i del *Diccionari ortogràfic* (1917) —que incloïa una revisió de les *Normes*—. La primera obra era majoritàriament seva, mentre que la segona havia estat redactada sota la seva direcció. Aquestes són les dues obres més importants que l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) va elaborar en relació amb l'ortografia, però també va publicar la *Gramàtica catalana* (1918) i el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932), igualment significatives.

Aquesta codificació del català va tenir una gran acceptació a Catalunya i va rebre el suport d'institucions i editorials. De totes maneres, no va ser un suport unànime, si bé els sectors divergents eren minoria i el fabrisme es va acabar imposant. En canvi, en altres territoris del domini lingüístic la reticència a la normativa impulsada per Fabra i l'IEC va ser molt més intensa, així que «al País Valencià, a les Illes i a la Catalunya del Nord no se n'aconseguí una acceptació generalitzada fins als anys trenta» (Ferrando i Nicolás 2011: 504). Aquí podem observar que la bibliografia ens ofereix un tractament incomplet de la implan-

tació d'aquesta normativa en tot el domini català, ja que només s'esmenten el Principat de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i la Catalunya del Nord. En cap cas es fa esment d'altres territoris com ara l'Alguer o Andorra, on la llengua catalana, tot i que en graus força diferents, encara hi és parlada.

Andorra és un dels territoris que no apareixen tractats en la bibliografia sobre la implantació de la normativa fabriana. Aquest és un dels motius que ha impulsat el present estudi: el fet que és una temàtica inèdita, que encara no havia estat investigada. L'altra raó que fa que aquest tema tingui un interès especial és que Andorra és l'únic territori del domini lingüístic que té el català com a única llengua oficial. Per això és important saber com es va desenvolupar el procés de normativització al país, quin paper hi van tenir les normes de Fabra i quan. I és això, precisament, el que intenta resoldre aquest treball a partir de l'anàlisi de l'ortografia de les actes del Consell General d'Andorra.

1. ANDORRA, FABRA I EL CATALÀ

La recerca feta s'emmarca a Andorra, i alguns aspectes polítics i històrics del Principat són rellevants per a l'assoliment dels nostres objectius i per a una millor comprensió de la qüestió en general. Per aquest motiu, és indispensable de recordar quin era el funcionament del país, en quina situació es trobava durant el període d'estudi —bàsicament el segle XX—, quina era aleshores la situació legal del català i quina relació hi va tenir Fabra.

Andorra sempre ha estat un país amb una estructura administrativa força diferent de la dels estats contigus, tot i que per la seva estreta relació amb ells sempre ha intentat emmirallar-s'hi. Durant tot el segle XX, i encara ara, el país ha tingut dos caps d'estat, els dos coprínceps,¹ un dels quals és el president de la República Francesa i l'altre, el bisbe d'Urgell. La seva funció, juntament amb els veguers, sempre ha estat controlar les actuacions del Consell General, i cal remarcar que tenen el poder de suspensió i d'anul·lació sobre qualsevol de les decisions que prengui.

El Consell General és l'ens parlamentari, també anomenat Assemblée General o Magna. Aquesta institució té els seus orígens a l'edat mitjana en l'anomenat Consell de la Terra —segles XV-XVIII— i fins a l'any 1981 aglutina els po-

1 L'origen del Copríncipat es remunta al 1278, amb el primer pariatge entre el bisbe d'Urgell i el comte de Foix.

ders executiu i legislatiu amb el nom de Consell General de les Valls. Aleshores canvia de nom i passa a dir-se Consell General, però només manté la facultat de legislar, atès que un consell executiu format per una selecció de membres de la mateixa cambra passa a ser l'autoritat d'administració i govern de l'Estat. No va ser fins al 1993 que es va aprovar la Constitució i es va crear el Govern d'Andorra, l'ens independent al qual correspon avui dia aquesta funció.

Pel que fa a les funcions del Consell General, Paris cita del Manual Digest que «te la facultat de estatuir, ordinar y arrearar [...] llevar i taxar las quistias als particulars, allealar pesos y medidas, arrearar las carnisserias, prohibir la eixida de grans y sequestrarlos, si necessitat hi ha, arrearar tabernas ó ostals y flecas [...] de privar i consedir de pescar y cazar [...] de la política y economía» (1980: 35). En resum, durant la major part del període estudiat és un ens de caràcter administratiu, polític, legislatiu i, fins i tot, jurisdiccional.

A principis del segle xx el territori andorrà es dividia administrativament en sis parròquies: Andorra, Canillo, Encamp, la Massana, Ordino i Sant Julià. No va ser fins al 1978 que s'hi va afegir la d'Escaldes-Engordany. Cada parròquia estava regida pel Consell del Comú, format per una quantitat variable de consellers, un cònsol major i un cònsol menor. Aquests dos còsols formaven part també del Consell General juntament amb dos còsols més de la seva parròquia elegits a les eleccions estatals. Així doncs, el Consell General estava format a principis del segle passat per vint-i-quatre còsols, motiu pel qual també se l'anomenava Consell dels Vint-i-quatre. Aquests membres elegien un síndic i un subsíndic, que eren els qui dirigien la cambra.

Pel que fa a la situació social i econòmica de les valls d'Andorra al començament del segle xx, cal remarcar que fins aleshores, a causa de l'orografia del territori, Andorra havia estat un indret tancat, amb poca comunicació i amb una economia basada principalment en l'agricultura i la ramaderia. No obstant això, cap als anys trenta el país es va començar a obrir cap a l'exterior. Amb les concessions a Forces Hidroelèctriques d'Andorra (FHASA) va arribar l'electricitat a la majoria de poblacions i es van construir salts d'aigua a totes les valls per tal de poder-hi garantir l'abastiment de llum. Aquesta mateixa empresa es va encarregar de la millora i la construcció de carreteres per facilitar la comunicació interna del país i amb els estats veïns. També s'hi va començar a implantar progressivament el telèfon, el telègraf va entrar en recessió i es va consolidar el servei de correu postal amb Espanya.

Als anys trenta també es va iniciar un canvi de model migratori. Si fins aleshores els andorrans tendien a emigrar del país per les dificultats econòmiques que hi havia, aquesta obertura a l'exterior va ser un raig de llum per al territori, que va començar a rebre immigració. Malgrat tot, aquests anys també

van tenir moments convulsos, com ara la revolució del 1933. Tot va començar amb un conflicte en l'àmbit educatiu, en part per una qüestió de llengua, amb «la introducció a Andorra, de la mà del bisbe Justí Guitart, d'escoles espanyoles sota el nom eufemístic d'«escoles episcopals»» (Valls 2009: 43). Això no va agradar al Consell General, que va reclamar competències en educació, va fer clausurar totes aquestes escoles i es va extralimitar en algunes de les seves funcions. Llavors, per ordre dels coprínceps, es va suspendre i dissoldre el Consell. A les eleccions per substituir-lo, amb sufragi universal masculí per als majors de vint-i-cinc anys, es va haver d'enviar la gendarmeria francesa per garantir la seguretat al país a causa de la pressió popular que s'havia generat.

A més a més, l'any següent, el 1934, es va proclamar la primera monarquia de la història d'Andorra. Borís Skossyreff, un rus que tenia ordre d'expulsió d'Andorra, va reclamar reiteradament els seus drets al tron a les institucions andorranes i va plantejar un programa de recuperació econòmica pel país. De totes maneres, tal com exposa Kaffka, «els seus drets al tron no estaven basats en un dret històric, sinó més aviat en els principis de cavalleria i en la necessitat de protegir els habitants espanyols d'Andorra de l'explotació que patien per part de França» (2009: 151). El Consell General el proclamà rei quasi per unanimitat el 9 de juliol; el dia 12, Borís I declarava la guerra al bisbe d'Urgell i el dia 20 era arrestat per la Guàrdia Civil.

En resum, si bé Andorra des de principis del segle xx, fins i tot abans, ja havia començat a obrir-se a l'exterior i a modernitzar-se, a partir dels anys trenta d'aquest mateix segle aquest procés es va accelerar i accentuar. Malgrat això, van ser uns anys de força inestabilitat política i social. Ara bé, tot i aquests canvis socials, polítics i econòmics, el català mai no va deixar de ser la llengua oficial de l'Estat.

Les primeres referències que trobem sobre l'oficialitat del català a Andorra s'han d'anar a buscar al *Manual Digest* (1748) i al *Politar Andorrà* (1763), obres en les quals, si bé no es diu que el català fos la llengua oficial, hi és descrit com la llengua d'ús general al país i, per tant, podríem considerar que hi tenia un estatus d'oficialitat *de facto*. Tanmateix, la primera referència sobre una preferència clara del català *de iure* no la trobem fins a l'any 1898, en l'acta del 23 de maig: «Se acorda que en lo successiu lo Sr. Síndich mane imprimir los pasaports y guías ab lo lenguatge català y no castellà, per ser aquell lo propi idioma de las Valls» (Consell General d'Andorra 1176-1978). Més endavant, l'any 1938, hi ha dos acords més que reforcen aquesta oficialitat legal del català: «Totes les súplices adreçades al M.I. Consell General de les Valls deuran ésser redactades en llengua oficial, que és la catalana [...]. Si manquen aquests requisits, es procedirà a la devolució al peticionari sense examen de la súplica» i «tots els

cartells i ròtuls oficials o semioficials hauran d'estar redactats en llengua oficial, catalana» (Consell General d'Andorra 1864-1979, actes de l'1 i del 20 de juny de 1938).

Va ser precisament l'estatus que tenia el català a Andorra el motiu pel qual Pompeu Fabra, exiliat a França, s'hi va desplaçar el 1947 per fer el seu testament. A França el català no era oficial i a Espanya, amb la dictadura de Franco, es trobava en una situació encara pitjor, per la qual cosa Fabra va haver d'acudir a Andorra per poder tenir el seu testament en llengua catalana. L'hi va poder tenir, sí, però cal dir també que en el redactat no van aplicar les normes que ell havia proposat, que acabarien sent el model normatiu de referència del català.

2. OBJECTIUS DE L'ESTUDI

Inicialment, l'objectiu principal d'aquest estudi era conèixer com va ser el procés de normativització del català contemporani a Andorra i esbrinar quin any s'hi va implantar la normativa fabriana. Com que la normativa és un camp força extens i que engloba diferents àrees —ortografia, morfologia, lèxic, sintaxi...—, es va decidir de prendre l'ortografia com a àrea representativa de la normativa en general. A més a més, en un estat en què el català és l'única llengua oficial, es va creure convenient de centrar la recerca en l'Administració central, concretament en el Consell General.

De totes maneres, cal dir que l'objectiu de l'estudi s'ha vist modificat parcialment durant el procés de recerca, atès que s'ha pogut constatar que la implantació de l'ortografia fabriana es produeix de manera progressiva al llarg dels anys, la qual cosa fa inviable establir una data o un moment concret de canvi. Així doncs, s'ha acabat fixant com a objectiu principal identificar els anys en què es van produir canvis significatius en l'aplicació de determinats trets ortogràfics a les actes del Consell General.

Altres objectius que també s'han plantejat són cercar si hi ha un desfament en la implantació de l'ortografia fabriana respecte del Principat —que no gaudia ni gaudeix dels privilegis institucionals que té Andorra—, esbrinar com influeixen els secretaris en els canvis de normativa —si era un mateix secretari el que feia el canvi de norma o, al contrari, si era amb els canvis de secretari que s'esdevenien aquestes modificacions— i determinar a què són degudes les divergències que es produeixen respecte a la normativa fabriana —aplicació de formes i criteris segons la tradició, desconeixença en general de la normativa, etc.

3. METODOLOGIA DE RECERCA

En primer lloc es va delimitar el corpus d'anàlisi. Es van seleccionar, dels llibres d'actes que formen part de l'Arxiu de la Secretaria del Consell General (1864-1979), les actes de Cinquagesma i les de Sant Tomàs. Considerant que es duïen a terme sessions ordinàries i sessions extraordinàries —aquestes darreres només amb certa freqüència passat el primer terç del segle XX— i que les ordinàries es repetien anualment, la qual cosa permetia comparar actes semblants d'anys diferents, es va optar per escollir aquestes dues esmentades. La sessió de Cinquagesma tenia lloc a mitjan any i s'hi publicaven les ordinacions, mentre que la de Sant Tomàs solia ser al desembre i recollia el tancament dels comptes.

El període fixat en un principi per a l'anàlisi de documents era el comprès entre el 1913 —publicació de les *Normes ortogràfiques*— i el 1932 —publicació del *Diccionari general de la llengua catalana*—. No obstant això, veient que el 1932 no hi havia hagut encara una implantació clara, es va acabar analitzant informació fins a l'any 1968 —darrer any del *Llibre IV*, d'actes de la Secretaria del Consell—. No s'han analitzat les actes de tots els anys, sinó que se n'ha fet una tria significativa seleccionant, majoritàriament, els anys en què s'esdevinueren fets rellevants relacionats o bé amb el procés de normativització del català, o bé amb la situació política, econòmica i social del país i dels territoris que l'envolten (1913, 1914, 1915, 1918, 1923, 1925, 1929, 1933, 1936, 1939, 1945, 1950, 1955, 1959, 1963 i 1968). Igualment, de les actes amb una extensió considerable, se n'ha analitzat només un fragment significatiu.

El buidatge de les actes ha consistit a recollir tots els mots escrits d'una manera diferent de la prescrita per la normativa fabriana. Aquests mots s'han classificat en taules, una per a cada acta, ordenats en diferents tipus segons la característica o tret en què presentaven variació: accentuació, dièresi, apòstrofs, guionets i contraccions, vocalisme àton² i consonantisme. Si un mot conté dos aspectes que no es corresponen amb la norma de Fabra, s'ha inclòs en dues columnes diferents. S'han tingut en compte altres aspectes com ara, en mots concrets, un problema lèxic més profund a banda d'alguna divergència ortogràfica, així com la presència de la forma fabriana d'un mot en una acta en la qual també apareix una forma no normativa.

2 No s'ha considerat oportú crear una columna de vocalisme tònic perquè hi havia pocs casos de divergència normativa d'aquest tipus.

El darrer pas ha consistit a analitzar i comparar totes les dades a fi de cercar quan es produïen canvis. S'han identificat les dates en què desapareixen trets ortogràfics no normatius segons Fabra i s'ha comprovat si aquestes modificacions eren definitives o no. Per poder esbrinar com influeixen els secretaris en la implantació de la normativa, s'ha confeccionat una taula en la qual s'esmenten tots els secretaris que han actuat en aquest període. A partir de tot això i de la bibliografia consultada, s'han anat extraient els resultats i les conclusions de l'estudi.

4. ANÀLISI DE LES DADES I ELS RESULTATS

Tal com s'esmenta en la metodologia, l'anàlisi del procés d'adopció de la normativa fabriana s'ha dut a terme per àrees segons el tipus de tret ortogràfic afectat, i s'han intentat determinar les causes d'algunes divergències significatives pel que fa a aquesta normativa. També s'ha cercat el tipus de relació que hi ha entre els secretaris i el canvi de normativa.

4.1. Accentuació

L'anàlisi de l'aplicació a les actes del Consell General de les normes d'accentuació proposades per Fabra en les *Normes ortogràfiques* i en el *Diccionari ortogràfic*, la farem comentant les diferents propostes normatives que va fer i observant si s'apliquen als mots de la selecció de la taula 1.

Les *Normes ortogràfiques* estableixen que «quan, per les regles d'accentuació, calgui accentuar gràficament una *a*, una *e* oberta o una *o* oberta, s'emprarà l'accent greu; en els altres casos, s'emprarà l'accent agut» (1913 [2008: 200]). Aquesta norma s'incompleix moltes vegades, en mots com ara *després*³ —adverbi de temps—, *mercadèries*, *clará*, *á* o *comù*.

En primer lloc, les *Normes* prescriuen que «s'accentuaràn els oxítons acabats en vocal tònica o en vocal tònica seguida d'una *s* o d'una *n*» (1913 [2008: 200]). Així doncs, caldria accentuar paraules com *mossen*, *esta*, *comu*, *Paris*, *aixi* o *pero*. Tanmateix, cal dir que Fabra va modificar lleugerament aquesta regla en el *Diccionari ortogràfic*, on es disposa que cal accentuar «els polisíl·labs aguts

³ Aquesta i totes les paraules esmentades estan extretes dels llibres d'actes del Consell General d'Andorra que contenen les del període 1913-1968 i que es troben a l'Arxiu Nacional d'Andorra (Consell General d'Andorra 1864-1979).

Mots que no segueixen la normativa fabriana	Acta i any
á, agencia, carrec, dona, instruccio	1913 CQ
á, es, garantía, instancia, pero, ú	1913 ST
á, carrech, industria, ó, parroquia, sino	1914 CQ
á, carrech, conductor, pero, parroquia	1914 ST
á, cónsuls, es, ó, peritacio, parroquies	1915 CQ
á, collá, Lluís, ó, parroquies, transit	1915 ST
consuns, ordinaria	1918 CQ
á, copia, parroquies, segol, sera	1918 ST
á, deposit, ó, parroquia, pero	1923 CQ
á, eclesiastich, ordinaria, sindich	1923 ST
á, competencia, ó, parroquia, podrán	1925 CQ
á, concessions, eclesiastic, es, ordinaria	1925 ST
á, comuns, esser, están, ó, ordenacions, vei	1929 CQ
á, eclesiastic, Lluís, Loria, vei	1929 ST
á, anirán, eleccions, esser, ó, parroquia, pero	1933 CQ
á, comissio, comu, diferencia, esser	1933 ST
aixo, anira, ará, esser, materia, ráo, sindic	1936 CQ
bovi, diposit, émissió, éssent, parroquies	1936 ST
à, alcohol, circulacio, farán, paraúla, prèvi	1939 CQ
ará, clará, comuns, exit, guardia, reelegits	1939 ST
aplicarán, darrer, erà, éssent, guardies	1945 CQ
altrá, bancaries, comuns, primèr, reunits	1945 ST
aixi, clará, després, esta, minim, parroquia	1950 CQ
aixis, darrer, mercadèries, parroquies, ultim	1950 ST
aixi, després, dona, guardia, prèvi, seràn	1955 CQ
clinica, dona, éssent, ordinari, parroquies	1955 ST
consols, després, dona, merits, precis, ultim	1959 CQ
carrec, familia, lingüistic, maxim, mossen	1959 ST
bastiría, contínua, dona, Paris, princep	1963 CQ
aixis, capitols, després, esglesies, sindic	1963 ST
artesanía, després, día, estadística, organ	1968 CQ
comù, després, esser, malaltía, renuncia	1968 ST

Taula 1. Mostra de paraules de cada acta que no segueixen la normativa fabriana quant a l'accentuació (CQ: Cinquagesma; ST: Sant Tomàs).

que terminen en alguna de les *dotze* terminacions» (1917 [2008: 256]), que són *a, e, i, o, u, as, es, is, os, us, en* i *in*. Així doncs, a partir del 1917 deixarien de ser normatives formes com *seràn* o *están*. Tampoc no són normatius els plurals aguts accentuats acabats en *-óns* o *-úns*: *eleccións, comúns*.

En segon lloc, les *Normes* estableixen que «s'accentuaran els paroxítons acabats altrament que en vocal sil·làbica seguida o no d'una *s* o d'una *n*» (1913 [2008: 200]). Així doncs, caldria accentuar paraules com *maxim, sindic, esser, deposit, segol* i *carrec*, i desaccentuar paraules com *ordinàri*. No obstant això, en aquest cas la normativa també va canviar en el *Diccionari ortogràfic*, que, partint de la norma establerta per als mots aguts, considera que s'han d'accentuar «els mots plans que no terminen en cap de les dites dotze terminacions» (1917 [2008: 256]). D'aquesta manera, caldria també marcar amb accent gràfic mots que amb la norma del 1913 en quedaven exclosos, com ara *organ*.

Finalment, també disposen que «s'accentuaran tots els proparoxítons» (1913 [2008: 201]). Això es ratifica en el *Diccionari ortogràfic*. Podem observar clarament que en la mostra hi ha un munt de paraules esdrúixoles que no estan accentuades i que, per tant, no segueixen la normativa fabriana en aquest aspecte. Alguns exemples de paraules proparoxítones que caldria accentuar són *parroquia, guardia, bancaries, familia, industria* i *ordinaria*. L'explicació d'aquestes divergències normatives podria ser una mala sil·labificació per influència de la llengua castellana. És per això que Fabra dona un seguit de pautes per a una sil·labificació correcta. Una d'aquestes pautes és la que permet identificar els exemples anteriors com a mots esdrúixols: «la *i* i la *u* febles situades entre una consonant i una vocal no formen diftong creixent amb aquesta, llevat la *u* darrera *g* o *q*» (1917 [2008: 255]).

A més a més, en les *Normes ortogràfiques* es diu que «s'accentuaran els paroxítons de més de dues síl·labes en els quals la vocal tònica és una *i* o una *u* seguides de vocal» (1913 [2008: 200]). Aquesta regla fa que la paraula *garantía*, per exemple, que apareix abans del 1917, s'adeqüi a la normativa fabriana. Malgrat això, en el *Diccionari* aquesta norma canvia arran de la pauta de sil·labificació que permet explicar les paraules esdrúixoles. Com que aquesta construcció ja no forma diftong, no s'ha d'accentuar, per la qual cosa les paraules *malaltía, bastiría, continúa* i *artesanía*, que apareixen en actes posteriors al 1917, no haurien de dur accent gràfic.

Havent analitzat tots tres tipus de mots, es pot observar que hi ha alguns casos d'accentuació no normativa en què els usos de l'accent recorden els del francès. En són exemples paraules com *ará* o *encará*, marcades com a agudes —en francès la majoria de paraules ho són—, o *reélegits, primèr* o *propères*, en què l'accent sembla que s'usi per marcar l'obertura de la *e*.

Per acabar, els apartats sobre l'accentuació es completen amb una llista —més breu en les *Normes*, ampliat en el *Diccionari*— de paraules que porten accent diacrític. Si parem atenció a la distribució dels accents diacrítics en moltes de les paraules extretes de les actes, ens adonarem que és força arbitrària: tan aviat el mot que no porta accent l'ha de dur, com el que no l'ha de dur el porta. Això passa sobretot amb *es*, però també amb *son*, *dona*, etc.

D'altra banda, hi ha els monosíl·labs accentuats que no haurien de dur accent, com ara la preposició *á* i la conjunció *ó*. És l'únic canvi significatiu que observem en l'apartat de l'accentuació, perquè a partir del 1933 —tret d'algun cas isolat més endavant— ja no les trobem accentuades. La resta d'aspectes o bé es mantenen semblants o bé acaben divergint més de la normativa fabriana amb el pas del temps.

4.2. Dièresi

Quant a la dièresi, no observem que hi hagi canvis significatius que n'acostin els usos als promulgats per Fabra i per l'IEC. De totes maneres, sí que es produeixen algunes modificacions que és pertinent d'esmentar.

Les *Normes ortogràfiques* estableixen quines paraules havien de dur dièresi i quines no. Així doncs, «quan una *i* àtona precedida de vocal no és asil·làbica o una *i* tònica no accentuada gràficament va darrera d'una vocal, l'absència del diftong s'indicarà escrivint una dièresi sobre la *i*. [...] Excepcions. No s'escriurà *ï* sinó *i*: I. Dins les terminacions *-ible*, *-isme*, *-ista*, *-itat*. [...] II. Dins les terminacions dels verbs pertanyents a la tercera conjugació. [...] III. Darrera dels prefixes *co-* i *re-*. [...] Però *reïx*, *reïxi*. IV. Darrera d'una vocal que porti accent gràfic» (1913 [2008: 194]). També afegeix en la desena nota que «s'usarà *q* i no *c* davant de *u* asil·làbica, la qual s'escriurà amb dièresi (*ü*) davant de *e* i de *i*, i sense davant de *a* i de *o*» (1913 [2008: 196]).

El mateix Fabra va fer una modificació d'aquesta normativa en el *Diccionari ortogràfic*. Consta que

[...] un tercer procediment, copiat del castellà, havia estat adoptat per molts escriptors: el de marcar la pronúncia disil·làbica mitjançant un accent agut posat sobre la *i* o la *u* (*heroína*, *llaüt*), procediment que tenia l'avantatge d'evitar grafies com *atribuhir* o *introyt* i d'ésser igualment aplicable a les combinacions terminades en *i* i a les terminades en *u*. Però aquest procediment no resolía encara completament el problema, ja que no es podia aplicar als casos, freqüents en català, en els quals la *i* i la *u* són febles, tals com *menys-pre-i*, *de-i-tat*, *di-ur-nal*. Aquest

defecte desapareixia substituint a l'accent agut la dièresi, ja usada per alguns escriptors, la qual, a diferència d'aquell, es podia usar el mateix sobre una vocal feble que sobre una vocal forta (*heroïna, deïtat, menyspreï*) (1917 [2008: 245]).

A més a més, també es produeixen canvis en les excepcions: «Hom escriu sense dièresi: I. La *i* dels sufixos *isme* i *ista*. [...] II. La *i* de les terminacions verbals *ir* i *int*, així com la *i* de les terminacions dels futurs i condicionals dels verbs en *ir*. [...] III. La *i* i la *u* febles darrera *re* i *co* inicials. [...] IV. La *u* de les terminacions llatines *us* i *um*» (1917 [2008: 258]). Finalment, també estableix per a la norma de les *u* que quan formen diftongs creixents amb *e* i *i*, aquests «(solament possibles darrera *g* o *q*) són escrits *üe, üi*» (1917 [2008: 258]).

L'anàlisi de l'aplicació de la normativa que regeix la dièresi proposada per Fabra la farem comparant les diferents prescripcions amb els mots de la selecció de la taula 2.

En relació amb els mots *seguent, següents* i *aigües* de les primeres actes (1913-1915), no podem considerar que no hagin adoptat la normativa fabriana, ja que l'obligació que els diftongs creixents *üe* i *üi* portin dièresi després de *g* no està tipificada en les *Normes ortogràfiques* (1913); ho està només en el *Diccionari ortogràfic* (1917). D'altra banda, tampoc no es podrien considerar divergències respecte d'aquesta normativa les formes *reduïdes* (1913) i *construïda* (1915), ja que estan incloses en l'apartat d'excepcions de les *Normes*. El primer canvi ortogràfic que trobem és la desaparició de la *h* intercalada per indicar el hiat. El problema és que aquest canvi no es completa, ja que s'elimina la *h* però no es posa dièresi, com es pot veure amb els mots *vehins* (1913) i *veïns* (1915).

Durant els primers anys analitzats, es pot observar que totes les divergències que tenim en relació amb la dièresi són per absència d'aquesta, perquè no se'n fa ús. A partir del 1936 continuem trobant casos d'absència de dièresi quan els mots n'haurien de dur, però llavors també trobem mots que en duen quan precisament no n'haurien de portar, com *qüantitat* (1959) o *agraïr* (1963). Això demostra una manca de coneixement de la normativa, la qual cosa porta a aquesta mala aplicació.

Finalment, en una de les darreres actes hi apareix el mot *substituïda* (1968). Aquest fenomen es produeix clarament per influència del castellà, que tendeix a separar aquest tipus de diftongs per mitjà d'un accent gràfic. Podria ser un indicador d'una creixent influència del castellà escrit sobre el català, també escrit, d'Andorra. Es pot veure clarament que les formes no normatives perduren fins a les darreres actes, segurament per un desconeixement o mal coneixement de la normativa de la dièresi que es va proposar.

Mots que no segueixen la normativa fabriana	Acta i any
continui, vehins	1913 CQ
aigues, reduïdes	1913 ST
següents	1914 CQ
anuncii, següent	1914 ST
següents, veïns	1915 CQ
construïda, següent	1915 ST
—	1918 CQ
conduïts, següent	1918 ST
consegüent, substituït	1923 CQ
—	1923 ST
qüestions, següents	1925 CQ
—	1925 ST
següents, veïns	1929 CQ
gratuitament	1929 ST
següents	1933 CQ
següents	1933 ST
proveït, qüantitat	1936 CQ
—	1936 ST
posseïr, següent	1939 CQ
aigues, contribuït	1939 ST
introduït	1945 CQ
deduït, oïda	1945 ST
oïda	1950 CQ
produït, següent	1950 ST
aïgues, proveïdora	1955 CQ
substituït	1955 ST
consequència, proveïr	1959 CQ
—	1959 ST
adeqüat, agraïr	1963 CQ
estudii, oïda	1963 ST
llengüa, substituïda	1968 CQ
llengüa, proveïr	1968 ST

Taula 2. Mostra de paraules de cada acta que no segueixen la normativa fabriana quant a la dièresi (CQ: Cinquagesma; ST: Sant Tomàs).

4.3. Apòstrofs

Les *Normes ortogràfiques* tracten l'apostrofació en els punts 17 i 19. En el primer es diu que «davant de vocal o *h* no s'escriurà *al, del, pel*, sinó *a l', de l', per l'*» (1913 [2008: 201]). En l'apartat 19, que està relacionat parcialment amb els pronoms febles, es diu que «darrera de vocal que no sigui una *i* o una *u* pertanyents a un diftong decreixent, s'usaran les formes sil·làbiques. [...] Excepcions: Seràn usades les asil·làbiques (*m, t*, etc.) dins les combinacions de verb i pronom (*mira'm*), dins les combinacions de dos o més pronoms àtons (*me'n dóna*), dins les combinacions de preposició i article (*entre'ls dits*) i, facultativament, darrera d'alguns monosíl·labs (tals com *que, no*)» (1913 [2008: 201]).

D'altra banda, en el *Diccionari ortogràfic* no es fa esment d'aquesta apostrofació entre preposició i article i en monosíl·labs com *que* i *no*. En canvi, s'amplia la normativa en relació amb l'apostrofació de l'article. Si bé l'apostrofació de l'article masculí resta igual, Fabra diu que davant un mot començat en vocal —precedida o no de *h*—, l'article femení s'escriu *la* o bé *l'*; i davant les vocals *i* i *u* febles —precedides o no de *h*— són possibles *la* i *l'*, però és preferible *la*.

L'aplicació de la normativa que regeix l'apòstrof proposada per Fabra l'analtzarem comparant les diferents prescripcions amb els mots de la selecció de la taula 3.

En l'àmbit de l'apostrofació podem veure que es produeix un canvi significatiu a partir del 1959, que coincideix amb l'entrada de Marc Vila com a secretari del Consell General. Fins a aquesta data trobem una gran quantitat d'exemples que mostren que no s'estava aplicant la normativa fabriana, que deia que l'article masculí s'havia d'apostrofar davant de mots començats per vocal o *h*. Alguns dels casos que no segueixen la normativa són: *al efecte, al andorrà, al any, al importador, del any, del ultim*, etc. A partir d'aleshores, però, podem afirmar que en aquest cas s'aplica l'ortografia fabriana.

Pel que fa a la no apostrofació dels mots femenins començats per vocal, com ara *la abundància* o *la escriptura*, o bé quant a l'apostrofació davant de mots femenins començats per *i* i *u* àtones, no podem considerar-los divergents respecte de la normativa de Fabra, com sí que ho faríem segons l'actual. Tal com hem vist abans, Fabra deixa clar en el *Diccionari ortogràfic* que l'apostrofació de l'article femení és opcional i, en el cas de les *i* i *u* àtones, sols recomana l'ús de l'article sense apostrofar.

Fabra no aprofundeix gaire en l'aspecte de l'apostrofació fora dels articles i dels pronoms febles. En el *Diccionari ortogràfic* no es fa esment de l'apostrofa-

Mots que no segueixen la normativa fabriana	Acta i any
de avui, la agència, no's, pe'l, que's, se ha	1913 CQ
de un, la obtenció, que'l, que's	1913 ST
al arribar, de origen, si'l, sobre'l, y'n, y's	1914 CQ
al efecte, de articles, no'l, que's, y'ls	1914 ST
de haber, del any, no's, que'ls, se ha	1915 CQ
lo impost, se acorde, y'l	1915 ST
se ha	1918 CQ
acorde'l, de aqueixes, que'l, que's	1918 ST
al any, de origen, ó's, perdra'l, que's, si's	1923 CQ
se ha	1923 ST
entre'ls, se'ls	1925 CQ
—	1925 ST
al atravessar	1929 CQ
el ex-Cònsul	1929 ST
al efecte, del import, l'instalació, que's	1933 CQ
al efecte, de octubre, se ha	1933 ST
al efecte, de un, l'insistència, que`s	1936 CQ
de una, la abundància, l'implantació, que'l	1936 ST
al entrar, de un, el hotel, la escriptura, sels	1939 CQ
al acceptar, daltres, de un, l'integritat, que's	1939 ST
de un, que'l, que's	1945 CQ
de una, desde'l, el excel·lentíssim, que'l	1945 ST
al efecte, de una, l'insistència, que's	1950 CQ
al any, del últim, l'indústria	1950 ST
al exposar, del any, la escola, no's, que's	1955 CQ
al andorrà, de haver-la, del any, que-l, que-s	1955 ST
al importador, del 1	1959 CQ
s'els	1959 ST
permetre-ls-hi	1963 CQ
s'els	1963 ST
de acreditar-se, de especificar-se	1968 CQ
de un, la estabilitat, l'utilitat	1968 ST

Taula 3. Mostra de paraules de cada acta que no segueixen la normativa fabriana quant a l'apòstrof (CQ: Cinquagesma; ST: Sant Tomàs).

ció posterior en monosíl·labs com *que* i *no*, ni tampoc de l'apostrofació entre preposició i article. Per tant, no queda clar si ho continua defensant com en les *Normes ortogràfiques* o no. En tot cas, a partir del 1925 s'observa una clara davallada en l'ús d'apòstrofs d'aquest tipus, tot i que se segueixen usant fins al canvi de secretari del 1959. Fabra tampoc hi esmenta l'apostrofació de la preposició *de* davant de substantius, tot i que ell sempre l'apostrofa. Si considerem, doncs, que defensa aquesta apostrofació, aquest aspecte de la normativa no s'aplica mai al llarg del període estudiat.

Pel que fa als pronoms amb la forma reforçada davant de verbs començats per vocal o *h*, com ara *se ha*, tampoc serien correctes. Les *Normes ortogràfiques* estableixen que la combinació de verb més pronom requereix apòstrof, i Fabra ho va ratificar més endavant en el *Diccionari*: «davant el verb quan aquest comença en vocal o *h*, revesteixen les formes *m'*, *ens*, *t'*, *us* (o *vos*), *s'*, *li*, *l'*, *els*, *l'*, *les*, *ho*, *hi*, *n'*» (1917 [2008: 277]).

Finalment, amb relació al cas de *permetre-ls-hi*, no és correcte pel fet que no porta apòstrof i n'ha de dur. Les *Normes ortogràfiques* del 1913 disposen que «se substituirà el guionet per un apòstrof en cas de seguir al verb una forma enclítica asil·làbica» (1913 [2008: 202]).

4.4. Guionets i contraccions

Quant als guionets, les *Normes ortogràfiques* estableixen que «se separarà mitjançant un guionet el verb dels pronoms àtons afixats. [...] Se substituirà el guionet per un apòstrof en cas de seguir al verb una forma enclítica asil·làbica» (1913 [2008: 202]). Pel que fa a les contraccions, només es tracten en la norma 24 de *per a*, on diu que «no s'escriurà *pera* sinó *per a*» (1913 [2008: 202]).

Fabra aprofundeix molt més en l'aspecte del guionet en el *Diccionari ortogràfic*; però, tot i ser molt més explícit, acaba defensant si fa o no fa el mateix. De totes maneres, sí que amplia la secció en relació amb els mots compostos i prefixats, i defensa que «les combinacions de mots que tenen la força d'un sol mot (substantiu, adjectiu, &.), són escrites, adés com si fossin un mot simple, ço és, sense establir cap separació entre llurs elements components (*capgirar*), adés deixant llurs components completament separats l'un de l'altre (*argent viu*)» (1917 [2008: 278]).

De tots els detalls d'aquest apartat de la normativa només esmentarem els que siguin procedents per al comentari de les dades obtingudes. L'aplicació de la normativa proposada per Fabra que regeix els guionets i les contraccions

l'analitzarem comparant les diferents prescripcions amb els mots de la selecció de la taula 4.

Pel que fa al guionet i a les contraccions, hi ha fins a dos aspectes que acaben convergint amb la normativa fabriana. En primer lloc, la preposició composta *per a* apareix en les primeres actes analitzades amb la forma *pera*, que Fabra ja marca com a no normativa des del 1913. Aquesta forma perdura fins al 1936, que és quan es comença a utilitzar *per a*.

En segon lloc, els pronoms enclítics apareixen en les primeres actes enganxats al verb. En canvi, des d'un bon començament Fabra i l'IEC van establir que cal separar el verb dels pronoms febles amb un guionet o, quan convingui, amb un apòstrof. En aquest cas, el canvi també es produeix el 1936, tot i que a partir del 1959 el guionet torna a perdre presència en aquest context. Els canvis que es produeixen el 1936 els duu a terme Bonaventura Riberaigua, que entra com a secretari del Consell General el 1935. D'altra banda, el fet que a partir del 1959 hi torni a haver unions de verb i clíctic sense guionet coincideix amb l'entrada del secretari Marc Vila (en les actes del 1959 de la mostra, però, no n'hi trobem cap cas).

Com s'ha dit abans, Fabra defensa que els mots compostos vagin o bé junts o bé separats, però en cap cas amb guionet. Així doncs, observem que aquest punt de la normativa no s'acaba d'aplicar, ja que tenim paraules com *compra-venda* i *ferro-carril*. De totes maneres, també apareix la variant *ferro carril* en la mateixa acta en què apareix la forma anterior i, segons Fabra, aquesta sí que seria normativa.

En el *Diccionari ortogràfic* Fabra defensa que han de dur guionet els prefixos *pseudo-*, *sots-*, *vice-* i *ex-*. En les actes, l'únic prefix que sol dur guionet és *co-* en el context de *co-princep*, que no n'hauria de dur. En canvi, hi ha paraules que n'haurien de dur que no en porten, com ara *ex conseller*, *vice sindic* i *sub sindic* —com a equivalent de *sots-síndic*.

Pel que fa als numerals, Fabra només fa esment dels que duen la *i* entre els dos membres, és a dir, els numerals de la vintena, que han de dur dos guionets: *vint-i-tres*. Com que en aquestes dues obres normatives no s'aprofundeix en l'escriptura dels numerals, no podem considerar incorrectes, només a partir del que s'hi estableix, els mots que no s'adiguin amb la norma actual D-U-C, com ara *seixanta nou*, *cinc centes*, *set cents*, etc. Mots com *vint y cinc* i *trenta y tres* haurien de dur el guionet; a més a més, també divergeixen de la normativa fabriana pel que fa a la *y*.

Mots que no segueixen la normativa fabriana	Acta i any
haverla, pera, seli, subjectarse	1913 CQ
desde, ferro-carril, haverse, nou cents	1913 ST
donarne, ferli, vint y cinch	1914 CQ
donantne, entregarse, prevenintlo	1914 ST
donantne	1915 CQ
co-princeps	1915 ST
—	1918 CQ
pera, posantse	1918 ST
desde, ferho, ferne, ferse, pera	1923 CQ
cobrase, pera	1923 ST
donantlos, ordenantlos, pera	1925 CQ
denunciarlo, ferse, pera	1925 ST
co-princeps, ferlos, per els	1929 CQ
per els, pera	1929 ST
desseguida, dientli, pera, posarles	1933 CQ
anarlos, habentsse, nou cents, trenta y tres	1933 ST
cobrarla, des de el, dos cents, tant mateix	1936 CQ
pera, tant mateix	1936 ST
dos cents, ex conseller, tant mateix	1939 CQ
co-princeps, q es	1939 ST
sant cujesma	1945 CQ
co-princep, per el, sinó (si no)	1945 ST
co-princep	1950 CQ
co-princep	1950 ST
desde, subsindic	1955 CQ
co-princep, sub sindic, vice sindic	1955 ST
—	1959 CQ
set centes, vuit centes	1959 ST
celebrarse, cinc centes, co-princep, per que	1963 CQ
co-princeps	1963 ST
compra-venda, produïrse, succeïrlos	1968 CQ
mal entès, seixanta nou	1968 ST

Taula 4. Mostra de paraules de cada acta que no segueixen la normativa fabriana quant als guionets i les contraccions (CQ: Cinquagesma; ST: Sant Tomàs).

4.5. Vocalisme àton

En aquest apartat ens centrarem bàsicament en casos de vocalisme àton. Si bé també n'hi ha algun de vocalisme tònic, són minoritaris i poc significatius, per la qual cosa els tractarem breument al final d'aquest mateix apartat. En les *Normes ortogràfiques* no es parla gaire del vocalisme, però sí que es fa precisament en la primera norma, ja que tracta de les *a* i les *e*: «no s'escriuran amb *a* sinó amb *e* la terminació del plural dels noms en *-a* i les terminacions verbals en *-s*, *-n*, *-m* i *-u* d'aquells temps en què la tercera persona del singular acaba en *-a*» (1913 [2008: 193]).

Una de les qüestions que desenvoluparem més a fons és la de l'ús de les *y* i les *i*, ja que és un dels aspectes més significatius per al present estudi. Del canvi de la *y* per la *i* se'n parla en dues normes, segons si es tracta de la conjunció o si es troba dins de mot. En aquest darrer cas, Fabra diu que «la *i* asil·làbica darrere de vocal no s'escriurà *y* sinó *i*», i, quant a la conjunció, declara que «la partícula copulativa provinent de la conjunció llatina *et*, que els antics escrivien normalment *e* (*jo e tu*), serà escrita *i* (*jo i tu*), no *y* (*jo y tu*)» (1913 [2008: 194]). En el *Diccionari ortogràfic* això es ratifica i, a més, s'hi explica l'origen de l'escriptura amb *y*, la tradició medieval: «escriure la *i* asil·làbica d'aquests mots amb *i* i no amb *y*, com volia un costum ortogràfic medieval, abandonat totalment o parcialment per les altres llengües, però conservat fins als nostres dies en català» (1917 [2008: 238]).

Pel que fa a les *a* i les *e*, en el *Diccionari ortogràfic* en parla molt a fons. Amplia les normes anteriors i, a tall d'exemple, diu que «en el verb, la *e* és terminació del present d'indicatiu dels verbs de la segona i tercera conjugació i del present d'infinitiu» (1917 [2008: 259]). També hi tracta les *o* i les *u* àtones i, igual que amb el cas de les *a* i les *e*, fa unes llistes en què compara la grafia que porten en català i en castellà una sèrie de mots.

L'aplicació de la normativa proposada per Fabra que regeix diverses qüestions de vocalisme àton —i alguna de tònic—, l'analitzarem comparant les diferents prescripcions amb els mots de la selecció de la taula 5.

En l'àmbit del vocalisme àton sí que es produeixen canvis significatius. Per exemple, quan la *y* apareix com a conjunció copulativa, podem observar que és present en totes les actes fins a la de la Cinquagesma del 1925. En canvi, a partir de llavors ja no torna a aparèixer més, excepte en dues actes concretes. D'una banda, en la de la Cinquagesma del 1929, on apareix en combinació amb la forma *i*, i d'altra banda, en la de Sant Tomàs del 1933. Això ens indica que hi ha hagut un canvi: s'ha deixat d'utilitzar una grafia que, tal com diu

Mots que no segueixen la normativa fabriana	Acta i any
cumplir, janer, y	1913 CQ
aprobe. novas, y	1913 ST
suspitós, y	1914 CQ
acorde, servey, y	1914 ST
parroquias, lley, y	1915 CQ
*duble, acorde, y	1915 ST
avuy, y	1918 CQ
acorde, avuy, y	1918 ST
correspondrian, falte, avuy, y	1923 CQ
janer, recullit, y	1923 ST
contracta, avuy, y	1925 CQ
cónsul, incumpliment, recullit	1925 ST
cónsuls, treball, y (cf. i)	1929 CQ
ex-Cónsul	1929 ST
cónsuls, individu	1933 CQ
celebradas, consul, importe, y	1933 ST
*posseixin, coneixament, quede, cónsuls	1936 CQ
*agraix, pose, coneixament, cónsuls, serian	1936 ST
*complixi, *ú, coneixament, encontran	1939 CQ
coneixament, cónsuls	1939 ST
coneixament, lley (cf. avui, i)	1945 CQ
coneixament, consuls, mercaderias	1945 ST
coneixament, tarde	1950 CQ
coneixament, consuls, havian	1950 ST
coneixament, travessias	1955 CQ
agricol	1955 ST
amparat, ordinacions	1959 CQ
agricol, atlas, darrera	1959 ST
aixamples, ordinacions	1963 CQ
—	1963 ST
*percibint-la, *u, ordinacions	1968 CQ
Aixuvall	1968 ST

Taula 5. Mostra de paraules de cada acta que no segueixen la normativa fabriana quant al vocalisme àton (CQ: Cinquagesma; ST: Sant Tomàs). S'han marcat amb un asterisc els mots que presenten qüestions de vocalisme tònic.

Fabra, és d'arrel medieval, i s'ha començat a emprar la que recomanava la normativa fabriana. La *y* que apareix el 1929 juntament amb altres *i* segurament és fruit d'un descuit. La causa de les *y* del 1933, com veurem més endavant, és un secretari que entra nou aquell any.

Pel que fa a les *y* dins de mot, totes asillàbiques, també podem observar que apareixen en una part de les actes fins a l'acta de la Cinquagesma del 1925, i a partir d'aleshores no en trobem cap més, tret d'una en l'acta de la Cinquagesma del 1945. Tot i trobar-hi la paraula *lley*, també hi apareix el mot *avui*, la qual cosa ens pot fer pensar que va ser un descuit del secretari. Així doncs, tal com passa amb les *y* que són conjuncions copulatives, aquestes també s'adapten a la normativa fabriana a partir de mitjan 1925.

Quant a les *e* com a terminació de tercera persona del singular del present d'indicatiu, podem dir que es mantenen vigents fins al 1936. Fins aleshores trobem uns quants exemples d'aquest cas, com ara *acorde*, *quede*, *pose*, *importe*, *falte*, etc., però a partir del 1936 no es torna a emprar la *e* en aquest context, per la qual cosa podem afirmar que és quan aquest aspecte ortogràfic s'adapta a la normativa fabriana.

Amb relació a l'ús de *a* per a la construcció del plural de mots que en singular acaben en *-a*, del buidatge d'actes es dedueix que no és el procediment més utilitzat, sinó que per norma general aquests plurals es fan amb la terminació *-es*. No obstant això, podem observar que els casos de plurals en *-as* es produeixen pràcticament durant tot el període estudiat: *novas* (1913), *parroquias* (1915), *mercaderias* (1945), *travessias* (1955), etc. El mateix passa amb les terminacions verbals que haurien de dur *e* segons la normativa fabriana i que, en canvi, porten *a*, com *serian* (1936) o *havian* (1950). De totes maneres, d'aquest tipus n'hi ha molts menys casos.

Un altre error força singular és el de la paraula *coneixament*. En el *Diccionari ortogràfic* s'estableix que cal escriure *coneixement*. És un cas que es produeix en cada acta des del 1936 fins al 1955 i que, pràcticament, coincideix amb tot el període d'actuació dels secretaris de la família Riberaygua.

Hi ha tres paraules de la taula que apareixen en les llistes comparatives entre català i castellà del *Diccionari ortogràfic* de Fabra. La primera és *traball*, que porta una *a* que s'atribueix a l'homòleg castellà *trabajo*. Les altres dues tenen a veure amb les *o* i *u* àtones: *cumplir* i *cónsul* —i les seves variants—. Aquestes dues paraules han pres la *u* per influència dels seus homòlegs castellans. La paraula *cónsul*, que també apareix accentuada com en castellà, apareix per primer cop el 1925, un any que no hi ha canvi de secretari, però que coincideix amb el canvi de les *y* a *i*, i es deixa d'emprar a partir de l'any 1950.

Per acabar, tractarem breument el vocalisme tònic. Els únics trets que podem observar que no s'adeqüen a la normativa fabriana de manera repetida en el recull de dades són l'ús del segment *-ix-* en comptes de *-eix-* en els verbs «incoatius» de la tercera conjugació i l'ús de *u* en substitució de la conjunció *o*. Pel que fa al primer cas, trobem els exemples *posseixin*, *agraix* i *complixi*, tots tres entre 1936 i 1939. Els casos de la conjunció són més aïllats i segurament són conseqüència de la influència del castellà.

4.6. Consonantisme

L'aplicació a les actes del Consell General de la normativa proposada per Fabra que regeix qüestions de consonantisme l'analitzarem comentant les diferents propostes normatives que va fer i observant si s'apliquen als mots de la selecció de la taula 6.

Un dels trets que no segueixen la norma de Fabra és la distribució entre *g* i *j*. Les *Normes ortogràfiques* estableixen (i es ratifica més endavant en el *Diccionari ortogràfic*) que «s'escriurà *g* i no *j* davant de *e* i *i*» (1913 [2008: 193]). No obstant això, en les actes trobem mots com ara *avantatjes*, *jutjessin*, *metje*, *viatge* o *passatjers*, que van amb *j* i haurien d'anar amb *g*. És remarcable el fet que en tots els casos són africades; és a dir, el so palatal sempre va acompanyat d'un so oclusiu. Les trobem totes a partir del 1936.

Hem de fer una atenció especial a l'ús de les *h*, ja que és una de les qüestions més rellevants per a l'estudi. Fabra diu en les *Normes ortogràfiques* que «dins l'ortografia catalana trobem usades: I. Una *h* etimològica, *h* que correspon a una *h* llatina o a un esperit aspre grec. [...] II. Una *h* signe rememoratiu d'una consonant desapareguda. [...] III. Una *h* mer signe de pronúncia disillàbica. [...] IV. Una *h* sense cap valor fònic ni etimològic, escrita darrera de tota *c* final. [...] D'aquestes quatre *hh*, continuarà usant-se la primera, la *h* etimològica; però se suprimiran les altres tres» (1913 [2008: 193]).

Així doncs, trobem *h* del tipus II a *rahó* o *enrahonadors*, del tipus III a *vehí* i del tipus IV a *dich* o *sindich*. De totes maneres, cal dir que les *h* finals només apareixen fins a mitjan 1925, igual que les *y*. És veritat que reapareixen el 1933, però, com s'ha comentat en el cas de les *y*, és a causa d'un secretari que entra aquell any. Aquest canvi és important perquè la *h* final després de *c* és una grafia clarament tradicionalista, emprada per escriptors i gramàtics del segle XIX, «però que ja havia estat usada pels nostres escriptors antics» (Segarra 1985: 39).

Les hacs dels tipus II i III pràcticament també desapareixen, però més endavant trobem les formes *possehir* (1939) i *vehinals* (1959). El que també és força

Mots que no segueixen la normativa fabriana	Acta i any
ab, avansat, sindich, treball	1913 CQ
acort, adobtada, compromissos	1913 ST
ab, classificació, comers, cinch, sindich	1914 CQ
ab, amenasses, lloch, sindich	1914 ST
ab, enrahonadors, piñores, vehí	1915 CQ
arrobés, automòvil, públich	1915 ST
ab, consuns	1918 CQ
ab, acort, lloch, sindich	1918 ST
ab, acorts, avantatjes, cinch, sab, vehí	1923 CQ
ab, dich, metadós, sindich	1923 ST
ab, acorts, resoldrer	1925 CQ
ab, acort, metadós	1925 ST
ab, escriurer, tart	1929 CQ
ab, caballeria, metadós	1929 ST
alsada, haber, prohibit, servituts	1933 CQ
ab, aprobats, dich, rahó, syndich, treball	1933 ST
ab, abdues, aprobat, cassos, subasta	1936 CQ
aproba, metje, rebre, serant, viatge	1936 ST
ab (cf. amb), aprobat, haber, possehir	1939 CQ
adabtar, gratitut, reb, tranquilitat	1939 ST
aprobació, cassos, dissapte, rebre, servitut	1945 CQ
aprobació, jutjessin, rebre, tranquilitat	1945 ST
aprobació, fassi, metàlic, sol·lucionar	1950 CQ
aprobació, col·laboradors, fant, presupost	1950 ST
disidents, fassi, sol·lució, troços	1955 CQ
asignar, col·laboradors, dissapte, rebre	1955 ST
movil, ontze, sol·licituts, suspend	1959 CQ
celebració, fassi, ontze, rebre, vehinals	1959 ST
adicionals, celebrar	1963 CQ
celebrar, passatjers, traslladar	1963 ST
carroceria, compromissos, ilimitada	1968 CQ
celebrar, metàlic, misa	1968 ST

Taula 6. Mostra de paraules de cada acta que no segueixen la normativa fabriana quant al consonantisme (CQ: Cinquagesma; ST: Sant Tomàs).

recurrent és l'absència de *h* en mots del tipus *i*, que sí que l'haurien de dur, com ara *subasta* o *proibit*.

Pel que fa a la forma *ab*, Fabra diu que la «preposició provinent de *apud*: *ab* [...] s'escriurà *amb*, evitant-se així un divorci no prou justificat entre la llengua escrita i la parlada» (1913 [2008: 196]). A més, el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) considera que de les «formes procedents de *apud*: la més normal fonèticament i més antiga en català és *ab*; [...] [la] forma *am* es va estendre a la posició de la partícula davant tota mena de consonants, mentre la forma *ab* es conservava davant vocal» (Alcover i Moll 1930-1968, s. v. *amb*). En les actes no només s'utilitza davant de vocal, sinó que *amb* sempre apareix representat com a *ab*. Per tant, el que fan els secretaris és conservar la grafia antiga fins al 1936. El 1939 torna a aparèixer, però ja ho fa de manera combinada amb la forma *amb*.

Quant a la *ela* geminada, Fabra diu que «s'escriuran amb *l* doble (pronunciada *l+l*) [...] tots els mots erudits que en llatí presenten *ll* (o en grec *λλ*) [...] Però mentre no es convingui a representar la *l* palatal altrament que amb el símbol *ll* [...] la *l* doble serà escrita intercalant un punt alçat entre les dues *b*» (1913 [2008: 194-195]). És a partir del 1939 que comencen a aparèixer els problemes amb les *ll*, tant per absència com per aparició en paraules que no l'haurien de dur. Vegem alguns exemples de cada tipus: *tranquil·litat*, *metàlic* i *sollucionar*, *cellebrar*.

Pel que fa a les essés sordes i sonores, les *Normes ortogràfiques* no hi aprofundeixen gaire. Sí que ho fa el *Diccionari ortogràfic*, que estableix, per exemple, que «entre dues vocals, el so de *s* sonora és generalment representat per *s*, i el de *s* sorda, per *ss*» (1917 [2008: 275]). En les actes trobem força paraules que incompleixen aquesta norma, com ara *misa* o *assignar*, o bé *fassi* i *compromissos*.

En relació amb l'àmbit de les oclusives, la normativa fabriana disposa que «les plosives finals són representades, adés per *g*, *d*, *b*, adés per *c*, *t*, *p*» (1913 [2008: 198]). Cal destacar, però, que les *Normes ortogràfiques* prescriuen que els mots que en llatí contenen el sufix *-itudo* s'han d'escriure acabats amb *-t*, mentre que les formes *sab*, *cab* o *reb* s'han d'escriure acabades amb *b*. El *Diccionari ortogràfic* presenta canvis. Així doncs, els primers s'han d'escriure acabats amb *-d* i els segons, amb *-p*:

[...] una tal excepció no era per a ésser mantinguda definitivament, ja que seria realment una absurditat d'escriure amb *t* llatinismes com *promptitud* (en llatí *promptitudo*), *solitud* (en llatí *solitudo*), quan el motiu fonamental de l'admissió de la *d* final és precisament la conservació de la *d* originària en els llatinismes. Una altra inconseqüència que calia esmenar era la d'escriure amb *b* *sap* (de *sapit*), *cap* (de *capit*) i *rep* (de *recipit*) (1917 [2008: 251]).

Alguns exemples d'aquests dos casos que no segueixen les prescripcions fabrianes són la forma *reb* i els noms *servitut* i *sollicitut*, posteriors al canvi de la normativa.

Hi ha molts més tipus de qüestions relacionades amb el consonantisme, com ara l'alternança entre *v* i *b*, els infinitius de la segona conjugació acabats en *-rer* en comptes de *-re*, l'alternança entre *ç*, *c* i *ss*, l'afegiment de consonants finals, etc. Aquí, però, hem fet una anàlisi d'una mostra significativa, suficient per poder treure les conclusions pertinents sobre el procés d'implantació de l'ortografia fabriana al Consell; en aquest cas, en l'àmbit del consonantisme.

4.7. Relació entre canvis ortogràfics i secretaris

Si avaluem els canvis ortogràfics produïts dins del període estudiat (1913-1968) i els comparem amb la cronologia dels secretaris del Consell General (taula 7), podem determinar que almenys dos d'aquests secretaris acaben fent canvis en la seva ortografia. El primer és Josep Picart, que és secretari del 1915 al 1933. L'any 1925 es produeixen una sèrie de canvis rellevants que signifiquen la implantació de certs trets de la normativa fabriana en detriment d'altres clarament tradicionalistes. És el cas de la pèrdua de la *h* final després de *c*, o el de la desaparició de la *y*, tant la postvocalica dins de mot com la conjunció. Aquests trets reapareixen l'any 1933, però és perquè el secretari Teodor Moles, que entra aleshores, els manté.

Relació de secretaris al Consell General d'Andorra (1913-1968)

1913-1914	Josep de Riba
1915-1933 (Cinquagesma)	Josep Picart (el 1913 havia estat nomenat membre del Consell General per Encamp)
1933 (Sant Tomàs) – 1934	Teodor Moles
1935-1950 (20 setembre)	Bonaventura Riberaigua Argelich
1950 (3 octubre) – 1958 (12 desembre)	Ramon Riberaigua (fill de Bonaventura, molt qüestionat per corrupció; se l'acaba expulsant i denunciant)
1958 (22 desembre) – 1959 (19 febrer)	Desconegut, secretari en funcions
1959 (2 març)	Desconegut, un altre secretari en funcions
1959 (23 març) – 1970	Marc Vila

Taula 7. Relació de secretaris del Consell General d'Andorra (1913-1968).

L'altre secretari és Bonaventura Riberaygua (1935-1950), que, un any després d'haver començat a exercir el càrrec, canvia la forma *pera* per la forma *per a* i passa a separar els clítics del verb amb un guionet. Aquest canvi en relació amb els pronoms farà un retrocés amb l'entrada de Marc Vila, que no deu tenir un coneixement prou acurat d'aquest aspecte normatiu.

La resta de canvis significatius es produeixen amb els relleus de secretaris; és a dir, el nou secretari escriu d'una manera diferent de com ho feia l'anterior. És el que passa amb el pare i el fill Riberaygua, que quan entren comencen a fer servir la paraula *coneixament*. A més, és a partir de Bonaventura Riberaygua que les *e* de tercera persona del singular del present d'indicatiu passen a ser *a* i que la preposició *a* i la conjunció *o* deixen d'estar accentuades. Finalment, és amb l'entrada de Marc Vila que es produeix un canvi substancial en l'apostrofació, tot i que no s'adapta del tot a la normativa fabriana.

Cal remarcar que és a partir de l'entrada de Bonaventura Riberaygua que els secretaris mostren en la seva ortografia una creixent influència del francès. Això es pot observar en mots com ara *ará*, *émissió*, *encará*, *reélegits*, *primèr*, *propères*, etc., amb una accentuació que recorda la del francès. També es comença a notar un increment de la influència del castellà, que s'accentua considerablement amb el secretari Vila. Ho veiem en mots com, per exemple, *policía*, *bastiría*, *día*, *quantía*, *comptaduría*, etc.

5. CONCLUSIONS

L'objectiu que es va acabar fixant per a l'estudi va ser trobar les dates d'implantació de determinats trets ortogràfics fabrians en les actes del Consell General d'Andorra. La recerca i l'anàlisi desenvolupades han permès identificar algunes dates concretes amb canvis significatius, com ara el 1925, amb Josep Picart com a secretari —cau la *h* que va després de *c* a final de mot, i la *y*, tant en posició postvocàlica dins de mot com aïllada actuant com a conjunció copulativa, passa a ser *i*—, i els anys 1935 i 1936, amb Bonaventura Riberaygua —guionet entre verb i pronom feble, la preposició *a* i la conjunció *o* perden l'accent gràfic, *per a* se separa, etc.

Constatem que a Andorra la normativa s'estableix més tard que a Catalunya. En aquest darrer territori va arrelar amb força des del principi, malgrat l'oposició d'alguns sectors, gràcies al suport de la majoria d'editorials i institucions. En canvi, veiem que a Andorra s'implanten trets el 1925 i els anys 1935 i 1936, especialment, i també el 1959, però es van introduint de mica en mica. En tot cas, només són una part de la normativa, que, fins i tot al final del pe-

ríode estudiat (1968), encara no s'ha acabat d'establir del tot. Així doncs, podem afirmar que Andorra és un dels territoris on el procés d'implantació de la normativa fabriana va ser més llarg i lent, un fet discordant amb l'oficialitat que hi té el català.

També hem comprovat que les llengües veïnes, com ara el castellà, però també el francès, influeixen sobre el català de les Valls. A principis del segle XX la influència era menor per la poca comunicació del territori amb l'exterior. No obstant això, a partir dels anys trenta i sobretot a partir de mitjan segle amb el *boom* comercial, l'obertura del país cap a l'exterior i el constant moviment de persones han provocat que aquesta influència s'incrementés ràpidament.

En resum, podem observar que en les actes hi ha una gran quantitat de mots que no segueixen l'ortografia fabriana. Els canvis que es produeixen no arriben de cop, sinó que es fan de mica en mica i, a vegades, de manera incompleta. La normativa s'acaba implantant tard i és freqüent trobar formes no normatives —segons les prescripcions de Fabra— quant a aspectes ja adoptats anteriorment. El que tot això transmet és una sensació de relativa despreocupació del Consell General d'Andorra —perfectament extensible a la comunitat política andorrana— per la qualitat lingüística.

Cal dir, però, que aquest estudi de l'ortografia en les actes del Consell es basa només en un dels indicadors de la implantació de la normativa de Fabra a l'Administració central d'Andorra. Malgrat que és un indicador significatiu, caldria revisar tots els altres documents que puguin contenir dades rellevants sobre aquest procés per poder arribar a conclusions més generals.

6. CORPUS

CONSELL GENERAL D'ANDORRA (1176-1978). *Llibres d'Actes dels Consells – Arxiu de les Set Claus*. Andorra la Vella.

CONSELL GENERAL D'ANDORRA (1864-1979). *Llibres d'Actes dels Consells – Arxiu de la Secretaria del Consell*. Andorra la Vella.

7. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1930-1968). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll, 10 vol.

FABRA, Pompeu (1917). *Diccionari ortogràfic*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2008). *Obres completes*. Vol. 4: *Obra ortogràfica. Manuals divulgats*.

tius (1925-1926). A cura de Mila Segarra i Albert Rico. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.

FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2011). *Història de la llengua catalana (nova edició revisada i ampliada)*. Barcelona: UOC.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1913). *Normes ortogràfiques*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2008). *Obres completes*. Vol. 4: *Obra ortogràfica. Manuals divulgatius (1925-1926)*. A cura de Mila Segarra i Albert Rico. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.

KAFFKA, Alexander (2009). «El rei rus d'Andorra: fantasies i fets». *Papers de Recerca Històrica*, núm. 6, p. 147-159.

PARIS, Enric (1980). *Estudi sobre les institucions andorranes*. Andorra la Vella: M. I. Consell General.

SEGARRA, Mila (1985). *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

VALLS, Àlvar (2009). *Andorra, entre l'anacronisme i la modernitat. Un Estat singular enmig d'un món global*. Lleida: Pagès (Miralls, 1).

Les segones opcions de Fabra (1918) a la GIEC (2016)*

Laia Benavent Llinares
Universitat de Barcelona

0. INTRODUCCIÓ

En aquest text presentem una recerca duta a terme amb l'objectiu de saber quines estructures lingüístiques de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (2016) ja s'admetien, tot i que com a opcions secundàries, a la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1918). Aquesta recerca parteix de la hipòtesi que en els anys que separen les dues gramàtiques normatives podria haver-hi hagut una interpretació restrictiva de la normativa de Fabra (1918), i aquesta lectura restrictiva hauria suposat considerar incorrectes algunes formes que s'hi admetien secundàriament. Ara aquests casos apareixen admesos a la nova gramàtica normativa de l'Institut d'Estudis Catalans i han generat un cert debat, sobretot per la idea que eren formes incorrectes.

De la classificació dels enunciats de Fabra (1918) ja en parla Bonet (1991: 92), i la possible lectura restrictiva o distorsionada de la gramàtica de Fabra esmentada l'hem documentada en obres com Solà (1977: 114-115), Bonet (1991: 91), Ginebra i Solà (2007: 235-236) i Ferrando i Nicolás (2011: 506). Per dur a terme l'anàlisi, hem seleccionat enunciats de la gramàtica normativa de Pompeu Fabra que presenten dues formes admeses, una de les quals, però, d'una manera més o menys explícita té un matís de preferència, que pot ser per qüestions de variació (funcional o geogràfica) o no. Entenem que una forma preferible no és l'única possible, sinó que, seguint el DGLC i el DIEC2,¹ considerem que estableix una gradació entre dues opcions admeses.

1. DADES

Tot seguit exposem l'anàlisi dels vint-i-quatre enunciats estudiats. Dins de cada subapartat, presentem primer les dades de la *Gramàtica catalana* de Pompeu

* Agraïco a Neus Nogué els comentaris de millora en les versions prèvies d'aquest treball.

1 El DGLC de Fabra defineix *preferir* com «Posar (algú o alguna cosa) per damunt d'un altre o altres en estimació, favor, etc; estimar-se més. *Jo prefereixo els pèsols a les faves*». El DIEC2 defineix *preferir* com «Posar per damunt d'un altre o altres en estimació, en favor, etc. *Jo prefereixo els pèsols a les faves*».

Fabra (1918), perquè és l'obra de la qual partim, i després les de la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'IEC (2016). Finalment, sintetitzem la informació de les dues obres.²

1.1. La diftongació de *i* i de *u*

Segons Fabra (1918 [2009: 152]), «[q]uan la vocal *i* feble va seguida d'una altra vocal, les dues vocals pertanyen a síl·labes diferents», excepte si forma el diftong decreixent *iu*, i «[q]uan la vocal *u* feble no precedida de *g* o *q* va seguida d'una altra vocal, les dues vocals són pronunciades en síl·labes diferents», excepte si és el diftong decreixent *ui*. «En molts casos, però, és corrent de pronunciar les dues vocals dins una mateixa síl·laba formant un diftong creixent», principalment en «la combinació *io*», «les combinacions posttòniques *ia*, *ie*» i «les combinacions pretòniques». Així, afirma que «[l]a pronunciació monosil·làbica de les dues vocals contigües és tolerable, però en poesia convindria d'adoptar exclusivament la pronúncia disil·làbica».

(1a) Grà-ci-a / Gra-cia

La GIEC (2016: 29-32) afirma que «hi ha evidència empírica que s'ha format un diftong a partir de la successió de dos segments originàriament vocàlics», com passa «en casos com *gràcia* o *presència*, que en l'actualitat es pronuncien amb diftong final [...] encara que la pronúncia amb hiat [...] és també possible en una dicció molt acurada pròpia dels registres més formals». En canvi, la *u* «és més resistent a formar diftong, tot i que és habitual en els grups àtons acabats en *ua* i *ues*, sobretot en mots que altrament tindrien més de tres síl·labes». Sobre això, doncs, «[l]a pronúncia amb diftong és acceptable en tots els registres en casos com *absència* o *gràcia* (posttònics i precedits de sibilants)» i «[e]n la resta de casos també és acceptable, encara que es manté el hiat en la dicció més acurada».

(1b) Grà-ci-a - Gra-cia

2 En els exemples, hem mantingut els que donen les obres analitzades, però quan hem vist que algun aspecte quedava sense exemplificar perquè l'obra en qüestió no en donava cap exemple, l'hem creat nosaltres. A més, quan en els exemples apareix una barra inclinada (/), vol dir que hi ha una distinció de preferència entre la primera i la segona formes, mentre que si els separem amb un guió (-), vol dir que les dues opcions s'admeten al mateix nivell. Quan hem cregut necessari indicar-hi el context, l'hem escrit entre claudàtors ([...]).

Per tant, Fabra (1918) admet la pronúncia monosil·làbica, però afirma que «convindria», i considerem aquesta conveniència com una preferència que es mantingués la pronúncia disil·làbica en poesia, és a dir, en el que entenem que són els registres més formals. La GIEC (2016), en canvi, admet la diftongació en tots els registres, però, seguint la línia de Fabra, en la dicció més acurada manté el hiat.

1.2. La pronunciació del plural en *igs*

Segons Fabra (1918 [2009: 167]), els mots acabats en *ig* que formen el plural afegint una *s* «són pronunciats *atx*, *etx*, &., o bé *aits*, *eits*, &», però puntualitza que «[d]e les dues pronunciacions, sembla preferible la segona». Veiem, doncs, que s'admeten les dues pronunciacions, però que una d'elles és la preferible.

(2a) *Faits* / *Fatx*

A propòsit d'aquesta pronunciació, la GIEC (2016: 179-180) afirma que els plurals dels mots acabats en *ig* que afegeixen només la *s* «es pronuncien amb [tʃ] final, com el singular, o amb [jts]». És a dir, tant una pronunciació com l'altra són admeses normativament al mateix nivell, ja que la tria es presenta com una disjuntiva, i a més a més se situa primer la pronunciació amb [tʃ], fet que ens porta a entendre que actualment és més general que l'altra en la varietat estàndard. Això, però, no implica cap diferència quant a l'acceptació normativa.

(2b) *Fa[tʃ]* - *Fa[jts]*

En poques paraules, Fabra (1918) admetia tant la pronunciació amb *tx* com amb *its*, quan es tracta dels plurals de mots acabats en *ig*, encara que considerava preferible aquesta última possibilitat. La primera, doncs, s'acceptava com a secundària. La GIEC (2016) també accepta les dues opcions de pronunciació, però, a diferència de la gramàtica normativa de Fabra, no dona un matís de preferència a cap de les dues possibilitats, sinó que les admet al mateix nivell, si bé la pronúncia [tʃ] és la més general.

1.3. Els plurals en *-s* i *-os*

En relació amb els plurals esmentats en el cas anterior, Fabra (1918: [2009: 167]) afirma que els «[n]oms en *g* palatal», és a dir, els que ortogràficament acaben

en *ig* o *g*, «[f]ormen el plural afegint una *s* al singular; però la majoria d'ells admeten, demés, un plural en *os*». Tot i que, com veiem, admet el plural en *os*, afirma que «[c]al, però, donar la preferència als plurals en *gs*».

(3a) Faigs / Fajos

Sobre aquest plural, la GIEC (2016: 179) afirma: «poden formar el plural amb la vocal *o* o bé per simple addició de la marca *-s*». Contràriament al que veiem en Fabra, la nova gramàtica normativa dona les dues possibilitats amb una disjuntiva, motiu pel qual considerem que les posa al mateix nivell. Tot i que des del punt de vista de la normativa no hi ha diferència entre una forma i l'altra, la gramàtica afegeix que «[l]es formes amb la vocal *o* són les més generals en l'actualitat, però les formes tradicionals sense aquesta vocal encara mantenen una certa vitalitat», apunt que relacionem amb l'ús que reben les dues possibilitats en la varietat estàndard.

(3b) Fajos - Faigs

En resum, Fabra (1918) admet tant el plural només amb *s* com amb *os*, encara que la primera possibilitat és la preferible i aquesta última, la secundària. La GIEC (2016) també admet les dues formacions del plural, però amb el mateix valor normatiu, encara que es considera més general el plural amb *os*.

1.4. Els adjectius invariables

Segons Fabra (1918 [2009: 171]), encara que els adjectius acabats en *ant* o *ent* generalment són invariables, n'hi ha que «admeten, en el llenguatge familiar, un femení *anta* i *enta*». El que podem entendre d'aquest enunciat és que mantenir-los invariables és la forma preferible en la llengua formal i que la variable, tot i que també s'accepta, es reserva només per a la llengua informal, i per tant el factor del registre determina l'admissió (o no) de les formes femenines.

(4a) Llampant / Llampanta

La GIEC (2016: 171-172) afirma que «[e]ls adjectius invariables respecte al gènere no presenten cap alternança formal que permeti diferenciar entre les formes de masculí i les de femení, sinó que les unes i les altres coincideixen en una mateixa terminació», però «[l]a tendència a diferenciar el masculí del fe-

mení explica la formació de femenins amb *-a* en diferents adjectius originàriament invariables». A banda dels adjectius que s'han generalitzat com a variables, n'hi ha d'altres que «tot i que no han assolit tanta expansió, no són estranys en els registres informals (*amarganta, bullenta, coenta, lluenta*), en atenció al fet que gaudeixen d'una certa tradició».

(4b) *Bullent / Bullenta*

En definitiva, tant Fabra (1918) com la GIEC (2016) admeten que els adjectius en *ant* i *ent*, que principalment són invariables, puguin utilitzar-se també com a variables. L'acceptació d'aquestes formes, però, ve condicionada pel registre en què apareguin, ja que les dues gramàtiques normatives només les toleren en «el llenguatge familiar» i els registres informals, respectivament.

1.5. El quantitatiu *bastant*

Sobre el quantitatiu *bastant*, Fabra (1918 [2009: 199]) descriu, d'entrada, que «[e]n la llengua parlada és corrent de donar a *bastant* [...] un femení *bastanta* (plural *bastantes*)». Tot seguit, l'autor afirma que «[é]s, però, preferible» mantenir la forma invariable. Pel fet que considera preferible la forma invariable, hem d'entendre que hi ha una opció que és secundària en els registres formals que es correspon amb el *bastanta* que descriu en la llengua parlada.

(5a) *Bastant* aigua / *Bastanta* aigua

La GIEC (2016: 639) afirma que *bastant* «era inicialment invariable en gènere», però aquest és un «ús que modernament perviu en els registres formals al costat de l'ús variable». És a dir, la nova gramàtica normativa explícita, per mitjà de la construcció *al costat de*, que *bastanta* es considera acceptable al mateix nivell que *bastant*.

(5b) *Bastant* farina - *Bastanta* farina

En síntesi, mentre que Fabra (1918) admet les dues formes del quantitatiu, encara que *bastanta* era la forma secundària, la GIEC (2016) també l'accepta però considera que és igual de normativa que *bastant*, situació que elimina el matís de preferència que trobàvem en Fabra.

1.6. Els quantitatius *prou*, *massa* i *força*

Fabra (1918 [2009: 199]) afirma que «[e]n el llenguatge parlat no és rar de donar als mots *prou*, *massa* i *força* els plurals *prous*, *masses* i *forces*, sobretot en el cas en què no van adjunts a un substantiu» i, per tant, vincula l'admissió d'aquestes formes secundàries a la llengua parlada.

(6a) Vols més llibres? No, ja en tinc *prou* / No, ja en tinc *prous*

La GIEC (2016: 639-640) afirma que «[e]n els registres informals [...] es constata una certa tendència a dotar alguns d'aquests quantitatius invariables de flexió de nombre», com és el cas de «*prou*, *massa* i *força*, amb els plurals analògics *prous*, *masses* i *forces*», però considera que «[s]ón formes que no transcendeixen als registres formals».

(6b) No té mai *prou* diners / No té mai *prous* diners

Així, entenem que les dues gramàtiques normatives permeten aquests plurals com a formes secundàries que pertanyen al «llenguatge parlat» i als registres informals, respectivament.

1.7. Els pronoms en l'estructura recíproca

En les oracions amb sentit recíproc, Fabra (1918 [2009:174]) afirma que «és preferible el pronom *ell* al reflexiu *si*».

(7a) Parlaven entre *ells* / Parlaven entre *si*

A propòsit d'aquesta construcció recíproca, la GIEC (2016: 690) exposa que «[e]n el reforç format per un sintagma preposicional introduït per *entre* són intercanviables els pronoms de tercera persona *ells*, *elles* i el pronom *si*». D'aquest enunciat es desprèn, doncs, que *si* i *ell* s'admeten al mateix nivell.

(7b) Els amics s'ajuden entre *ells* - Els amics s'ajuden entre *si*

En definitiva, mentre que Fabra (1918) accepta *si* com a segona opció, en favor de *ell* com a forma preferible, la GIEC (2016) admet les dues opcions sense aquesta distinció de preferència que trobem en Fabra.

1.8. La forma dels pronoms davant del verb

Davant del verb, segons Fabra (1918: 43), «són possibles les formes *me, nos, te, vos, se, lo, los, ne* i les formes *em, ens, et, us, es, el, els, en*», però especifica que «*nos, lo i los* són arcaics o dialectals, i que, en general, les formes reforçades (*em, &.*), i àdhuc *us*, són preferibles a les plenes».

(8a) *Em treu / Me treu*

La GIEC (2016: 200) considera que «[l]’ús de les altres formes plenes és acceptable en la llengua oral en els parlars en què es mantenen, però en la llengua escrita més formal són preferibles les formes reforçades i la reduïda *us* paraleles».

(8b) *Em parla / Me parla*

En definitiva, les dues gramàtiques admeten les formes plenes dels pronoms davant d’un verb, però especifiquen que les reforçades són les preferibles; en el cas de la GIEC (2016), en els registres més formals. Per tant, Fabra (1918) i la GIEC (2016) mantenen l’opció secundària i el matís de preferència, però la segona limita aquesta preferència als registres més formals de la llengua, que és el cas més habitual, com veiem en altres casos d’aquest treball.

1.9. El pronom *nos*

Fabra (1918 [2009: 182]) afirma que «[d]arrera de la primera persona del plural de l’imperatiu és admissible la substitució de *-nos-* per *’s*», i encara que no especifiqui explícitament si l’acceptació d’aquesta forma depèn d’algun factor o no, l’admet.

(9a) *Enviem-nos-el / Enviem’s-el*

Sobre aquest cas, la GIEC (2016: 221) considera que «[q]uan les formes *nos* i *vos* estan situades entre un verb imperatiu en primera o segona persona del plural, respectivament, i un altre pronom, aleshores molts parlars les redueixen a [z], escrita *’s*». Tot i això, aquesta reducció del pronom «no transcendeix més enllà dels registres informals». És a dir, l’admissió de la reducció *’s* depèn del registre.

(9b) Anem-*nos*-en / Anem'*s*-en

En poques paraules, tant Fabra (1918) com la GIEC (2016) admeten que la forma *nos* es redueixi a '*s* darrere de l'infinitiu, però només la nova gramàtica normativa vincula explícitament aquesta forma als registres informals.

1.10. El pronom *vos*

Com en el cas anterior, Fabra (1918 [2009:182]) afirma que «[d]arrera de la segona persona del plural de l'imperatiu és admissible el canvi de *-vos-* en '*s*», però tampoc explicita si l'admissió d'aquesta forma secundària depèn d'algun factor.

(10a) Aneu-*vos*-en / Aneu'*s*-en

La GIEC (2016: 221) considera que «[q]uan les formes *nos* i *vos* estan situades entre un verb imperatiu en primera o segona persona del plural, respectivament, i un altre pronom, aleshores molts parlars les redueixen a [z], escrita '*s*». Aquesta forma reduïda, però, «no transcendeix més enllà dels registres informals».

(10b) Poseu-*vos*-ho al cap / Poseu'*s*-ho al cap

En definitiva, tot i que les dues gramàtiques admeten secundàriament la forma reduïda '*s*, la GIEC (2016) considera explícitament que només s'accepta en els registres informals.

1.11. Els pronoms *vos* i *us*

Sobre l'ús d'aquests dos pronoms, Fabra (1918 [2009: 182]) afirma que «[d]avant del verb alguns prefereixen *vos* a *us*, sobretot en el cas en què la combinació no va immediatament precedida d'un mot acabat en vocal altra que *i* o *u* pertanyents a un diftong decreixent». Així, *us* és la forma general, però *vos* és una forma utilitzada per alguns parlants i, per tant, entenem que és la secundària.

(11a) *Us* el prendran / *Vos* el prendran

En relació amb això, la GIEC (2016: 200) exposa que «[e]n la llengua antiga, les formes plenes (*me, te, se, ne, lo, los, nos, vos*) també s'usaven davant del verb, en lloc de les formes reforçades (*em, et, es, en, el, els, ens*) i de la reduïda *us*, quan el pronom no se sil·labificava amb el verb ni amb el mot precedent». S'hi afegeix que «[a]lgunes d'aquestes formes, a més, han perviscut en expressions fixades [...] i es mantenen amb més o menys vitalitat en diferents parlars». La nova gramàtica normativa afirma que l'ús de les formes plenes «és acceptable en la llengua oral en els parlars en què es mantenen, però en la llengua escrita més formal són preferibles les formes reforçades i la reduïda *us* paral·leles».

(11b) *Us comprenc / Vos comprenc*

Resumint, les dues obres admeten la forma secundària *vos* i la GIEC (2016) explicita que l'admet en la llengua oral, però en els registres escrits més formals, no en els formals en general, considera que la forma preferible és *us*.

1.12. El pronom *en*

Quan el pronom *en* es troba precedit per un pronom acabat en *s* i seguit d'una paraula que comença en vocal o *h*, Fabra (1918 [2009: 186]) afirma que «és permès d'usar la forma *en* en lloc de *n'*», encara que «[é]s, però, preferible la forma *n'*». Les dues possibilitats, per tant, són possibles perquè, encara que la forma elidida d'aquest pronom sigui la preferible, explicita que la reforçada també és permesa.

(12a) *Ens n'anem / Ens en anem*

Si ens fixem en la GIEC (2016: 204-205), diu que «al costat de la grafia sense vocal (*n'*), que és la general, s'admet també la grafia *en*». Relacionem la classificació de *n'* com a general amb el fet que en la gramàtica de Fabra (1918), com hem vist, era la forma preferible d'aquest pronom, motiu pel qual s'ha estès més que l'altra. Com veiem en l'enunciat estudiat, la nova gramàtica normativa posa *n'* i *en* al mateix nivell, perquè explicita que una forma està *al costat de* l'altra.

(12b) *Ens n'anem - Ens en anem*

En resum, Fabra (1918) accepta tant *n'* com *en*, però la forma reforçada del pronom és l'opció secundària, és a dir, no és la forma a la qual dona preferèn-

cia. La GIEC (2016) també admet les dues formes del pronom en aquest context; però, a diferència de Fabra, les admet en igualtat de condicions, sense distinció de preferència.

1.13. La combinació pronominal *n'hi* com a equivalent de *li'n*

Fabra (1918 [2009: 189]) afirma que «[e]l llenguatge parlat (Barcelona) usa *n'hi*» tant si es tracta de *en* amb el pronom adverbial *hi* com si és la «combinació del pronom *en* o *ne* amb el datiu *li*, reemplaçat per *hi*», encara que en aquest últim cas afirma que «és preferible *li'n* o *li n'*». D'això es desprèn que si la combinació *li'n* és la preferible, *n'hi* és la segona opció.

(13a) *Li'n donaré / N'hi donaré*

Sobre aquesta combinació pronominal, la GIEC (2016: 212) exposa que «[e]n els parlars que empen la varietat de datiu *hi* en substitució de *li*, aquesta forma també tendeix a generalitzar-se en les combinacions amb el pronom *en*» i afirma que «[l]es dues combinacions [...] són acceptables, però en els registres formals és més habitual l'ús de les combinacions amb *li*». Exceptuant alguns contextos en què l'ús d'una combinació o de l'altra pot implicar un canvi semàntic en la frase, «totes dues possibilitats es poden utilitzar indistintament». Per tant, *li'n* i *n'hi* s'admeten normativament al mateix nivell, encara que la combinació *li'n* és la més general, puntualització que no entenem pas que sigui una manera d'indicar una preferència normativa.

(13b) *Li'n donaré - N'hi donaré*

Resumint, mentre que Fabra (1918) admet la forma *li'n* com a preferible i *n'hi* com a secundària, la nova gramàtica normativa accepta ambdues formes al mateix nivell, encara que puntualitza que *li'n* és la més general.

1.14. L'infinitiu i els pronoms febles

Sobre les formes verbals en contacte amb pronoms febles, Fabra (1918 [2009: 233]) exposa que «[l]es combinacions d'un infinitiu terminat en *r* i un o més pronoms febles poden revestir dues formes diferents». Aquestes dues formes són les següents: «(I) La *r* persisteix i la forma del primer pronom és la que aquest

adopta darrera d'un verb terminat en consonant; o (II) La *r* és suprimida i la forma del primer pronom és llavors la que aquest adopta darrera d'un verb terminat en vocal altra que *u*. La gramàtica normativa de Fabra considera que «[l]a llengua escrita ha de preferir en tots els casos les formes I a les formes II», però aquestes últimes «solament són tolerables (i encara només en l'estil col·loquial) quan l'infinitiu termina en *er* feble i quan l'infinitiu precedeix algun dels pronoms *nos*, *vos* i *los* seguits d'un segon pronom».

(14a) *Anar-nos-en / Anà'ns-en; Conèixer-la / Coneixe'la.*

La GIEC (2016: 217) considera que «[l]'adjunció de pronoms febles darrere del verb pot provocar certes alteracions fonètiques en la forma verbal que, segons el cas, van acompanyades de canvis de forma dels pronoms». Una alteració força generalitzada és «l'elisió de la ròtica final en els infinitius plans quan el pronom enclíctic comença per consonant, amb la sil·labificació del pronom amb el verb en determinats parlars en cas que pugui prendre una forma sil·làbica», i «[t]ampoc no és estranya en altres infinitius davant combinacions de clítics pronominals encapçalades pels pronoms de plural». La gramàtica, però, afirma que aquestes alteracions «es donen principalment en la llengua oral, fora dels registres formals, i que tenen una incidència variable segons els parlars».

(14c) *Es moria de ganes de dir-vos-ho / Es moria de ganes de di-us-ho; S'entesta a convèncer-lo / S'entesta a convence'l.*

En definitiva, les dues obres admeten l'elisió de la *r* de l'infinitiu seguit de pronom, però la vinculen amb la llengua informal i, per tant, l'admissió (o no) depèn del registre en què s'utilitzi.

1.15. L'imperatiu i els pronoms febles

Sobre la relació entre les formes d'imperatiu dels verbs en contacte amb pronoms febles, Fabra (1918 [2009: 233]) afirma que «[e]n aquells verbs com *vèncer*, *perdre*, *rebre*, en què la segona persona de l'imperatiu termina en consonant (*venç*, *perd*, *rep*) i la tercera presenta el radical pur (*venci*, *perdi*, *rebi*), aquella pot revestir davant dels pronoms afixats una segona forma treta de la tercera persona canviant la terminació *i* en *e* (*vence*, *perde*, *rebe*)». Tenint en compte aquestes formes, doncs, la gramàtica considera que «es diu molt *vence-la*, *perde'ls*, *rebe'ls*, *culle-les*, *playe'm*, *more't*, &., en lloc de *venç-la*, *perd-los*, *rep-los*,

*cull-les, plany-me, mor-te, &»), però «[l]a llengua escrita ha de donar indubtablement la preferència a les formes d'imperatiu terminades en consonant» perquè considera que «les formes en *e* no són potser tolerables sinó en *more't* i en els imperatius de *fugir, rebre, cabre* i anàlegs davant de *hi* i *ho*».*

(15a) *Rep-lo / Rebe'l; Mor-te / More't*

La GIEC (2016: 218) exposa que «[e]ls verbs de la segona persona del singular d'imperatiu acabada en la consonant del radical (*ajup, cull, cus, empeny, fuig, mor, promet, rep, torç*) manifesten una tendència, en diversos parlars, a evitar el contacte de la consonant final del radical i la del pronom mitjançant una *e* de suport afegida al radical». Així, s'utilitzen formes com «*ajupe't, culles, cuse-li, empenye-la, fuge'n, more't, promete'm, rebe'l, torce'l* (per les solucions generals en registres formals *ajup-te, cull-les, cus-li, empeny-la, fuig-ne, mor-te, promet-me, rep-lo, torç-los*)». La gramàtica afirma que aquestes formes «es donen principalment en la llengua oral, fora dels registres formals».

(15b) *Ajup-te / Ajupe't*

Per tant, Fabra (1918) i la GIEC (2016) consideren que es poden utilitzar les formes d'imperatiu acabades en *e*, però les preferibles són les que mantenen la consonant final davant del pronom, perquè les altres es vinculen amb els registres informals.

1.16. L'atribut

Segons Fabra (1918 [2009: 176]), per a la substitució pronominal de l'atribut, «[e]n el llenguatge parlat és freqüent l'ús de *en* com a predicatiu (en lloc de *ho*)», però afirma que «[l]a llengua literària evita generalment aquest *en*, reemplaçant-lo per *ho*».

(16a) *Diu que són blaus i no ho són / Diu que són blaus i no en són*

En relació amb aquesta substitució pronominal, la GIEC (2016: 691-695) afirma que la tria d'un pronom o l'altre «depèn del tipus de verb i del tipus d'atribut, però també d'altres característiques de l'oració». El pronom *ho* «representa els diversos sintagmes que funcionen com a atribut (no locatiu) del verb *ser*», però «[a] l'hora de representar un atribut locatiu d'origen o un atribut

de pertinença es dona l'alternança entre *ho* i *en*». La pronominalització amb *en* en comptes de *ho* «s'estén també a altres casos amb un datiu conjunt o complement de l'adjectiu atribut» o bé «quan actuen com a pronoms de represa en oracions amb l'atribut dislocat», encara que «la dislocació no sigui explícita».

(16b) Ell és d'Alcoi però jo no *ho* soc pas / Ell és d'Alcoi però jo no *en* soc pas

(16c) Ara són rics, però abans no *ho* eren gens / Ara són rics, però abans no *n'*eren gens

En definitiva, mentre que Fabra (1918) relacionava *en* amb la llengua parlada i considerava que generalment s'evitava en la llengua formal, la GIEC (2016) també admet *en* en la llengua general i el relaciona amb les característiques de l'atribut al qual substitueix.

1.17. Els pronoms relatius

Sobre els pronoms relatius, Fabra (1918 [2009: 196]) afirma que «[e]l llenguatge parlat recorre freqüentment a una construcció que consisteix a construir la proposició de relatiu com si fos una proposició independent (on l'antecedent es troba naturalment representat per un pronom personal feble) i enllaçar-la amb l'antecedent mitjançant el mot *que*». Aquestes construccions, però, «no són en tot cas tolerables sinó en l'estil col·loquial».

(17a) És una fusta *de la qual* es fan mobles / És una fusta *que* se'n fan mobles

La GIEC (2016: 1056-1057) considera que hi ha oracions en què «el relatiu apareix en la mateixa oració amb un element pronominal» i exposa que un exemple d'aquestes oracions són «les relatives analítiques (o relatives col·loquials) que, encapçalades per *que*, contenen un pronom feble o un possessiu que fa la funció sintàctica pròpia del relatiu». Aquesta construcció es produeix perquè «[e]n català hi ha la tendència col·loquial, que també trobem en altres llengües romàniques, a desglossar les funcions de relatiu, de manera que l'element inicial *que* fa només la funció de nexa subordinant, mentre que un pronom feble o un possessiu fa les altres dues funcions: la sintàctica, de complement o adjectiu, i l'anafòrica». La nova normativa considera que la construcció analítica és «pròpia dels registres informals», mentre que la que manté el relatiu amb les seves funcions és «una oració de relatiu formal».

(17b) És una persona *a qui* no donaries un cop de mà / És una persona *que no li* donaries un cop de mà

En definitiva, tant Fabra (1918) com la GIEC (2016) admeten l'estructura que consisteix a unir dues oracions per mitjà de *que* i un pronom feble com a opció secundària relacionada amb els registres informals.

1.18. Els adverbis i relatius *on* i *a on*

Quant a l'adverbi o relatiu *on*, Fabra (1918 [2009: 234]) afirma que «[é]s freqüent l'anteposició de la preposició *a* a l'adverbi *on*», però les estructures només amb *on* són «en general preferibles».

(18a) *On* anem? / *A on* anem?

Si ens fixem com tracta aquest aspecte la nova gramàtica, veiem que la GIEC (2016: 1054) afirma que «*on* pot indicar localització o direcció tot sol (en registres més formals) o bé amb la preposició *a*» i, per tant, no només admet l'opció secundària de la gramàtica de Fabra, sinó que situa al mateix nivell les formes *on* i *a on* perquè la prescripció es presenta per mitjà d'una disjuntiva. La forma *on* és la que s'utilitza «en registres més formals», però això no vol dir que hi hagi diferències en l'acceptació normativa de les dues formes.

(18b) *On* anem? - *A on* anem?

En definitiva, tant Fabra (1918) com la GIEC (2016) accepten la possibilitat d'utilitzar *a on*. En l'obra de Fabra la forma amb la preposició és secundària, però en la nova gramàtica normativa aquesta forma s'admet al mateix nivell que *on*.

1.19. La concordança dels participis

Fabra (1918 [2009: 229-230]) considera que «[q]uan un verb transitiu en un temps compost va acompanyat d'un complement directe, el participi passat pot concordar amb el dit complement o romandre invariable», però «[é]s recomanable (si no obligatori) de fer concordar el participi passat amb el complement directe quan aquest és un pronom personal feble de tercera persona».

(19a) La carta l'han *començada*, però no l'han *acabada* / La carta l'han *començat*, però no l'han *acabat*

Sobre això, la GIEC (2016: 492) afirma que «[e]n la llengua antiga i en una part important dels parlars actuals, quan el complement directe és un pronom personal d'acusatiu de tercera persona i el temps de l'oració està format per l'auxiliar de perfet *haver* i el participi passat, el pronom i el participi concorden en gènere i nombre». La nova gramàtica normativa afirma, també, que aquesta concordança «ha perdut terreny a favor de la construcció amb el participi invariable, que es manifesta amb els valors de gènere i nombre menys marcats: en masculí singular». Tot i això, «la concordança entre el pronom d'acusatiu i el participi se sol mantenir en els registres formals».

(19b) Les he *regalades* jo mateix - Les he *regalat* jo mateix

En definitiva, la gramàtica de Fabra (1918) admet la forma invariable com a opció secundària perquè, com hem vist, la forma recomanable és la que concorda, però la GIEC (2016) accepta la forma invariable al costat de la que fa la concordança, si bé especifica que, en relació amb l'ús, aquesta és la que tendeix a mantenir-se en els registres formals.

1.20. El complement directe amb preposició

Fabra (1918 [2009: 246-247]) considera que, excepte en dues ocasions en què és obligatori l'ús de la preposició, «l'emprament de la preposició *a* en el complement directe és solament tolerable davant de certs pronoms, principalment *tothom*, *tots* i *el qual*». Per tant, l'ús de la preposició amb aquests pronoms és la segona opció.

(20a) Això perjudica *tothom* / Això perjudica *a tothom*

Sobre això, la GIEC (2016: 731-732) afirma que en el complement directe «hi ha una sèrie de casos en què el complement directe apareix o pot aparèixer precedit de la preposició *a*». Així, «[l]a preposició és optativa amb els quantificadors pronominals referits a persones *tothom*, *cada u*, *cadascú*, *ningú*, *algú*, etc.» i també «el relatiu compost *el qual* pot anar precedit de la preposició *a*, principalment per a evitar l'ambigüitat amb el subjecte».

(20b) Aquesta situació ha sorprès *tothom* - Aquesta situació ha sorprès *a tothom*

En definitiva, les dues gramàtiques admeten la possibilitat d'utilitzar la preposició *a* davant del complement directe, tot i que Fabra (1918) ho considera una opció secundària i la GIEC (2016), a banda de donar una llista més llarga de pronoms, ho accepta al mateix nivell.

1.21. Les preposicions en els locatius

Segons Fabra (1918 [2009: 252]), en els locatius «la preposició *en* serveix principalment per a introduir la indicació de l'indret on és o s'esdevé alguna cosa», però aquesta indicació «pot també ésser introduïda mitjançant la preposició *a*». Partint d'aquesta exposició prèvia, Fabra afirma que «[e]ls noms propis, l'article definit i l'adjectiu interrogatiu demanen davant d'ells, els primers exclusivament i els altres preferentment, la preposició *a*» i *que* «els adjectius demostratius i els indefinits *un* i *algun*, en canvi, prefereixen davant d'ells la preposició *en*». Així, l'opció secundària davant l'article definit i l'adjectiu interrogatiu és la preposició *en*, mentre que la segona opció davant d'adjectius demostratius i els indefinits *un* i *algun* és la preposició *a*.

(21a) Seien *a* les cadires / Seien *en* les cadires

(21b) Ara són *en* aquell cafè / Ara són *a* aquell cafè

Sobre aquest aspecte, la GIEC (2016: 726-728) afirma que «[l]es preposicions *a* i *en* s'usen fonamentalment amb un valor espacial» i distingeix les situacions estàtiques de les dinàmiques. La gramàtica afirma que «en diferents casos es poden usar totes dues preposicions, encara que, segons la categoria o l'element que les segueix, sol ser més habitual l'una o l'altra». La nova gramàtica normativa considera que amb «determinants i quantificadors s'usa *a* en les situacions dinàmiques», perquè «[e]n les situacions estàtiques, generalment són possibles les dues preposicions, encara que una de les dues sol ser més freqüent». En el cas de *un*, *algun* i els demostratius «es tendeix a utilitzar *en* per qüestió d'eufonia [...], tant en situacions estàtiques com dinàmiques, encara que en aquest darrer cas també és normal l'ús de *a*».

(21c) [Situació estàtica] És *a* la segona planta / És *en* la segona planta

(21d) [Situació dinàmica] Anirem *a* un hotel / Anirem *en* un hotel

En resum, tant Fabra (1918) com la GIEC (2016) consideren que les preposicions *a* i *en* són possibles per expressar locatius, però en funció de la categoria gramatical de l'element posterior és preferible o més habitual l'una que l'altra.

1.22. Les estructures «*en* + infinitiu» i «*al* + infinitiu»

Per expressar una oració temporal, Fabra (1918 [2009: 253]) considera que hi ha «dues construccions possibles, que són la introducció de l'infinitiu mitjançant la preposició *a* seguida de l'article definit [...] i la introducció de l'infinitiu mitjançant la sola preposició *en*». Tot i que les dues construccions són vàlides i, per tant, normatives, l'autor afirma que «és d'aconsejar que els escriptors es decantin decididament a favor de la segona». Entenem aquest consell com un matís de preferència.

(22a) *En entrar jo, tots s'alçaren / A l'entrar jo, tots s'alçaren*

La GIEC (2016: 1193) afirma que «[a]l costat de la construcció '*en* + infinitiu', a la qual s'ha donat preferència en els registres formals, hi ha també la construcció '*al* + infinitiu'. Les dues estructures s'admeten al mateix nivell, com veiem amb l'ús de *al costat de*, sense cap matís de preferència normativa. Malgrat això, hem de fer referència a l'incís sobre la preferència en els registres formals, que entenem com una al·lusió a la preferència que havia tingut *en* + infinitiu a la gramàtica normativa de Fabra, perquè es fa amb un verb en perfect i perquè, com dèiem, la nova gramàtica normativa les situa al mateix nivell.

(22b) *En entrar ell, tots s'alçaren - A l'entrar ell, tots s'alçaren*

En resum, Fabra (1918) admetia tant la construcció amb *en* com amb *al*, encara que donava preferència a la primera. La nova gramàtica normativa, tot i que fa al·lusió a aquesta preferència, accepta les dues construccions en igualtat de condicions.

1.23. La preposició composta *des de*

Fabra (1918 [2009: 246]) afirma que «[q]uan la designació del moment inicial va seguida del moment final (introduïda per la preposició *a* o *fins*) és freqüent (i en general recomanable) la substitució de *des de* per *de*», però també consi-

dera que «les expressions *des de... ençà*, *des de... endavant* i anàlogues són generalment reemplaçades per *de... ençà*, *de... endavant* &» i que «*del moment que* és millor que *des del moment que*». La recomanació i la consideració que una forma és millor que l'altra, les hem d'entendre com una preferència entre dues opcions vàlides.

- (23a) Van estar-s'hi *de* Nadal a mitjan febrer / Van estar-s'hi *des de* Nadal a mitjan febrer
- (23b) Són aquí *de* dissabte *ençà* / Són aquí *des de* dissabte *ençà*
- (23c) *Del moment que* ell ho diu, cal creure-ho / *Des del moment que* ell ho diu, cal creure-ho

Semblantment, la GIEC (2016: 754) considera que «[e]n les expressions temporals [...] és possible d'usar la preposició *de* en comptes de *des de*», i entenem que en aquest enunciat la preposició composta i la simple són admeses en igualtat de condicions. D'altra banda, afirma que «és preferible la preposició *de* en correlació amb altres elements, com les construccions del tipus *de... {ençà/estant/endavant/en avant}*», plantejament que dona preferència a la preposició simple.

- (23d) Van estar-s'hi *de* Nadal fins a mitjan febrer - Van estar-s'hi *des de* Nadal fins a mitjan febrer
- (23e) Representen aquesta obra *de* l'abril *ençà* / Representen aquesta obra *des de* l'abril *ençà*

En poques paraules, mentre que Fabra (1918) preferia reduir la preposició *des de* a *de* en construccions temporals i en expressions com *de... ençà* o *del moment que*, la GIEC (2016), d'una banda, entenem que situa al mateix nivell *des de* i *de* en construccions temporals i, d'altra banda, dona preferència a la reducció de la preposició en expressions com *de... ençà*. La nova gramàtica normativa, però, no parla de la construcció *del moment que*, que surt documentada en el DIEC2.

1.24. L'elisió de l'adverbi *no*

Segons Fabra (1918 [2009: 241]), «tan solament és tolerable l'omissió de l'adverbi *no* davant del verb en el cas de precedir-lo algun dels mots *ningú*, *res*, *cap*, *gens*, *mai* i *enlloc*» i «[d]arrera de *tampoc*, *en ma vida* i expressions anàlogues és

també corrent d'ometre l'adverbi *no* davant del verb de la proposició negativa; però aquí també és preferible de no ometre el dit adverbi».

(24a) Enlloc *no* l'he trobada / Enlloc l'he trobada.

A propòsit d'això, la GIEC (2016: 1304-1305) considera que «la simple anteposició és suficient per a atorgar un valor negatiu a l'oració i llavors és possible tant el manteniment com l'elisió de l'adverbi *no*», però especifica que «el manteniment és la solució més habitual en els registres formals». Les dues possibilitats estan en igualtat de condicions normatives, perquè es presenten mitjançant la disjuntiva entre l'omissió i el manteniment, però la GIEC puntualitza que en els registres formals és més habitual el manteniment. El fet que sigui l'estructura més habitual no l'hem d'entendre com un indicatiu de preferència, sinó que, partint de la igualtat normativa, com veiem en els exemples (24b), l'ús fa que el manteniment de *no* en aquestes estructures sigui el més utilitzat.

(24b) Ningú *no* podrà afirmar el contrari - Ningú podrà afirmar el contrari

Resumint, tant Fabra (1918) com la GIEC (2016) admeten l'omissió de l'adverbi *no* quan les oracions van acompanyades de mots com *ningú, res, cap, gens, mai, enlloc, tampoc* i expressions com *en ma vida* i semblants, però la primera gramàtica normativa l'admet com a opció secundària; en canvi, la nova gramàtica normativa posa l'omissió i el manteniment al mateix nivell, encara que aquesta última possibilitat considera que és la més habitual.

2. SÍNTESI

A tall de síntesi, els enunciats de Fabra (1918) analitzats presenten formes lingüístiques que l'autor admet com a secundàries en la gramàtica normativa: l'admissió d'algunes d'aquestes formes ve condicionada pel registre o pel dialecte, però n'hi ha d'altres en què les dues s'admeten en l'estàndard (*llengua general, llengua comuna* o *llengua literària*, i per tant formal, de Fabra). Com hem vist, la GIEC (2016) també les admet i en alguns enunciats l'admissió també està relacionada amb el registre. En la taula 1 presentem els vint-i-quatre casos de segones opcions estudiats amb les columnes de les dues gramàtiques i la valoració corresponent, és a dir, amb *admès* en totes les segones opcions de les dues obres.

La taula 1 també mostra que la GIEC (2016) admet tots els enunciats d'opcions secundàries de Fabra (1918) analitzats, però no sempre manté la distin-

ció de preferència d'una forma respecte de l'altra, com indiquen les caselles ombrejades (11 casos), sinó que pot ser que situï les dues opcions al mateix nivell, com indiquen les caselles blanques (13 casos).

Cas	Fabra (1918)	GIEC (2016)	Cas	Fabra (1918)	GIEC (2016)
1	admès	admès	13	admès	admès
2	admès	admès	14	admès	admès
3	admès	admès	15	admès	admès
4	admès	admès	16	admès	admès
5	admès	admès	17	admès	admès
6	admès	admès	18	admès	admès
7	admès	admès	19	admès	admès
8	admès	admès	20	admès	admès
9	admès	admès	21	admès	admès
10	admès	admès	22	admès	admès
11	admès	admès	23	admès	admès
12	admès	admès	24	admès	admès

Taula 1

Veient aquesta taula ens podríem preguntar com han estat tractades les formes d'aquests enunciats en les obres de tipus prescriptiu que es van publicar entre Fabra (1918) i la GIEC (2016). Com apunta Benavent (2018), la transmissió de les opcions secundàries de la gramàtica normativa de Fabra ha estat variada, ja que hi ha obres que les admeten, però també n'hi ha que les rebutgen explícitament, és a dir, que no les admeten perquè les consideren incorrectes. En aquest últim cas, podríem parlar d'una interpretació restrictiva de la normativa, d'acord amb el concepte *purisme lingüístic* que defineix Thomas (1991).

Malgrat aquesta variació en la transmissió de les segones opcions que hem apuntat, l'anàlisi dels enunciats presentada en aquest text demostra que si la GIEC admet unes formes lingüístiques concretes, encara que algunes hagin pogut sorprendre alguns usuaris i professionals de la llengua i crear un cert debat, és perquè ja les admetia la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1918), encara que fos com a opcions secundàries.

3. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BENAVENT, Laia (2018). «La transmissió de les segones opcions de la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1918)». Treball de màster. Bellaterra / Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona / Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Universitat de Barcelona.
- BONET, Sebastià (1991). *Els manuals gramaticals i la llengua normativa. Estudis de gramatografia catalana contemporània*. Tesis doctoral. Barcelona: Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona.
- DGLC = Pompeu FABRA (1932). *Diccionari general de la llengua catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2007). *Obres completes*. Vol. 5. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- DIEG2 = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1995). *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana (2a ed.: 2007).
- FABRA, Pompeu (1918). *Gramàtica catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2009). *Obres completes*. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*. A cura de Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau, Joan Solà, Enric Gallén i Mila Segarra. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (2011). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: UOC.
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- GINEBRA, Jordi; SOLÀ, Joan (2007). *Pompeu Fabra: vida i obra*. Barcelona: Teide.
- SOLÀ, Joan (1977). *Del català incorrecte al català correcte*. Barcelona: Edicions 62.
- THOMAS, George (1991). *Linguistic purism*. Nova York: Longman.

De la *Gramàtica catalana* (1918) de Pompeu Fabra a la GIEC (2016): les oracions de relatiu amb duplicació pronominal

Marta Busquets de Jover
Universitat de Barcelona

0. INTRODUCCIÓ

En aquest treball ens proposem analitzar l'evolució que hi ha hagut en la codificació normativa de les oracions de relatiu des de la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra (1918) fins a la *Gramàtica de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans (GIEC) (2016). Concretament, ens centrarem en la manera com s'han tractat les construccions de relatiu en què dins de la subordinada hi ha un pronom feble correferent amb el pronom relatiu. L'exemple següent il·lustra aquest fenomen: com es pot veure, el pronom relatiu (*on*) comparteix antecedent i funció amb un pronom feble (*hi*).

(1) A continuació es mostra una taula *on hi* consten les necessitats del grup

Aquest tipus d'estructures han estat considerades tradicionalment construccions *duplicatives* o *pleonàstiques*, ja que s'hi utilitzen dues anàfores amb el mateix referent i la mateixa funció sintàctica. Aquesta característica ha fet que des de les obres prescriptives i normatives es tendís a condemnar-les; però, malgrat aquest estatus no normatiu, no s'ha pogut bandejar-les de l'ús lingüístic. Així doncs, tot i que en la primera gramàtica normativa del català Fabra va qualificar de «defectuoses» les oracions relatives amb duplicació pronominal (Fabra 1918), no per això han desaparegut de la llengua.

A continuació s'analitza quin és el tractament que han rebut les oracions de relatiu amb duplicació pronominal en les obres normatives. Com es podrà veure, s'ha passat de formular una norma molt àmplia, que rebutjava les construccions de relatiu amb duplicació pronominal en termes generals, a establir-ne una altra que inclou matisos i analitza en quins casos el pronom feble que apareix dins de l'oració relativa no és un duplicat funcional del pronom relatiu. Així doncs, la normativa actual estableix una distinció entre els casos en què no hi ha duplicació de l'antecedent del relatiu (malgrat que dins de l'ora-

ció subordinada aparegui una anàfora que aparentment hi sigui correferent) i els casos en què la presència del pronom feble dins de l'oració de relatiu no està justificada. Aquests segons casos s'analitzaran amb més profunditat a partir de les dades obtingudes en un estudi de corpus.

El text s'organitza en cinc apartats. Després d'aquesta introducció es descriuen les construccions que són el centre d'aquest estudi i es fa referència a les seves característiques principals. L'apartat 2 analitza el tractament que han fet les obres normatives del català de les construccions de relatiu amb duplicació pronominal. Primer es resumeixen les aportacions de Fabra sobre aquesta qüestió, posant el focus en l'obra normativa de l'autor (la gramàtica del 1918), però fent referència també a la gramàtica del 1956 i a les *Converses filològiques* com a exemples d'altres obres en què el gramàtic s'enfronta a aquestes estructures. Tot seguit es passa a estudiar la proposta de la GIEC: es recupera la categorització que es fa en la nova gramàtica normativa del català dels casos en què dins d'una mateixa oració coexisteixen un pronom relatiu i un pronom feble, i es descriuen les construccions en què, d'acord amb la normativa, la presència del pronom feble és acceptable.

La comparació de les dues obres normatives permet veure els matisos introduïts per la segona i identificar alguns canvis de perspectiva a l'hora d'interpretar construccions formades amb un pronom relatiu i un pronom feble. Com a mostra d'això, l'apartat 2.3 aprofundeix en una estructura concreta (les construccions partitives) en què aquest canvi de concepció es pot resseguir fàcilment.

Després d'haver analitzat la normativa i un cop vistos els casos en què la presència del pronom feble no generaria una construcció no normativa, l'apartat 3 se centra en les construccions en què el pronom feble sí que duplica el relatiu. Aquest tipus de construccions s'analitza a partir de les realitzacions trobades en un estudi de corpus.

Per acabar, les conclusions recuperen la informació exposada i sintetitzen l'evolució que s'ha vist en el tractament de les oracions de relatiu amb duplicació pronominal, alhora que proposen noves vies d'estudi per a investigacions futures.

1. LES CONSTRUCCIONS DE RELATIU AMB DUPLICACIÓ PRONOMINAL

En aquest apartat ens centrarem en les oracions de relatiu formades amb un pronom feble que té (o sembla que tingui) el mateix antecedent i la mateixa funció sintàctica que el pronom relatiu. En aquestes construccions, per tant, hi ha dos elements anafòrics correferents.

Les referències a aquest tipus d'estructures han tingut força presència en les gramàtiques del català. Ja se'n parla en la primera gramàtica normativa, però més endavant diversos autors (Marvà 1934; Jané 1962; Ruaix 1985; Castellanos 1989; Badia 1994 o Solà 2002, per citar-ne alguns) continuen fent-hi referència. Des d'una perspectiva descriptiva, en alguns casos, i prescriptiva, en d'altres, els autors analitzen el conflicte que plantegen aquestes construccions, que, malgrat la naturalitat amb què, en alguns casos, poden ser formulades, representen un verdader repte per al model de llengua formal i lògica en què es basa la normativa catalana.

La problemàtica que afecta aquestes construccions deriva de la naturalesa del pronom relatiu, que enllaça l'oració subordinada amb la principal, s'interpreta correferentment amb el seu antecedent i desenvolupa, dins de l'oració subordinada, una funció sintàctica d'acord amb el valor d'aquest element. El pronom relatiu, per tant, és un element anafòric i, com a tal, en principi és incompatible amb una altra anàfora que li sigui correferent.

Tot i així, en l'ús lingüístic, tant oral com escrit, és habitual trobar construccions en què coexisteixen un pronom feble i un pronom relatiu amb el mateix antecedent. Els exemples següents il·lustren aquestes estructures (la cursiva indica els elements anafòrics que entren en conflicte).

- (2) a. Hi havia discussions *on* els caps *hi* havíem d'intervenir
 b. L'activitat consisteix a crear un conte en *el qual hi* participin tots

En tots dos exemples hi ha un pronom relatiu (*on* i *el qual*, respectivament) amb funció de complement de règim verbal del verb de la subordinada. A (2a), el pronom relatiu té com a antecedent el substantiu *discussions*; a (2b), l'antecedent del pronom és el sintagma *un conte*. Ara bé, els relatius no són els únics elements anafòrics que apareixen a la subordinada: en tots dos casos l'oració relativa també té un pronom feble, *hi*, que té el mateix antecedent que el pronom relatiu i desenvolupa la mateixa funció sintàctica respecte del verb de la subordinada. Hi ha, per tant, dues anàfores correferents.

Aquestes construccions, malgrat que no són normatives, no són estranyes a la llengua. Es podria dir que, més enllà de les restriccions que estableixen les gramàtiques, és possible que els parlants construeixin les oracions de relatiu amb un pronom feble que sigui correferent amb el relatiu.

Casos com (2) són el centre d'aquest treball. A continuació s'analitza com han estat tractades aquestes estructures en les gramàtiques del català i quin és l'estatus normatiu que tenen actualment.

2. LES CONSTRUCCIONS DE RELATIU AMB DUPLICACIÓ PRONOMINAL EN LES GRAMÀTIQUES NORMATIVES

Si s'analitzen paral·lelament els apartats dedicats a les construccions de relatiu de Fabra (1918) i la GIEC, es pot veure que la nova gramàtica normativa ha introduït força matisos en la norma que havia establert Fabra, de manera que la codificació normativa que ens guia actualment és molt més precisa i abraça un ventall més ampli d'estratègies de relativització que la que plantejava Fabra.

El primer que es pot detectar quan s'analitza el tractament que les oracions de relatiu reben a cada gramàtica és una diferència quantitativa: la GIEC dedica a aquesta qüestió un capítol sencer, que correspon a un total de trenta-set pàgines, sense comptar l'índex (GIEC 2016: 1031-1067), mentre que la primera edició de la gramàtica del 1918, que és una obra molt més breu, hi dedica cinc pàgines, en un apartat dins del capítol «Pronom i adjectiu determinatiu» (Fabra 1918: 64-68).

Aquesta diferència quantitativa va lligada, inevitablement, a una diferència en el contingut. Evidentment, la informació de la GIEC és molt més precisa i pot incloure més detalls que la primera gramàtica normativa. Alguns d'aquests matisos tenen relació amb el tema central d'aquest capítol, però també n'hi ha d'altres. Ho demostra el contrast entre els fragments següents: el primer correspon a la frase amb què comença l'apartat dedicat als pronoms relatius de la primera edició de la gramàtica de Fabra, mentre que el quadre recupera, de manera simplificada (perquè no inclou els exemples que es donen per a cada cas), el quadre 27.1 de la GIEC, en què s'enumeren els principals elements relatius.

RELATIUS

Són els dos pronoms febles *que*, *qui*, els dos pronoms forts *què* i *qui* i l'adjectiu *qual* (Fabra 1918: 64).

Principals elements relatius (GIEC 2016: 1037)

Propietat sintàctica	Relatiu	Propietat sintàctica	Relatiu
<i>Pronominal</i>	<u>que</u>	<i>Adverbial</i>	<u>on</u>
	<u>qui</u>		<u>quan</u>
	<u>què</u>		<u>com</u>
	<u>el qual</u>	<i>Determinant</i>	<u>el qual</u>

La consideració de *què* és un element relatiu, per tant, no és uniforme en aquestes dues obres. Hi ha tres elements (*on*, *quan* i *com*) que en la primera gramàtica normativa no s'inclouien entre els relatius, però que ara ja hi estan plenament integrats.

Més enllà de l'interès que pot despertar aquest canvi en la normativa, s'ha de tenir en compte que el fet que el 1918 aquests tres elements no es consideressin relatius té una conseqüència important en l'ús lingüístic: les oracions de relatiu adverbials, com va passar amb moltes altres estructures, no van ser regulades normativament fins que es va publicar la GIEC, l'any 2016. I aquesta absència de normativització pot generar inseguretat i vacil·lacions entre els parlants, que si tenen dubtes sobre la manera d'utilitzar aquestes estructures no poden recórrer a cap obra normativa per resoldre'ls.

A partir de la cinquena edició de Fabra (1918), aquesta formulació inicial canvia i l'obra passa a fer referència a un dels relatius adverbials.

Relatius

Són els pronoms *que* (feble), *qui* i *què*, i l'adjectiu *qual*, que fa el plural *quals*. Serveix així mateix per a introduir les oracions dites de relatiu l'adverbi pronominal *on* (Fabra 1933 [2009: 193]).

Tot i així, Fabra només esmenta el relatiu *on*, però no indica quin valor té ni en quines construccions es pot trobar. Per tant, les oracions de relatiu adverbials continuen sent una estructura *que*, fins al 2016, no estava codificada.

No aprofundirem més en el tractament normatiu que s'ha fet de les oracions de relatiu adverbials, ja que és una qüestió que s'allunya de l'objectiu plantejat en aquest estudi. Tanmateix, s'ha considerat interessant d'esmentar aquest cas com una mostra —que se suma a les que s'analitzen amb més profunditat a continuació— d'unes estructures que, malgrat que estaven integrades en l'ús habitual dels parlants, no estaven recollides en la normativa.

2.1. Fabra (1918, 1956, *Converses filològiques*)

Les referències a les oracions de relatiu formades amb un pronom feble i un pronom relatiu ja apareixen en la primera gramàtica normativa. En la *Gramàtica catalana* del 1918 Fabra estableix una regla general que rebutja aquestes construccions.

El terme antecedent es troba representat dins la proposició relativa mitjançant el pronom relatiu, i és un defecte que cal evitar curosament de representar-lo una segona vegada mitjançant un pronom personal feble (Fabra 1918: 67).

Aquest advertiment apareix des de la primera edició de la gramàtica normativa i es manté, amb algunes modificacions menors de redacció, en les edicions posteriors.

De fet, el rebuig de les construccions de relatiu amb duplicació pronominal és una qüestió recurrent en l'obra lingüística de Fabra. A tall d'exemple, farem referència a dues obres posteriors a la gramàtica normativa que també aborden aquestes estructures.

D'una banda, aquesta qüestió es recupera en les *Converses filològiques*. Ja sigui amb reflexions de caràcter teòric, ja sigui a partir d'exemples trobats en els mitjans, Fabra tracta aquestes estructures en dotze converses (41, 212, 283, 291, 297, 327, 431, 531, 586, 587, 831 i 895).¹ En aquests textos, l'autor insisteix que cal evitar la repetició de l'antecedent del relatiu amb un pronom feble: aquest procediment «constitueix una incorrecció sols tolerable en l'estil familiar» (41), és «absolutament inadmissible» (212) i «una veritable falta de gramàtica» (291), i genera una «construcció defectuosa» (895). Alhora que s'esforça per difondre la norma que ja havia plantejat el 1918, Fabra la il·lustra amb diversos exemples de construccions que considera incorrectes, que acompanya de la solució normativa corresponent. A continuació es reproduïxen alguns dels exemples que fa servir l'autor (en cursiva s'indiquen els elements anafòrics correferents).

- (3) a. ...niu de borrhissol i molsa *on s'hi* trobarien bé els que hi sojornessin (297)
 b. Audiència militar en *la qual hi* figuraven... (327)
 c. Aquella proposició, de *la qual* tothom *en* parlava favorablement... (431)
 d. ...al seu contrari, *al qual li* féu una ferida... (856)

D'altra banda, la gramàtica del 1956 també dedica un apartat a les oracions de relatiu amb duplicació pronominal. En aquesta obra l'autor recupera la restricció que ja havia establert el 1918 i la repeteix formulant-la amb altres paraules però mantenint el to i el missatge originals.

L'antecedent es troba representat dins de la proposició relativa per mitjà del pronom relatiu, i és una falta que cal evitar curosament de representar-lo una segona

¹ Citem les converses utilitzant la numeració establerta en l'edició de les *Obres completes* de Pompeu Fabra.

vegada per mitjà d'un pronom personal feble. En el català d'ara es troben nombrosos exemples d'aquesta construcció defectuosa [...]. Aquestes frases són incorrectes (Fabra 1956 [2009: 679-681]).

L'obra de Fabra, per tant, alerta sobre l'ús no normatiu de clítics pronominals duplicatius i il·lustra aquesta incorrecció amb exemples construïts amb un pronom feble i un pronom relatiu que són correferents. Però sembla que a partir d'aquest primer advertiment, formulat en termes genèrics, i dels exemples que va donar Fabra, el recel davant dels pronoms febles que apareixien dins de les oracions de relatiu es va començar a aplicar a casos en què no era tan clar que es pogués prescindir del pronom feble. És a dir, entre els gramàtics es va estendre la tendència a rebutjar sistemàticament els pronoms febles de les oracions de relatiu, fins i tot en els casos en què la intuïció dels parlants es decantava clarament cap a l'estructura amb un clíctic pronominal. Algunes d'aquestes construccions, però, corresponien a oracions a les quals Fabra no havia fet referència, ni directament ni a través dels exemples; per tant, no era tan clar que se'ls hagués d'aplicar aquests principis.

2.2. La GIEC

Si s'analitza la normativa actual, es pot veure que l'espai dedicat a les subordinades de relatiu amb duplicació pronominal és molt extens (GIEC: 27.7). La norma original de Fabra s'ha afinat i, malgrat que el principi general que aquest gramàtic va formular es manté (i, per tant, es rebutja la coexistència de dos elements anafòrics correferents dins de la mateixa oració de relatiu), actualment també s'anoten diversos contextos en què la presència d'un pronom feble no és incompatible amb la del pronom relatiu. Molts d'aquests casos ja havien estat recollits a Solà (2002), on l'autor va fer notar que interessava «aclarir concretament en quins casos un pronom feble no és pròpiament (o exclusivament) un duplicat funcional del relatiu» (Solà 2002: 2512).

La nova normativa fa explícit que no totes les construccions en què hi ha un pronom relatiu i un pronom feble són iguals ni poden ser tractades simètricament. Així, en la GIEC es tracten separadament tres tipus de construccions, que es descriuen a continuació (els exemples amb què s'acompanyen són de la mateixa GIEC).

a) D'una banda, hi ha la construcció analítica (equivalent al que Fabra anomenava *relatiu col·loquial*). Aquestes estructures es construeixen amb un *que* que pot semblar un pronom relatiu, però que en realitat només enllaça l'oració

principal i la subordinada, i un pronom feble que recupera l'antecedent i desenvolupa una funció sintàctica dins de la subordinada, tal com s'illustra a (4).

(4) Vaig cobrar uns diners *que no hi* comptava

b) També pot ser que la duplicació sigui aparent i que el pronom feble sigui necessari malgrat que ja hi hagi un pronom relatiu. És el cas de (5), en què el pronom feble està lexicalitzat amb el verb *i*, per tant, ha perdut la seva funció sintàctica.

(5) La casa té una terrassa en *la qual hi* toca el sol tot el dia

c) Finalment, es fa referència als casos en què hi ha una duplicació real, il·lustrats amb l'exemple (6).

(6) He descobert el lloc *on l'avi hi* guarda el testament

En aquest treball no aprofundirem en el primer cas (la construcció analítica), perquè correspon a una estructura que segueix un sistema paral·lel a la relativització i que, per tant, escapa de l'abast d'aquest estudi. Ho demostra el fet que, en realitat, no es construeix amb un pronom relatiu, sinó amb un *que* conjuntiu. Ens centrarem, per tant, en el segon i el tercer casos, en què sí que coexisteixen un pronom relatiu i un pronom feble.

2.2.1. Les duplicacions aparents del pronom relatiu

Sota l'etiqueta *duplicacions aparents*, la nova gramàtica normativa engloba les construccions que presenten un pronom feble que no és incompatible amb el pronom relatiu, perquè, malgrat que ho pugui semblar, en realitat no el duplica. La GIEC recull cinc estructures dins de l'apartat dedicat a aquestes construccions. Es tracta de casos que no van ser tractats en les obres de Fabra, però als quals se'ls havia aplicat, erròniament, la norma general segons la qual no podien construir-se amb un pronom feble.

A continuació repassarem breument quines són aquestes construccions. Cada cas s'illustra amb un exemple de la GIEC i va acompanyat d'una explicació breu; el lector interessat a conèixer-les amb més profunditat podrà trobar la informació completa en la gramàtica normativa.

El primer cas de duplicació aparent a què fa referència la gramàtica normativa és el de les construccions gramaticalitzades. Correspondria, per tant, a les

oracions que presenten els pronoms *hi* o *en* lexicalitzats amb el verb, com passa a (7). En aquestes estructures, el pronom feble perd la funció sintàctica que li és pròpia i passa a ser un element que fa canviar el verb de classe semàntica o sintàctica. El fet que el clíctic pronominal deixi de ser una anàfora i passi a ser un element que forma part del verb fa que no sigui pertinent parlar de duplicació pronominal.

(7) La casa té una terrassa en *la qual hi* toca el sol tot el dia

Dins d'aquest grup s'inclouen, per exemple, els verbs *haver-hi*, *sortir-se'n* o *anar-se'n*, així com *posar* i *dir* quan «incorporen el pronom *hi* i adopten un valor impersonal» (GIEC 2016: 1059), els verbs que esdevenen impersonals quan se'ls afegeix el pronom i la forma *dir-ne*, fruit de la gramaticalització del verb *dir* i el pronom *en*.²

En segon lloc, tampoc es rebutja el pronom de datiu que acompanya alguns verbs, com els psicològics. Tot i que en la llengua formal s'intenta eliminar el pronom feble, en aquests casos la construcció sense el clíctic és molt forçada o impossible, tal com il·lustra (8).

(8) Convidarem la veïna, *a la qual* sembla que *li* agraden molt els calçots

Moltes vegades la tendència d'aquests verbs a construir-se amb el pronom feble no és exclusiva de les estructures de relatiu. Hi ha verbs psicològics que acostumen a aparèixer sempre amb aquest clíctic, fins i tot quan el sintagma que hi actua com a datiu no està relativitzat (9). Per tant, en aquests casos la duplicació sembla un fenomen més lligat al verb utilitzat que no pas a l'estructura de relatiu.

(9) Els calçots *li* agraden molt *a en Carles*

És interessant fer notar que aquest cas es diferencia una mica de l'anterior pel fet que aquí sí que hi ha una duplicació real (tot i que acceptada per la normativa). Podem observar que a (7) el pronom feble ha perdut la seva funció

² La tendència a considerar que els pronoms febles lexicalitzats són duplicatius afecta no només les construccions de relatiu, sinó també les oracions en què l'element aparentment repetit és un sintagma nominal o preposicional. Ja Ferrater (1981: 17-19) analitza aquests últims casos a partir de la comparació de les oracions *En aquest pis no hi toca el sol* i *En aquest pis no toca el sol* i fa notar que el pronom *hi* de la primera construcció no té una funció anafòrica, sinó que és un element que «amputa [...] el verb de la seva valència transitiva» (Ferrater 1981: 18-19).

anafòrica i és un element que modifica el valor del verb de l'oració relativa; en canvi, a (8) tant el pronom feble com el relatiu són correferents amb un mateix element del discurs. Tot i així, la duplicació s'accepta perquè s'explica pel tipus de verb utilitzat: els verbs psicològics acostumen a construir-se amb un clíctic datiu, encara que sigui correferent amb un sintagma que ja apareix a la construcció.

El tercer cas a què fa referència la GIEC és el del pronom *en* d'estructures com (10), pròpies d'alguns parlars (Solà 2011: 122-126). Aquestes construccions presenten un element elidit a l'oració principal i tampoc no es considera que tinguin una duplicació. En aquests casos, el pronom relatiu té com a antecedent part del complement directe o del subjecte postverbal del verb de l'oració principal. El nucli d'aquest sintagma, que està elidit, no es recupera a través del relatiu, sinó que està representat pel pronom feble *en*. Així doncs, el pronom feble i el pronom relatiu tenen antecedents diferents.

L'exemple (10) il·lustra una construcció d'aquest tipus: *que* té com a antecedent *tres de policiaques*, i *en* és l'anàfora que recupera el nucli del sintagma nominal, *novelles*.

(10) Llegirem les teves novel·les i tres de policiaques *que en* comprarem

El quart grup recollit a la GIEC inclou algunes construccions amb adjunt. La gramàtica fa notar que, quan les oracions relatives tenen com a adjunt una altra subordinada, pot ser que aparegui un clíctic que complementi el verb que forma part de l'adjunt, mentre que el relatiu és complement del verb principal de la relativa. Per tant, relatiu i pronom feble tenen funcions diferents.

(11) Quin és l'informe [*que* has arxivat [sense copiar-lo?]]

I, per acabar, tampoc és sobrer el pronom *en* que apareix en les construccions partitives com la que es reproduïx a (12).

(12) Ens van dur deu vehicles espatllats, *dels quals* només *en* vam arreglar tres

És interessant aturar-se a analitzar més detalladament aquesta última construcció, perquè és un dels casos que il·lustren amb més transparència l'evolució que hi ha hagut en l'estatus del pronom feble aparentment duplicatiu. L'anàlisi de les obres lingüístiques mostra com s'ha passat de condemnar aquest pronom a justificar-ne l'aparició, primer en termes intuïtius (es defensava que s'utilitzés, però no es deia explícitament que tingués una funció diferent de la

del relatiu) i després en termes sintàctics (demostrant que relatiu i pronom feble tenen funcions diferents). Aquesta evolució s'exposa en l'apartat següent, que analitza el tractament que la bibliografia ha fet de les construccions de relatiu partitives.

2.3. Les construccions partitives

Les construccions partitives són oracions que expressen una part d'un tot o d'un conjunt. Es tracta d'unes estructures a les quals Fabra no fa referència en les seves gramàtiques; per tant, fins a la publicació de la GIEC no es tenia cap document normatiu que en regulés l'ús.

El fet que Fabra no es referís a aquestes estructures va provocar un seguit de dubtes sobre la manera de construir aquest tipus d'oracions. Entre les vacil·lacions que envoltaven l'ús de les estructures partitives hi havia el dubte de si era adequat construir-les amb el pronom feble *en* quan formaven part d'una construcció de relatiu.

Fabra, tot i que no parlava de les construccions partitives, sí que advertia, a les seves gramàtiques, sobre les construccions de relatiu amb duplicació pronominal. A més a més, en les *Converses filològiques* havia insistit que aquesta duplicació era especialment habitual amb els pronoms *hi* i *en* (i *en* és, precisament, el pronom que es fa servir en les construccions partitives).

Aquestes circumstàncies van conduir a una sobreinterpretació de la norma. Malgrat que Fabra no es va referir, ni directament ni per mitjà d'exemples, a les construccions partitives quan parlava dels pronoms febles duplicatius de les oracions de relatiu, les seves reserves a l'hora d'introduir pronoms febles innecessaris van contribuir a crear una concepció negativa del pronom *en* de construccions com la de (12).

Aquest error en la interpretació de la norma es va fent evident a mesura que els estudis lingüístics evolucionen. Solà (1994) ja fa notar que el rebuig del pronom feble en les construccions de relatiu partitives és el resultat d'una mala extensió dels criteris de Fabra. Solà observa que l'ús lingüístic, influenciat per una determinada lectura de la gramàtica normativa, s'esforça a eliminar de les oracions partitives els pronoms febles, que es veuen com una repetició no normativa de l'antecedent, i argumenta que aquest procediment entra en contradicció amb l'ús espontani de la llengua. Les construccions partitives com les de (12) i (13) sense el pronom *en* serien, segons Solà, «clarament inacceptables» (Solà 1994: 256).

- (13) Llull usa moltíssims tals adverbis, *dels quals* em limitaré a anotar-ne [alguns N]

A Solà (1994) trobem, per tant, un canvi en la concepció del pronom *en* que hi ha en les construccions partitives. Així doncs, es comença a fer notar la sobreinterpretació de la norma de Fabra i es defensa la presència del pronom feble d'aquestes estructures.

Més endavant, a Solà (2002) es veu clarament que el pronom feble de les construccions partitives és correferent amb un element diferent del relatiu. Si el 1994 el lingüista defensava la presència del pronom feble apellant només a la intuïció, aquí la justifica amb una anàlisi de Sebastià Bonet que ja havia exposat el 1997 (Solà 1999). La base per defensar la presència d'aquest pronom és el fet que en una frase com (14a) el pronom relatiu i el pronom feble són correferents amb elements diferents, tal com indica la representació de (14b): *en* és correferent amb *aspirants* (el nucli nominal), mentre que *els quals* és el complement d'aquest nom, que si no estigués relativitzat prendria la forma *els (esmentats) aspirants*.

- (14) a. S'hi van presentar cinc aspirants, [*dels quals* només en vam aprovar dos]
 b. Vam aprovar [dos aspirants [*dels (esmentats) aspirants*]]

Després de fer aquesta anàlisi, Solà conclou que «no hi ha duplicació de cap mena i la construcció s'ha de considerar no ja totalment “correcta” (i “lògica”), sinó l'única possible i correcta» (Solà 2002: 2518).

Actualment, la GIEC recull aquestes observacions i les transmet en forma de norma. Aquesta obra, a més, aporta algunes informacions sobre la presència del pronom *en* en les construccions partitives que no s'havien vist el 2002. Concretament, la GIEC fa notar que el pronom feble no sempre és necessari: segons la funció i la posició de la construcció de relatiu, la partitiva s'haurà de construir amb clític o sense.

No hi ha lloc per al pronom *en* si la coda de la construcció partitiva no apareix dislocada o avançada pel fet de contenir un pronom relatiu [...]. D'altra banda, tampoc no apareix el pronom *en* si la construcció partitiva no és complement directe o bé subjecte postverbal d'un verb inacusatiu (GIEC 2016: 1060).

Aquesta norma sí que s'adiu amb l'ús lingüístic que, intuïtivament, apliquem a aquestes estructures. Ho demostren els exemples (15-17), tots tres extrets de la GIEC. A (15) la construcció partitiva és el subjecte postverbal d'un

verb inacusatiu; entra, per tant, dins dels casos en què s'estableix que cal fer servir un pronom feble. A (16) la construcció partitiva funciona com a subjecte preverbal, motiu pel qual el pronom *en* no és pertinent. L'ús lingüístic coincidiria amb aquesta prescripció: difícilment trobarem la fórmula **tres dels quals en van acabar mig desballestats*, i encara menys en la parla espontània. Finalment, en l'últim cas tampoc no hi ha pronom feble perquè la funció de l'estructura partitiva és la de complement indirecte.

- (15) Fa temps va comprar vint sacs de sal d'oferta, dels quals encara en queden uns quants
- (16) Ens van dur deu vehicles espatllats, tres dels quals van acabar mig desballestats
- (17) Ens van dur deu vehicles espatllats, dels quals hem hagut de donar una capa de pintura a tres

El cas de les construccions partitives, per tant, il·lustra un canvi de perspectiva que, de fet, es pot trobar en altres construccions de relatiu que en un principi s'havien considerat no normatives pel fet d'estar construïdes amb un pronom feble, però que actualment s'accepten. Resseguint la bibliografia es pot veure com s'ha anat resolent un cas d'ultracorrecció. Es partia d'una construcció no codificada en la normativa, a la qual es va aplicar una norma que no li corresponia. El 1994 es detecta aquest error i el 2002 la *Gramàtica del català contemporani* recull una justificació per explicar la presència del pronom feble. Després d'aquestes observacions, el 2016 arriba la codificació normativa d'aquesta estructura, en què s'estableix de manera clara en quins contextos el pronom feble és necessari i en quins s'ha d'evitar.

3. DUPLICACIONS REALS

En els apartats anteriors s'ha pogut veure que la gramàtica normativa recull els contextos en què el pronom feble i el pronom relatiu no són correferents. Aquests casos expliquen algunes de les construccions a les quals, intuïtivament, semblava que no es podia aplicar la norma que impedeix la coexistència de dos elements anafòrics correferents. D'altra banda, és important tenir en compte que les matisacions que fa la GIEC quan parla de duplicacions aparents no contradiuen la norma general formulada per Fabra, que rebutja la duplicació en les oracions de relatiu; és més, la reforcen, perquè eviten que s'hagi d'aplicar als casos que la desafiaven.

Tanmateix, no totes les oracions en què hi ha un pronom feble i un pronom relatiu es poden classificar en un dels cinc contextos anteriors. Així, en català (i també en altres llengües romàniques) es troben construccions, que a un parlant competent li poden semblar completament normals, en què el pronom feble és duplicatiu i té el mateix antecedent i la mateixa funció sintàctica que el relatiu, com passa a (18).

(18) El curset *del qual* l'any passat *en* vam treure més profit va ser el de l'estiu

La GIEC té en compte aquest fenomen i, al costat de les construccions analítiques i les duplicacions aparents del relatiu, fa referència a les construccions en què apareix un relatiu diferent de *que* duplicat per un pronom feble. La normativa cenneix l'ús d'aquestes estructures als registres informals i apunta alguns dels factors que poden afavorir aquesta duplicació.

Hi ha casos que afavoreixen la duplicació pronominal del relatiu. Això passa en oracions amb un estructura complexa en què es fa difícil relacionar el relatiu amb l'oració en què desenvolupa la funció sintàctica. [...] Afavoreix també l'aparició d'un pronom feble el fet que el relatiu faci la funció sintàctica dins d'una oració interrogativa indirecta (GIEC 2016: 1058).

Pel que fa a l'extensió d'aquestes construccions, la GIEC fa notar que, al costat dels casos que presenten tendència a incorporar pronom, hi ha altres estructures relatives que no presenten mai duplicació. És el que passa a (19), que, pel fet que ja porta un complement representable amb el pronom *hi*, difícilment es construirà amb aquest pronom.

(19) És un zoològic on les criatures poden acostar-se als animals i tocar-los

Les aportacions de la GIEC sobre les oracions de relatiu amb duplicació pronominal són interessants i dibuixen un escenari amb força vacil·lacions pel que fa a l'ús dels pronoms febles en les oracions de relatiu. D'acord amb la normativa, sembla que hi ha certes característiques estructurals de la construcció de relatiu que poden afavorir que es construeixin amb un pronom feble. Tanmateix, només s'apunten algunes de les causes que poden afavorir la presència d'aquest pronom, però no s'especifica en quin grau hi influeixen i es deixa oberta la possibilitat que n'hi pugui haver més.

Aquest últim detall ens pot portar a preguntar-nos si hi ha altres condicionants que afavoreixin aquesta duplicació. De la gramàtica normativa es des-

prèn que no totes les oracions de relatiu accepten amb la mateixa facilitat la duplicació; però, més enllà dels apunts que s'aporten, gairebé de passada, sobre dos tipus d'estructures en què hi ha tendència a afegir aquest pronom feble, no s'especifica quins altres factors (si n'hi ha) afavoreixen la duplicació.

Amb l'objectiu d'aportar una mica de llum a aquesta qüestió, a continuació es presenta la recerca i els resultats d'un treball que precisament intentava respondre aquesta pregunta. L'estudi, fet el 2017 com a treball final de grau del grau de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, es plantejava detectar quins contextos afavoreixen l'aparició d'un pronom duplicatiu en les oracions de relatiu de la llengua catalana (Busquets 2017).

3.1. Estudi de corpus

L'estudi es va fer sobre un corpus de poc més de 550.000 paraules. Es tractava d'un corpus petit, del qual no es poden extreure conclusions quantitatives; tanmateix, el buidatge i l'anàlisi de les oracions de relatiu que contenia va mostrar el que semblaven ser tendències generals en l'estructura de les construccions de relatiu amb duplicació pronominal.

El corpus en què es va basar l'estudi estava format per textos orals i escrits de registres diferents. Incloïa el *Corpus oral de conversa colloquial* (70.493 paraules), de la Universitat de Barcelona, el *Corpus oral de registres* (154.198 paraules), de la mateixa Universitat, notícies de mitjans de comunicació escrits (127.280 paraules) i les memòries de les pràctiques per obtenir el carnet de monitor d'un grup de joves (199.233 paraules). Dins d'aquests textos es van localitzar cent onze oracions de relatiu amb duplicació, que es van analitzar i es van confrontar amb les construccions sense duplicació per veure quines característiques presentava cada tipus. Les semblances i les diferències que es detectessin entre els dos grups podrien ajudar a determinar si hi havia factors que eren més habituals en les construccions amb duplicació, la qual cosa ens portaria a deduir que segurament afavoreixen la presència del pronom feble.

Els resultats van mostrar que les oracions amb duplicació tenien més tendència a aparèixer quan es complien algunes condicions. Tot i que no es pot parlar (almenys, amb els resultats trobats) d'un factor que determini, en termes absoluts, que hi hagi duplicació (de fet, ni tan sols es pot parlar d'un conjunt de factors que sigui decisiu), sí que es pot parlar de característiques que afavoreixen aquest tipus de construccions. Aquesta interpretació dels resultats segueix la línia que planteja la GIEC, però permet aprofundir en alguns detalls que no s'esmenten en aquesta gramàtica.

Les oracions (20-24) corresponen a construccions extretes del corpus que presenten alguns dels factors que, d'acord amb els resultats de l'estudi, podrien afavorir les duplicacions pronominals no normatives de l'antecedent del pronom relatiu (en cursiva s'indiquen les anàfores duplicades i amb el subratllat, les característiques que podrien afavorir-les).

- (20) Fatiga, distensió abdominal, malnutrició (de *la qual se'n deriven* altres símptomes)
- (21) Es tracta d'una esplanada *on hi plantarem* les set tendes
- (22) Hi havia discussions on els caps *hi* havíem d'intervenir
- (23) És un lloc *on* els nens *hi* venen a créixer
- (24) És un aspecte [*que creia* [*que em costaria temps* [*modificar-lo*]]]

En primer lloc, la comparació de construccions amb duplicació pronominal i construccions sense porta a pensar que un dels factors que afavoreixen la duplicació és la funció sintàctica del pronom relatiu. Segons els resultats obtinguts, la duplicació és més habitual quan els pronoms recuperen un argument de la subordinada que quan actuen com a adjunts. Com il·lustren les taules (1) i (2), en més de la meitat de les construccions sense duplicació el pronom relatiu recuperava un adjunt. En canvi, el nombre de relatius que recuperaven un adjunt era força menys important en les construccions amb duplicació. En aquest segon cas, en canvi, augmentava el nombre de construccions en què l'antecedent tenia funció de complement de règim verbal, complement directe i complement indirecte.

(1) Funció de pronom relatiu (no duplicació)		(2) Funció de pronom relatiu (duplicació)	
Funció	Freqüència d'aparició	Funció	Freqüència d'aparició
CRV	15,6 %	CRV	35,6 %
Adjunt	57,3 %	Adjunt	30,5 %
CN	4,5 %	CN	11,8 %
Datiu	1,2 %	Datiu	8,5 %
CAdj	0,2 %	CAdj	5,1 %
CD	1,5 %	CD	8,5 %
Subjecte	19,4 %		
Altres	0,3 %		

D'acord amb aquesta informació, sembla que la duplicació es relaciona amb funcions argumentals o, dit d'una altra manera, funcions que presenten

un alt grau de cohesió sintàctica amb l'element del qual depenen. Com ja s'ha dit, aquests resultats indiquen una tendència, però en cap cas una restricció estricta que prohibeixi la duplicació d'un relatiu que funcioni com a adjunt (de fet, les taules mostren que en el corpus també es van trobar duplicacions en què el pronom feble i el relatiu eren adjunts de la subordinada).

Sembla, també, que la duplicació es veu afavorida si el pronom feble i el relatiu tenen un antecedent indefinit. Aquesta característica està il·lustrada a (21) i la reforçaria el fet que només el 34,2 % de les oracions amb duplicació trobades al corpus estaven construïdes amb un antecedent definit (el 65,8 % restant, per tant, tenien l'antecedent indefinit), mentre que en el cas de les construccions sense duplicació aquest percentatge augmentava fins al 53,8 %.

Un altre condicionant que sembla que pot ser influent en l'ús d'una estructura o l'altra és la forma del pronom relatiu: no tots els pronoms relatius apareixien amb la mateixa proporció en les construccions amb duplicació pronominal. Així, per exemple, el corpus presentava trenta-dues oracions amb duplicació construïdes amb el relatiu *on*, però només una construïda amb *què*. Entremig hi hauria les formes «article + *qual*» (14) i *qui* (6). *Que*, d'altra banda, apareixia cinquanta-nou vegades duplicat per un pronom feble de complement directe. S'ha de tenir en compte, però, que la construcció «*que* + clíctic de CD» pot analitzar-se des de les dues perspectives, ja que la construcció amb duplicació és formalment idèntica a l'analfítica, que estaria formada amb un *que* conjuntiu, i no pas amb un *que* relatiu.

El fet que entre el pronom relatiu i el verb que complementa hi hagi material interposat també pot afavorir la duplicació, tal com s'il·lustra a (23). I, en relació amb aquest factor, els resultats del corpus van donar força a una tendència que ja s'avançava a la GEIC: la influència de l'estructura. Quan el pronom relatiu es relaciona amb un verb subordinat dins de l'oració relativa, augmenten les possibilitats que hi hagi duplicació. Numèricament, aquestes construccions complexes són una minoria (només se'n van trobar nou), però si s'analitzen des d'un punt de vista qualitatiu es pot veure que, malgrat que són escasses, les construccions de relatiu amb estructura complexa tenen molta més tendència a incorporar el pronom feble que les que tenen una estructura més simple.

Aquests resultats porten a concloure que hi ha factors que afavoreixen les duplicacions pronominals en les oracions de relatiu: la funció sintàctica del relatiu dins de la subordinada, la forma del pronom relatiu, el caràcter definit o indefinit de l'antecedent, el fet que hi hagi material interposat entre el relatiu i el verb que complementa, i l'estructura (simple o complexa) de l'oració subordinada. Tot i així, del que no es pot parlar (almenys, amb els resultats obtinguts en aquesta recerca) és de factors que facin que a la construcció relativa s'hi

afegeixi obligatòriament un pronom feble. Caldria parlar, més aviat, de factors que *afavoreixen* aquests tipus d'estructures i reconèixer que, malgrat tot, en aquesta qüestió hi ha un grau d'impredictibilitat que encara s'ha d'estudiar.

3.2. El registre

Havent vist els factors estructurals que poden afavorir la duplicació de l'antecedent de les oracions relatives, també seria interessant d'apuntar un altre interrogant amb què ens podem trobar quan analitzem aquestes construccions: el registre. En la gramàtica normativa les oracions amb duplicació es restringeixen als contextos informals; tanmateix, l'estudi de corpus mostra que, en realitat, se'n localitzen en registres diversos. En l'anàlisi de corpus es van trobar un total de deu duplicacions en els textos corresponents als mitjans de comunicació escrits, la qual cosa corroboraria la tendència dels textos formals a evitar aquestes construccions (que segurament s'explica pel fet que en aquest registre la pressió normativa és més intensa). Però en els textos corresponents a registres de caràcter més informal o col·loquial tampoc es van trobar més duplicacions de l'antecedent del relatiu (en el *Corpus oral de de conversa col·loquial*, per exemple, només n'hi havia nou), segurament perquè en aquests casos es fa servir directament la construcció analítica. De fet, les oracions relatives amb duplicació pronominal més aviat es localitzen en textos que presenten un grau d'elaboració intermedi, que se situarien entre les realitzacions més formals (en què, per pressió normativa, es rebutja l'ús del pronom feble) i les més informals (en què gairebé no es fan servir les estructures de relatiu, ja que el recurs de la relativització implica un cert grau de formalitat i s'oposa a l'espontaneïtat pròpia d'aquests registres). En el corpus estudiat, aquest grau intermedi de formalitat correspondria, per exemple, a les memòries de pràctiques de monitor (que reunien seixanta-nou construccions amb duplicació). S'entén que aquests documents, que es presenten per obtenir un títol oficial, pretenen ser formals, però no tenen un grau d'elaboració tan elevat com el que podríem trobar en altres realitzacions.

Una mostra molt il·lustrativa del fet que les construccions de relatiu amb duplicació pronominal no només es fan servir en contextos informals ens la dona el mateix Joan Solà. A *L'última lliçó*, recull dels seus darrers articles acadèmics, l'autor usa algunes estructures amb aquesta duplicació, perfectament naturals en la parla (i, com demostra Joan Solà, també en l'escriptura) espontània. Hi trobem, per exemple, oracions com (25) (la cursiva indica els elements anafòrics correferents).

- (25) Quan dins un tema ampli (les relatives i les altres subordinades, els pronoms febles o el mateix complement directe) la Comissió de Gramàtica va descobrint detalls *dels quals* abans, com a molt, se'n tenia una vaga notícia [...] (Solà 2011: 105).

Aquesta oració s'ha de veure com una decisió conscient de col·locar el clític en una estructura que a l'autor li semblava més natural construïda amb aquesta partícula. Cal tenir en compte que en el moment de redactar aquest text Solà ja havia escrit el capítol de la *Gramàtica del català contemporani* dedicat a les oracions de relatiu, on s'analitzen àmpliament les construccions amb duplicació pronominal, i havia participat en l'elaboració del capítol de la GIEC que tracta aquestes estructures. L'exemple (25), per tant, s'ha d'interpretar com una tria intencionada de l'autor i una mostra més que les oracions relatives amb duplicació pronominal, més enllà del que estableix la normativa, són construccions que també es mantenen en la llengua elaborada i que en certs casos esdevenen les més respectuoses amb la naturalitat expressiva i la intuïció lingüística dels parlants, fins i tot quan s'utilitzen fora dels registres informals.

4. SÍNTESI I CONCLUSIONS

En els apartats anteriors s'ha pogut comprovar que, en efecte, hi ha hagut una evolució en el tractament i l'estatus normatiu de les oracions de relatiu construïdes amb un pronom feble que pot semblar duplicatiu. S'ha vist que Fabra va formular una norma general que rebutjava el clític pronominal quan era una repetició del pronom relatiu, però aquesta norma es va aplicar a un seguit d'estructures a les quals aquest gramàtic no havia fet referència. Solà va alertar d'aquesta sobreinterpretació i ara, amb la nova gramàtica normativa, s'ha vist que no tots els casos de coexistència d'un pronom relatiu i un pronom feble es poden tractar de la mateixa manera. Així doncs, la GIEC analitza separadament oracions que tradicionalment s'havien considerat equivalents, però que en realitat no ho són, i diferencia les construccions analítiques (que formarien part d'un sistema paral·lel al de les oracions de relatiu), les construccions en què no hi ha duplicació malgrat que ho sembli i les construccions en què, efectivament, hi ha duplicació.

En les oracions que formen part del segon grup no hi ha una duplicació real (o bé, en els casos del pronom de datiu que acompanya els verbs psicològics, hi ha una duplicació acceptada per la normativa que també es troba quan el verb psicològic no forma part d'una construcció relativa). En les estructures del ter-

cer grup, en canvi, sí que es considera que hi ha una duplicació no normativa que s'ha d'evitar en els registres formals.

Malgrat que la norma bàsica que regeix aquests últims casos no ha variat des del 1918 (i, per tant, les construccions amb duplicació es continuen evitant), la comparació de les dues gramàtiques normatives permet observar que la manera de tractar i analitzar les oracions relatives amb duplicació pronominal ha evolucionat força. En la primera gramàtica normativa aquestes construccions es rebutjaven de manera categòrica i no s'aprofundia en les seves característiques. La normativa actual, en canvi, les considera estructures pròpies dels registres informals i apunta alguns factors que poden afavorir-les.

Com a síntesi de tot el que s'ha comentat fins ara, es pot recuperar un fragment de la *Gramàtica del català contemporani* que resumeix de manera breu i, sobretot, molt clara el tractament que tradicionalment s'ha fet de les oracions de relatiu amb duplicació. En la introducció del seu capítol dedicat a les oracions de relatiu, Joan Solà fa l'afirmació següent:

Les modalitats cultes escrites de les principals llengües del nostre entorn han adoptat pel que fa al relatiu un criteri d'actuació que es pot desglossar en les característiques següents: *a*) en principi, s'adopten unes estructures que són continuació de les llatines, i es desestimen els sistemes de les llengües orals; *b*) s'hi afegeix una regla de tipus lògic que ve a omplir o almenys a dissimular qualsevol llacuna de tipus pràctic o teòric: la regla diu que no hi pot haver cap altre pronom coreferent amb el relatiu (sense aclarir en quins àmbits ni altres detalls); *c*) es desestimen (millor dit, s'ignoren) certs matisos prou visibles i fins necessaris que impliquen duplicació pronominal (Solà 2002: 2460).

Disset anys més tard, aquesta explicació conserva bona part de la validesa que tenia el 2002. És cert que el punt *c* està parcialment resolt (alguns d'aquests matisos són els que recull la GIEC quan parla de duplicacions aparents), però els punts *a* i *b* continuen sent vigents i resumeixen molt bé els criteris que s'han seguit a l'hora de codificar les construccions de relatiu.

En tot cas, ara que les construccions de relatiu amb duplicació pronominal han entrat en la gramàtica a través dels registres informals, caldrà veure fins a quin punt el sistema en què el pronom relatiu es combina amb un de feble es manté o evoluciona. Paral·lelament, les aportacions de la GIEC podrien ser un molt bon punt de partida per impulsar nous estudis que continuïn la línia exposada en aquest treball i que intentin determinar quina influència tenen determinats factors estructurals i funcionals a l'hora d'afavorir les construccions de relatiu amb duplicació pronominal.

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

5.1. Generals

- BADIA, Antoni M. (1994). *Gramàtica de la llengua catalana: descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*. Barcelona: Proa.
- BUSQUETS, Marta (2017). *Les duplicacions pronominals no normatives en les oracions de relatiu*. Treball final de grau. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- CASTELLANOS, Josep-Anton (1989). *Quadern: normativa bàsica de la llengua catalana*. Bellaterra: Institut de Ciències de l'Educació.
- FABRA, Pompeu (1918). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1933). *Gramàtica catalana. Setena edició*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2009). *Obres completes*. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*. A cura de Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau, Joan Solà, Enric Gallén i Mila Segarra. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1956). *Gramàtica catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2009). *Obres completes*. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*. A cura de Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau, Joan Solà, Enric Gallén i Mila Segarra. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2010). *Converses filològiques*. A cura de Joaquim Rafel, Joan A. Argenter, Josep Murgades, Maria Toldrà i Antoni Tobella. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 7. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- FERRATER, Gabriel (1981). «Gramàtiques per donar i per vendre». Dins Gabriel FERRATER, *Sobre el llenguatge*. A cura de Joan Ferraté. Barcelona: Quaderns Crema, p. 13-21.
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- JANÉ, Albert (1962 [1976]). *Signe: normes pràctiques de gramàtica catalana*. Barcelona: Edigraf.
- MARVÀ, Jeroni (1934). *Curs pràctic de gramàtica catalana: grau superior*. Barcelona: Barcino.
- RUAIX, Josep (1985 [1992]). *El català/2. Morfologia i sintaxi*. Moià: Ruaix.
- SOLÀ, Joan (1994). *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*. Barcelona: Empúries.
- (1999). *Parlem-ne: converses lingüístiques*. Barcelona: Proa.
- (2002 [2008]). «Les subordinades de relatiu». Dins: Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SALDANYA (dirs.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, § 21.
- (2011). *L'última lliçó: parlaments polítics i acadèmics*. Barcelona: Empúries.

5.2. Del corpus

ALTURO, Núria; BLADAS, Òscar; PAYÀ, Marta; PAYRATÓ, Lluís (eds.) (2004). *Corpus oral de registres: materials de treball*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.

PAYRATÓ, Lluís; ALTURO, Núria (eds.) (2002). *Corpus oral de conversa col·loquial: materials de treball*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.

La (in)transitivitat en Fabra: aspectes clau*

Anna Pineda
Universitat Pompeu Fabra

0. INTRODUCCIÓ

En aquest article parlarem de dos fenòmens sintàctics relacionats amb la (in)transitivitat, amb l'objectiu de veure com Fabra s'hi va referir i quin tractament se'n fa en la normativa catalana actual (GIEC 2016). Els dos aspectes de la sintaxi catalana de què ens ocuparem tenen a veure amb les seqüències destacades de l'exemple (1):

- (1) Davant la conselleria *hi havien* molts manifestants, i fins i tot coneguts meus.
De fet, durant la protesta vaig poder saludar *al meu pare* i tot.

Com el lector atent ja ha detectat, en aquest treball tractarem la concordança del verb *haver-hi* i l'ús de la preposició *a* davant del complement directe.

A l'hora de comparar la prescripció actual de l'Institut d'Estudis Catalans (*Gramàtica de la llengua catalana* [GIEC] 2016) amb el que Fabra expressà en les seves obres, tindrem en compte principalment la darrera edició de la seva *Gramàtica catalana* (Fabra 1918), que l'IEC adoptà com a normativa, així com l'*Ensayo de gramática de catalán moderno* (Fabra 1891), la *Gramática de la lengua catalana* del 1912 (Fabra 1912) i la gramàtica pòstuma (Fabra 1956).

Si comparem el conjunt d'obres de Fabra amb el moment recent en què es publicà la GIEC (2016), observem de seguida que les circumstàncies tan diferents donaren lloc a maneres de prescriure també molt diferents. Com molt bé resumeix Rodríguez Marín (2018), a la primera meitat del segle XX per a Fabra prevalia la necessitat urgent de difondre la seva proposta codificadora, que contenia l'essencial —això és, les formes i construccions seleccionades per al que Fabra anomenà la «llengua literària» (llengua estàndard formal)—. En aquell moment, el català era viu al carrer, «però caòtic i minoritari en els usos

* Aquest treball ha rebut el suport de l'ajut postdoctoral *Juan de la Cierva-incorporación* (IJCI-2016-30474, Ministerio de Economía y Competitividad) i del projecte de recerca FFI2014-56968-C4-1-P (Ministerio de Economía y Competitividad).

escrits (i el català jocfloralesc era arcaic i estava molt allunyat del parlat)». En definitiva, la llengua catalana, sense modernitzar-la i unificar-la, no podia guanyar terreny com a llengua nacional.

En canvi, ja al segle XXI, quan s'elabora i finalment es publica la GIEC (2016), la situació del català ha variat substancialment, de manera que és possible una gramàtica que recull la variació geogràfica (encara que no sempre, ni exhaustivament) i la variació de registre (és a dir, no solament orienta sobre els usos formals de la llengua, sinó que també pren partit en els col·loquials) (Rodríguez Maríné 2018). I és que, a diferència de l'època de Fabra, avui la presència del català en registres informals en la comunicació d'àmbit general és molt important (pensem en la ficció televisiva, els programes de ràdio i tants altres contextos orals que són ben diferents d'una classe magistral o d'una conferència científica).

La manera com es podia *fer gramàtica* en aquests dos moments històrics es veu reflectida força il·lustrativament en l'enfocament dels dos fenòmens sintàctics que tractarem a continuació.

1. LA CONCORDANÇA DEL VERB *Haver-hi*

1.1. Variació sintàctica actual

Un dels aspectes més interessants de la variació sintàctica actual en català té a veure amb la concordança del verb *haver-hi*. És també un dels aspectes que la tradició gramatical d'ençà de Fabra havia insistit més a corregir, encara que, estrictament, la normativa (Fabra 1918) no s'hi havia referit. Així, a causa de la pressió prescriptiva, és possible que molts parlants afirmen que prefereixen l'opció sense concordança en aquestes oracions:

- (2) a. Hi *ha* moltes persones que pensen que cal actuar
 a'. Hi *han* moltes persones que pensen que cal actuar
 b. A la sala hi *havia* els convidats
 b'. A la sala hi *havien* els convidats

Aquests mateixos parlants, però, probablement construirien de manera natural oracions com les següents:

- (3) a. Hi *poden* haver diverses opcions
 b. No *podien* haver-hi més de tres persones, dins d'aquell ascensor

En (3) la concordança de *haver-hi* queda més amagada perquè aquest verb apareix amb un auxiliar aspectual (*poden* en comptes de *pot*, *podien* en comptes de *podia*) i, per tant, és menys visible, menys fàcil de detectar, fins i tot per als parlants més conscienciats del dictamen de la tradició gramatical —vg. també els exemples proporcionats cap al final de l'apartat 1.3.

Fet aquest esbós inicial i abans d'entrar en els detalls dialectals del fenomen, cal que ens fixem en el tipus de verb que és *haver-hi*, amb l'objectiu d'entendre per què per a una bona part dels parlants és natural fer-hi la concordança.

1.2. Dos tipus de verbs intransitius

És ben coneguda en lingüística la distinció de dos grans grups de verbs intransitius: els inacusatius i els inergatius. Cal destacar que Fabra ja tenia ben present aquesta distinció, encara que prescindint de tecnicismes. Fixem-nos, si no, en la distribució que feu dels tipus d'oracions en quatre grans classes (4):

- (4) I. El nen plora [/ El nen menja pa]
 II. Aquest regle és curt
 III. Plou. És clar
 IV. Ha arribat un parent meu (Fabra 1956 [2009: § 43-45])

Com molt bé observaren Cabré i Mateu (1998), en fer aquesta classificació Fabra es guiava per la distinció de dos tipus de verbs intransitius:

Fabra inclou en el primer grup tant els verbs transitius com els intransitius; però treu d'aquest grup un conjunt de verbs intransitius que tenen un comportament sintàctic específic (per exemple, la posposició «normal» del subjecte i l'ocupació del lloc de l'objecte directe, reflectit en l'exemple) i que constitueixen el grup IV, els verbs anomenats «inacusatius». Quina altra raó podia tenir Fabra per proposar i explicar aquesta classificació sinó la de descriure el comportament sintàctic diferent dels verbs? (Cabré i Mateu 1998)

En efecte, els verbs intransitius inacusatius (com ara *néixer*, *morir*, *anar*, *venir*, *entrar*, *sortir*, *arribar*...) es caracteritzen per tenir un subjecte més aviat *pacientiu*, mentre que els intransitius inergatius (com ara *plorar*, *parlar*, *saltar*, *ballar*, *riure*, *fumar*, *esternudar*...) tenen un subjecte més aviat *agentiu*.¹ Aquesta

¹ Els verbs de moviment, tradicionalment considerats inacusatius, constitueixen de fet un cas especial, en el sentit que el seu subjecte també es pot veure, en bona part, com a agentiu. Per exemple, les

distinció, que, com dèiem, és fonamental en lingüística, té repercussions en diverses parcel·les de la sintaxi. Un exemple molt evident és la selecció de l'auxiliar. Són diverses les llengües en què un tipus de verb i l'altre seleccionen auxiliars diferents (5)-(7). Concretament, els inacusatius seleccionen *ésser* i els inergatius, *haver*.

- (5) Llengües romàniques:
 a. Io *sono* arrivato / Io *ho* cantato (italià)
 b. Je *suis* arrivé / J'*ai* chanté (francès)
- (6) Llengües germàniques:
 a. Ich *bin* angekommen / Ich *habe* gesungen (alemany)
 b. Ik *ben* aangekomen / Ik *heb* gezongen (neerlandès)
- (7) Altres:
 Iritsi *naiz* / Kantatu *dut* (basc)

De fet, també en català antic aquesta distinció era ben vigent (8), com s'aprecia, per exemple, en el fragment d'Ausiàs March de (9).

(8) Lo rei *és* arribat / Lo rei *ha* parlat

(9) Per lo camí de mort *he* cercat vida
 on *he* trobat moltes falses monjoies.
 Quasi guiat per les falses ensenyes,
 só vengut a perillosa riba.

(Ausiàs MARCH, *Poesies*, ed. de Pere Bohigas. Barcelona: Barcino, 2000)

En la major part del català d'avui dia, només queden reminiscències d'aquesta distinció en cançons populars, refranys o expressions lexicalitzades, com veiem en (10).

- (10) a. Allà sota una penya / n'*és* nat el Jesuset / nuet, nuet
 b. On s'*és* vist!

oracions amb aquests verbs admeten la modificació amb adverbis del tipus *expressament*, clarament relacionats amb la volició i l'agentivitat del subjecte (*El Joan va venir expressament per veure't a tu*). De fet, alguns lingüistes han proposat anàlisis d'aquests verbs que tenen en compte aquesta doble naturalesa: poden aparèixer amb subjectes postverbals escarits (com els inacusatius), però sovint també són compatibles amb entorns clarament relacionats amb l'agentivitat (com els inergatius). És a dir, són verbs amb una naturalesa dual, que funcionen com a inacusatius o com a inergatius segons la construcció (Rigau 1997a, 2013; Ramchand 2008).

Amb tot, la distinció encara es conserva amb força sistematicitat en mallorquí, menorquí, alguerès i rossellonès, principalment (vegeu Veny 1983, Batlle 2002 i Veny i Massanell 2015, per a més detalls).

Vegem, però, quines altres conseqüències gramaticals té la distinció entre verbs intransitius inacusatius i verbs intransitius inergatius. Com dèiem suara, el subjecte dels inacusatius sol acostar-se al paper temàtic PACIENT/TEMA, que prototípicament correspon als objectes directes. En efecte, són molts els punts de connexió entre els subjectes dels inacusatius i els objectes dels verbs transitius. Ateses aquestes similituds, diem que un sintagma com *turistes* en (11) és en certa manera *híbrid* perquè té característiques de subjecte però també d'objecte directe.

(11) Arribaran *molts turistes*

Per començar, igual que un objecte directe (12c), un subjecte de verb inacusatiu (12b) pot aparèixer fàcilment en posició postverbal. Ho constatem en oracions amb l'ordre no marcat, com en el cas de les respostes a la pregunta *Què ha passat?*, que són íntegrament remàtiques, és a dir, sense cap context previ ni informació compartida entre l'emissor i el receptor. Al seu torn, el subjecte de l'altre subtipus d'intransitius, els inergatius (12a), apareix en posició postverbal, de manera que s'alinea amb el subjecte dels verbs transitius (12c) —ambdós tenen característiques agentives:

- (12) a. Que *l'Andreu* ha parlat amb ells (intransitiu inergatiu)
 b. Que ha vingut *l'Andreu* (intransitiu inacusatiu)
 c. Que *l'Andreu* ha comprat *un llibre* (transitiu)

També igual que els objectes directes (13b), els subjectes dels verbs inacusatius poden ser no determinats ni quantificats quan apareixen en posició postverbal (13a). Al seu torn, tant els subjectes dels verbs inergatius (14a) com els dels transitius (14b) són incompatibles amb aquesta mena d'entorns morfosintàctics:

- (13) a. Entren *mosques* / Et surten *arrugues* / Han nascut *conills*
 b. Veig *mosques* / Tinc *arrugues* / Crien *conills*

- (14) a.*Reien *homes* / *Discuteix *gent* / *Han jugat a escacs *experts*
 b.*Reguen les flors *nens* / *Compren llibres *professors*

Un altre tret en comú entre un subjecte inacusatiu (15a) i un objecte directe (15b) és la possibilitat de pronominalització amb *en*. En canvi, això no és possible amb un subjecte de verb inergatiu (16a) o transitiu (16b):

- (15) a. *N'entren moltes, de mosques / Te n'han sortit tres, d'arrugues*
 b. *En veig moltes, de mosques / En tinc tres, d'arrugues*
- (16) a. *Molts homes han discutit → *N'han discutit molts*
 b. *Moltes nenes reguen les flors → *En reguen les flors moltes*

Un darrer punt de coincidència entre els subjectes inacusatius i els objectes directes és la possibilitat d'aparèixer en les construccions de participi de (17), construcció amb la qual els subjectes dels inergatius i dels transitius són incompatibles (18):

- (17) a. *(Un cop) nascut el nen, ho celebraren / (Un cop) arribats (ells) a Barcelona, van anar de seguida a l'hotel*
 b. *(Un cop) comprat el llibre, va assegurar-se al banc per llegir-lo / (Un cop) coneguda la notícia, tothom ho va celebrar*
- (18) a. **(Un cop) saltat l'atleta, li van lliurar el premi*
 b. **Un cop guanyat el premi l'atleta, tots ho van celebrar*

En definitiva, la bateria d'exemples que acabem de comentar mostra que la diferenciació de dos subgrups de verbs intransitius és consistent i es revela fonamental a l'hora d'estudiar les propietats de cada subtipus de verb. De fet, que hi havia un grup de verbs intransitius, el dels inacusatius, que funcionava de manera particular perquè el seu subjecte diferia força del d'altres intransitius (els inergatius) i del dels transitius, ja ho va detectar Fabra. N'hem vist una prova en la classificació que feia dels tipus d'oracions (4), i ho veiem també en aquest altre fragment de la mateixa obra, en què Fabra explica el motiu de tractar separatament els verbs inacusatius (els del tipus IV, en la seva nomenclatura):

En una proposició del tipus IV (*Ha arribat un parent meu, Ha sortit un tren*), hi ha la designació d'un ésser o una cosa (*un parent meu, un tren*), i l'expressió d'allò que en un temps donat fa aquest ésser o aquesta cosa (*ha arribat, ha sortit*), exactament com en una proposició del tipus I (*El nen plora*, v. § 43), i, com en aquesta, el verb concorda amb el nom que designa aquell ésser o cosa (*Han arribat uns parents meus, Han sortit dos trens*); però aquesta designació, a dife-

rència del subjecte d'una proposició del tipus I, no apareix com una part de la proposició que, contraposada al predicat, serveix de base a la comunicació del nostre pensament, sinó darrera del verb com una mena de complement d'aquest, i, de fet, en certes ocasions es comporta gramaticalment com a tal (Fabra 1956 [2009: § 46]).

De fet, aquesta comparació entre els subjectes dels inacusatius i els objectes directes també l'havia feta, en obres anteriors, Fabra:

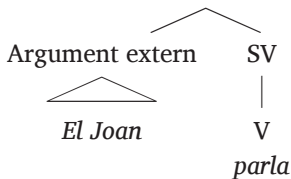
En proposiciones del tipo *Han llegado dos trenes* [fr. *IL est arrivé deux trains*], dícese: N'han arribats dos. *Han llegado dos*. | N'han arribats molts. *Han llegado muchos*. | No n'ha arribat cap. *No ha llegado ninguno*. | Quants n'han arribats? *¿Cuántos han llegado?* etc.; es decir, el sujeto gramatical (*dos, molts, cap, quants*) es tratado, por lo que se refiere al empleo de NE, como si fuera un complemento directo (Fabra 1912 [2005: § 123]).

En definitiva, el que fa Fabra en aquests passatges és descriure el comportament especial d'un grup de verbs intransitius, els inacusatius.

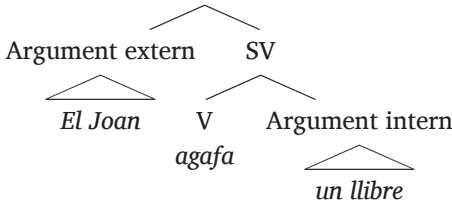
Com avançàvem, i com hem vist al llarg de l'exemplificació anterior, el subjecte dels inacusatius és més aviat *patientiu* i s'assembla en molts sentits a un objecte directe. Tant és així que en la sintaxi generativista es considera que aquest subjecte dels inacusatius *neix*, s'origina dins del SV, com un objecte directe. En canvi, el subjecte de qualsevol verb transitiu, així com el subjecte dels intransitius inergatius, s'origina fora del SV. Per això es fa servir el terme *argument intern* per parlar dels subjectes dels verbs inacusatius (19c) i dels objectes directes (19b); en canvi, es parla d'*argument extern* per fer referència al subjecte dels transitius (19b) i dels inergatius (19a). Vegem-ho en les estructures arbòries simplificades següents:

(19)

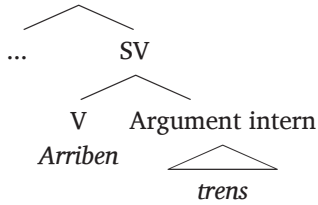
a. Construcció amb verb intransitiu inergatiu

b. Construcció amb verb transitiu

c. Construcció amb verb intransitiu inacusatiu

1.3. El comportament inacusatiu del verb *haver-hi*

Arribats a aquest punt, els lectors ja deuen haver intuït que, precisament, el verb *haver-hi* té molt a veure amb aquest tipus especial de verbs intransitius, els inacusatius, que apareixen amb un sintagma nominal de característiques híbrides, entre subjecte i objecte directe. Efectivament, el verb *haver-hi* es comporta com els verbs d'aquesta classe, per exemple pel que fa a la posició postverbal de l'argument nominal (*Hi havia/havien turistes*) i a la possibilitat de pronominalització amb *en* (*N'hi havia/havien*). De nou, això ja ho va deixar ben clar Fabra:²

En una proposició el verb de la qual és *haver-hi* (Ex.: *Hi ha una esquerd a la paret*), el membre originàriament complement-acusatiu (*una esquerd*) es comporta, quant a la possibilitat d'ésser representat per tal o tal pronom feble, exactament com el subjecte gramatical d'una proposició del tipus IV: com aquest, és representable per *en* quan és un nom indeterminat (*¿Hi ha aigua, al dipòsit? —Ja no n'hi ha.* [Cp. *Ahir va sortir vapor; avui no en surt*]), però no per *el*, *la*, *els* o *les* quan és un nom determinat (responent a una pregunta com: *¿Ha arribat el vaixell que esperàveu?*, no pot dir-se *No l'ha arribat*). El dit membre no és ja, doncs, sentit com el complement-acusatiu de *haver-hi* (altrament seria representable per *el*,

² Per a un repàs exhaustiu del tractament d'aquesta qüestió en l'obra de Fabra i en la tradició gramatical catalana fins a l'actualitat, vegeu Nogué (en procés de publicació).

la, etc.), sinó més aviat com el seu subjecte (com *un parent meu* l'és del verb *arribar* en la proposició *Ha arribat un parent meu*. v. § 46) (Fabra 1956 [2009: § 72]).

Així doncs, si el verb *haver-hi* s'assimila als inacusatius, i si oracions com *Arriben trens* o *Vindran turistes* són gramaticals, caldria tractar de la mateixa manera exemples com *Hi han trens* o *Hi havien turistes*. De nou, Fabra ja ho assenyalà, en les línies amb què continuava el paràgraf anterior:

[...] i s'explica que la llengua hagi acabat per fer-hi concordar el verb, d'on han pres naixença construccions com *Hi han dos homes*, *Hi havien moltes dificultats*, *Si hi haguessin mes cotxes*. Aquestes construccions, llargament usades en la llengua parlada, han estat fins avui considerades incorrectes, però potser algun dia s'hauran d'admetre en la llengua escrita, en concurrència, naturalment, amb les construccions tradicionals *Hi ha dos homes*, *Hi havia moltes dificultats*, *Si hi hagués més cotxes* (úniques fins avui considerades correctes)* (Fabra 1956 [2009: § 72]).

Malgrat tot, aquesta observació de Fabra,³ clarament oposada a la perseverança prescriptiva contra la concordança del verb *haver-hi*, no va rebre l'atenció que potser s'hauria merescut. Ans al contrari, l'Institut d'Estudis Catalans, a l'hora de publicar l'obra de Fabra que contenia aquests passatges, hi afegí una nota molt simptomàtica de la controvèrsia que ha despertat en la tradició gramatical catalana aquesta qüestió:

* [A propòsit d'aquest paràgraf, l'Institut d'Estudis Catalans, després d'estudiar curosament l'original i deixar-ne el text essencialment intacte, creu oportú de recordar que aquest llibre no havia sofert la darrera revisió del seu autor i que se li ha de reconèixer un caràcter més informatiu que normatiu.] (Fabra 1956 [2009: § 72, nota al peu]).

Són reveladores, en aquest punt, les paraules de Gabriel Ferrater, que recull Nogué (en procés de publicació) en la seva anàlisi exhaustiva d'aquesta qüestió de la normativa: «els membres de l'Institut [...] hi van posar una nota insinuant que Fabra no tenia dret a adonar-se de certs fets» (Ferrater 1981, *apud* Nogué, en procés de publicació).

Recapitulant, doncs, arribem al perquè de la variació quant a la possibilitat de concordança del verb *haver-hi*. Entenent que funciona com a inacusatiu, l'argu-

3 Nogué (en procés de publicació) recull el fragment corresponent en la dinovena edició de Fabra (1956), encara més contundent: «han estat fins avui considerades incorrectes, però, tanmateix no hi ha cap raó prou forta perquè no puguin ésser admeses en la llengua escrita, en concurrència, naturalment [...]».

ment nominal que apareix juntament amb aquest verb (*Hi ha/han trens* o *Hi havia/havien turistes*) és de naturalesa híbrida, a mig camí entre un subjecte i un objecte directe. De fet, en alguns parlars catalans de l'àrea nord-occidental (Solà 1973, 1987; Rigau 1991), aquest argument nominal dels verbs inacusatius en general es tracta sistemàticament com un objecte directe no només en les circumstàncies que hem vist en (12)-(18), sinó també pel que fa a la concordança —és a dir, igual que un objecte directe no concorda mai amb el verb (20), tampoc ho fan els arguments dels verbs inacusatius en aquests parlars (21):

- (20) a. *Veig trens*
 b. *Porto cadires*
 c. *Trobo turistes*

- (21) a. *Arriba trens*
 b. *Cal cadires*
 c. *Ve turistes*

En aquests parlars, per tant, també serà natural la no-concordança del verb *haver-hi*, com veiem a (22):

- (22) a. *Hi ha trens*
 b. *Hi havia cadires*

En el català general, en canvi, els verbs inacusatius concorden sistemàticament amb l'argument intern que els acompanya. Així, en comptes de (21), tenim (23):

- (23) a. *Arriben trens*
 b. *Calen cadires*
 c. *Venen turistes*

En el cas del verb *haver-hi*, és comú a moltes varietats del català assimilar-lo als inacusatius també pel que fa a la concordança, com ja havia observat Fabra en el fragment suara comentat i com explicita la GIEC (2016: § 21.4.3): «[...] la concordança que es dona amb els verbs inacusatius se sol estendre al verb *haver-hi*». Així, al costat de (23), en bona part del domini català (especialment en el català central i en el valencià) *haver-hi* també es fa concordar:

- (24) a. *Hi han trens*
 b. *Hi havien cadires*

Com també assenyala la GIEC, i com avançàvem en (3), la concordança «es veu afavorida quan *haver-hi* es combina amb un verb auxiliar, aspectual o modal: *Si haguessin ampliat el termini, potser hi hauria/haurien hagut més sollicituds; Hi comença/comencen a haver casos preocupants; No hi pot/poden haver més congressistes*» (GIEC 2016: § 21.4.3).

Amb tot, en el català baleàric, nord-occidental i septentrional no s'ha produït aquesta assimilació *total* del verb *haver-hi* amb els inacusatius (és a dir, l'assimilació incloent-hi la concordança amb l'argument nominal).⁴ En aquestes varietats, doncs, preval la manca de concordança amb el verb *haver-hi* (GIEC 2016: § 21.4.3). És a dir, l'argument intern, híbrid, d'aquest verb és tractat (quant a la concordança) més aviat com un objecte directe i, per tant, no es fa concordar, com vèiem en (22) quan parlàvem d'algunes varietats nord-occidentals amb un comportament particular —recordem que aquells parlars nord-occidentals als quals ens referíem no solament no fan concordar *haver-hi*, sinó que no fan concordar cap verb inacusatiu amb el seu argument intern.

Finalment, cal dir que la forma sense concordança de *haver-hi* (22), pròpia de tot aquest grup de parlars (però no tant del català central ni del valencià), és també, d'acord amb la gramàtica normativa, «l'ús consolidat en els registres formals» (GIEC 2016: § 21.4.3) —per a una reflexió sobre la manera com diversos lingüistes i professionals de la llengua han interpretat el posicionament de l'òrgan prescriptiu en aquest sentit, vegeu Nogué (en procés de publicació).

1.4. Les fronteres entre tipus de verbs

En el subapartat anterior hem observat com un mateix verb pot tractar-se de manera diferent, fins i tot dins d'una mateixa llengua. Fets com aquest, i sobretot la flexibilitat general de molts verbs per ser emprats de manera diferent, és a dir, per formar part de construccions sintàctiques diferents, ha portat molts lingüistes a defensar que, més que parlar de *tipus de verbs*, caldria parlar de *tipus de construccions*. En el cas que ens ocupa, doncs, parlariem, per exemple, de *construccions inacusatives, transitives i inergatives*, més que no pas de *verbs inacusatius, transitius i inergatius*. Així, en comptes de dir que *jugar* és un verb inergatiu, sembla més adequat afirmar que la construcció de (25) és inergativa. En canvi, fixem-nos que el mateix verb pot participar en construccions que són

⁴ Tal com ens fa notar Sebastià Bonet (comunicació personal, c. p.), aquesta *reticència* en alguns parlars es pot explicar pel fet que *haver-hi* és defectiu (només s'empra en tercera persona). Aquest fet diferencial podria haver afavorit l'opció *conservadora* de la manca de concordança.

de tipus inacusatiu (26), amb un subjecte postverbal, pronominalitzable per *en*, etc.

(25) Els nens juguen

(26) Aquí *hi* juguen nens

El que constatem en comparar (25) i (26) no és res més que el *poder inacusativitzador* del pronom *hi*. En efecte, el pronom *hi* té la capacitat de transformar en inacusatiu verbs que *a priori* són inergatius, com ara *jugar*, *treballar* i *córrer*. És a dir, *a priori* afirmariem que aquests tres verbs tenen un subjecte clarament agentiu (un argument extern), que per tant no podrà aparèixer sense determinant ni quantificador en posició postverbal (27), ni podrà ser substituït per *en*, com sí que passaria amb el subjecte dels verbs inacusatius (recordeu (12)-(16)).

(27) a. *Juguen nens

b. *Treballen dones

c. *Corren motos

En canvi, si a aquests exemples hi afegim un locatiu reprès pel pronom *hi*, de sobte obtenim construccions inacusatives (com la de (26)), que admeten a la perfecció els subjectes escarits postverbals o la pronominalització amb *en*:

(28) a. *Al pati del fons sempre hi juguen nens*

b. *En aquesta fàbrica hi treballen dones*

c. *Al circuit hi corren motos*

Ara el sentit d'aquestes frases és més aviat 'Al pati del fons, hi ha nens que juguen', 'En aquesta fàbrica, hi ha dones que treballen', 'Al circuit, hi ha motos que corren'. És a dir, ja no tenim verbs inergatius que expressen l'activitat que fa un subjecte agent, sinó verbs que formen part d'una construcció existencial, amb comportament inacusatiu. Aquest procés d'inacusativització ha estat àmpliament estudiat per al català per Solà (1973, 1987, 1994, 1999) i Rigau (1992, 1997a, 1997b), i també es descriu a la GIEC (2016: § 21.4.3).

Així doncs, tornant al funcionament del verb *haver-hi*, escau assenyalar que, en aquest cas, la construcció locativa produïda com a resultat de l'adjunció de *hi* s'ha lexicalitzat: en concret, el verb «ha deixat de tenir el valor transitiu que tenia en la llengua antiga i es comporta com un inacusatiu locatiu (*Hi ha pa o no n'hi ha?*), fins al punt de presentar, en alguns parlars, concordança amb el sintagma nominal que fa de tema» (GIEC 2016: § 21.4.3). Com hem vist, en

altres parlars (i en l'ús consolidat dels registres formals) no s'ha arribat a estendre el comportament inacusatiu de *haver-hi* als patrons de concordança.

Per acabar, és interessant esmentar que aquesta propietat inacusativitzadora dels locatius, i concretament del pronom *hi*, la trobem també amb els verbs *veure* i *sentir*, que deixen de ser transitius en construccions com les de (29):

- (29) a. Veig una casa → No hi veig
 b. Sento molts crits → No hi sento

Que aquest pronom *hi* era essencialment el mateix (feia la mateixa funció) en el cas de *haver-hi* i en el cas d'aquests verbs, ja ho observà, de nou, Fabra:

Se usa *hi* con el verbo *haver* usado como impersonal y con ciertos verbos, como *veure*, *palpar*, *sentir*, etc., cuando no llevan complemento directo. Ej.: *hi hà*, hay; *hi havia*, había; *hi va haver*, hubo; *veure-hi*, ver; *no hi sento*, no oigo (Fabra 1891 [2005: § 120]).

En definitiva, en aquest apartat hem volgut mostrar que Fabra tenia una visió àmplia del funcionament del verb *haver-hi*, tant de la seva assimilació en molts aspectes al comportament dels verbs inacusatius (incloent-hi, en alguns parlars, els patrons de concordança), com del funcionament i les propietats del pronom locatiu *hi* amb diversos tipus de verbs.

2. ÚS DE LA PREPOSICIÓ A DAVANT DEL COMPLEMENT DIRECTE

El terme *marcatge diferencial d'objecte* fa referència al fenomen consistent a introduir els complements o objectes directes mitjançant l'ús d'una marca específica, *diferencial*. És un fenomen l'existència del qual s'ha reconegut i estudiat àmpliament en moltes llengües del món, com ara l'hebreu, l'hindi o el turc, i també en diverses llengües i varietats romàniques, com l'espanyol, el sard o el romanès. Aquesta marca especial d'alguns objectes s'ha identificat sovint amb una preposició (és per això que el fenomen també s'anomena *acusatiu preposicional*) i, en el cas de les llengües romàniques i moltes d'altres, la marca és sovint coincident amb la que duen els objectes indirectes, és a dir, la de datiu. El marcatge diferencial d'objecte (MDO, d'ara endavant) constitueix un dels fenòmens que més interès ha suscitat i suscita encara en la lingüística, tant en els enfocaments més tradicionals com en els més teòrics (vegeu, per exemple,

Rohlf's 1971, 1973; Bossong 1991, 1998; Pensado 1995; Torrego 1998; Aissen 2003; Laca 2006; Leonetti 2008; Iemmolo 2010; López 2012).

L'MDO és un fenomen multicausal. Ens interessa destacar, ara, que se li atribueix una funció distingidora, en el sentit que és una eina que permet marcar i distingir, quan fan la funció de complement directe els participants animats altament particularitzats (per exemple, humans i definits), que altrament s'identificarien amb la funció de subjecte (és a dir, que presenten les característiques típiques dels subjectes). L'aparició de la marca en un objecte directe no és, doncs, atzarosa, sinó que està condicionada per les característiques semàntiques de l'element afectat. S'ha constatat, efectivament, que l'animacitat i la definitud de l'objecte directe són propietats que regulen el sorgiment i l'expansió de l'MDO. En aquest sentit, s'han proposat dues escales que permeten establir jerarquies entre els elements que més probablement presentaran la marca en les llengües del món (situats al capdamunt de les escales) i els elements per als quals la presència de la marca és menys probable (situats al capdavant de les escales).

(30) Escala d'animacitat:

1/2 persones > 3 persones > nom propi > humà > animat > inanimat

(31) Escala de definitud:

pronoms > noms propis > definits > indefinits específics > indefinits no específics (> esgarits)

En la tradició lingüística catalana s'ha assumit que l'MDO és un fenomen bàsicament absent, restringit als elements situats al capdamunt de tot de les jerarquies que regulen aquest fenomen en les llengües del món (30)-(31), és a dir, els pronoms personals i uns quants (pocs) casos més que detallarem a l'apartat 2.1.

Tanmateix i com ja assenyalà Sancho Cremades (2002) en la *Gramàtica del català contemporani*, en aquest punt de la gramàtica hi ha:

[...] una clara divergència entre el català parlat i el català escrit que atén a la normativa. En el català parlat arreu del domini lingüístic hi ha un ampli ús de la preposició *a* (i les formes *an*, *ana*, *amb*) davant dels objectes directes animats definits, tal com s'esdevé en castellà: *No he vist {a la Maria / als nois}* (Sancho Cremades 2002: 1737).

Efectivament, l'MDO és avui dia un fenomen molt freqüent en la majoria de parlars catalans (no solament en registres col·loquials), tant en la llengua oral com en la llengua escrita —fins i tot a la premsa o en les comunicacions

institucionals, cosa especialment visible en l'era digital, quan molts textos es fan públics abans que hi pugui haver passat un corrector—. Abans d'aprofundir-hi, però, vegem com la prescripció i la descripció de la llengua catalana han evolucionat al llarg del darrer segle en relació amb aquest aspecte de la gramàtica.

2.1. Un segle de tradició normativa

Fabra (1918 [2009: § 112.I]) considerava que l'MDO era obligatori amb els pronoms personals i que podia emprar-se també davant de pronoms com *tothom*, *tots* i el relatiu *qual*. Amb el pas dels anys, altres gramàtics van anar ampliant aquesta llista de pronoms. Tal com reporta Sancho Cremades (2002: 1738), Ruaiç (1985: 174) hi afegí el relatiu i interrogatiu *qui*, Wheeler *et al.* (1999: § 14.1.1.1) hi afegiren *ningú*, Solà (1994: 177) hi afegí *algú* i Mestres *et al.* (1995) observaren el cas de *altri*. De fet, els casos de *qui* i *ningú* ja havien estat observats per Fabra, no en la gramàtica normativa, sinó en la del 1912 (Fabra 1912 [2005: § 122]), on constatava que el català en aquests casos admetia tant l'ús amb MDO com l'ús sense.

D'altra banda, Fabra (1918 [2009: § 112.II]) també establí l'ús de la preposició amb recíprocs (*l'un a l'altre*) i amb estructures comparatives amb el verb elidit (*com el gat a la rata*). Es tracta, de fet, d'estructures en què tant el subjecte com l'objecte, altament individuats/ particularitzats, apareixen en posició postverbal i l'MDO emergeix com un mecanisme útil per distingir les dues funcions sintàctiques en joc.

De fet, aquesta funció distingidora de l'MDO s'evidencia també en els contextos d'ambigüitat potencial, als quals Fabra (1912 [2005: § 122]) ja es referí: «La preposición *a* [...] parece perfectamente admisible [...] en aquellos casos en que su omisión podría dar á confusiones», cas que exemplificava justament amb l'interrogatiu *qui*:

(32) Qui ha vist en Miquel? / *A qui* ha vist en Miquel?

En aquest tipus de casos, l'MDO permet desfer l'ambigüitat potencial entre la interpretació de subjecte i la d'objecte. De contextos d'aquest tipus, Fabra, de fet, n'havia detectat força més. És molt interessant que, com ens va fer notar Xavier Rofes (c. p.), Fabra, en les primeres versions de la seva *Gramàtica catalana*, començant per l'edició del 1918, dedicava tota una pàgina (que va desaparèixer a partir de les edicions dels anys trenta) a oferir diversos recursos, com

ara l'ús de la coma, canvis d'ordre o la passiva, per solucionar un bon nombre de contextos d'ambigüitat potencial (*La fonètica precedeix la morfologia, Qui ha vist en Joan?, Demà tornarà l'estranger que visità en Joan*) amb recursos alternatius a l'MDO —en podem deduir, doncs, que si calia donar alternatives era perquè, justament, es recorria abundantment a aquesta marca.

Encara respecte d'aquests exemples d'ambigüitat potencial, és interessant que, amb el pas dels anys, gramàtics com Solà (1994) ampliaren la llista de casos d'aquest tipus, per als quals es creà el consens que l'MDO hi era recomanable:

- (33) a. El Barça serà campió si venç *al Madrid*
 b. Com penseu que afectarà el món d'Internet *a l'economia mundial?*
 c. L'estimo com / més que *a la meva mare*

Finalment i deixant de banda aquests casos, d'ençà de Fabra (1918) diversos gramàtics assenyalaren altres contextos on l'MDO s'hauria de permetre i de nou s'assolí un consens. És el cas de les estructures paral·leles (Solà 1994: 166-167) del tipus (34) i els casos de sinislocació i dextralocació (35) (Solà 1994: 167, i vegeu també Escandell-Vidal 2007).

- (34) T'he vist *a tu i al metge*

- (35) a. (A) *la meva mare* la visitaré demà
 b. La visitaré demà, (a) *la meva mare*

Amb la publicació de la nova gramàtica normativa (GIEC) el 2016, s'accepta l'ús de l'MDO en tots aquests contextos i s'hi afegeix el cas dels quantificadors pronominals *cada u, cadascú, qualsevol*, els quantificadors quantitius (*molts, pocs, bastants...*) i indefinits (*uns, uns quants, uns altres...*) usats pronominalment, i els interrogatius *quin/-a/-s/-es* i *quants* (36). També es fa una descripció exhaustiva dels contextos d'ambigüitat potencial, amb exemples com els de (37) i casos de reordenació per motius estilístics (38). Finalment, la GIEC estableix que «se sol emprar la preposició *a* per a marcar el complement directe animat que apareix posposat a un complement de règim (sobretot si té una estructura complexa)», com en els exemples de (39):

- (36) a. Aquí premien (a) *qualsevol*
 b. Això afectarà (a) *molts*
 c. (A) *quina dona* has vist?
 d. (A) *quants alumnes* premiaran?

- (37) a. Diuen que rellevarà *a l'alcalde* una regidora
 b. No hauria de poder vèncer mai *a la raó* la força bruta
 c. És preocupant veure com ha enfonsat *a l'acusat* la teva declaració
 d. Si no va vèncer la força bruta *a la raó*, poc se n'hi va faltar
 e. Aquest és l'objectiu que defineix *a la biolingüística*
 f. En igualtat de condicions, tenen potestat d'elegir *a les més qualificades*
 g. Consideraven les úniques culpables de les desavinences familiars *a les teves germanes*

(38) *A l'apatia habitual* vencé l'esperança del triomf

- (39) a. No va poder convèncer d'estudiar literatura medieval *a les filles*
 b. Ha convidat a passar un cap de setmana en un hotel de muntanya *a la teva germana*

Amb tot, la normativa rebutja encara l'ús de l'MDO en la majoria dels contextos d'ús possibles, tals com sintagmes nominals amb referents humans (*He vist a la teva cosina*) i noms propis (*He vist a la Maria*) que ni són dislocats ni presenten potencialment cap ambigüitat. La prescripció s'allunya, així, del que ocorre en el català parlat (tant en registres formals —discursos de polítics, premsa— com en registres informals), i fins i tot de bona part del català escrit abans que hi passi un corrector. De l'existència d'aquest fenomen Fabra ja n'era ben conscient, com no podia ser d'una altra manera. Ho evidencia, per exemple, un passatge de la seva gramàtica normativa:

És molt convenient saber distingir un complement indirecte d'un complement directe [...]. Així, en *Hem escrit a la Maria*, si reemplacem el complement *a la Maria* per un pronom feble, aquest es troba ésser *li* (*Li hem escrit*); doncs el dit complement és indirecte (i *Hem escrit a la Maria* és correcte). En *Hem vist a la Maria*, en canvi, si reemplacem el complement *a la Maria* per un pronom feble, aquest es troba ésser *l'* (*L'hem vista*); doncs el dit complement és directe (i convé per tant ometre-hi la preposició: *Hem vist la Maria*) (Fabra 1918 [2009: § 113]).

Si Fabra explicava com es podia distingir un complement directe d'un indirecte, era precisament perquè per a molts parlants ambdues funcions podien coincidir formalment, és a dir, podien ser encapçalades per la preposició *a*. En altres paraules, molts parlants sentien —i senten— com a natural una seqüència del tipus *Hem vist a la Maria*, i això justificava que Fabra expliqués el recurs de la substitució pronominal per detectar un ús de la preposició no acceptat

per la normativa. De fet, d'aquest ús força estès de l'MDO en català, Fabra en parlà de manera clara en altres obres seves. És el cas de la gramàtica del 1912:

[...] en catalán se dice indistintamente *Hem vist la casa de ta germana* y *Hem vist ta germana*: el complemento directo ó pasivo es introducido en ambos casos sin el auxilio de la preposición *a* [...] hase dado modernamente la preferencia á la construcción con *a*, llegando muchos escritores á dar al empleo de esta preposición la misma extensión que tiene en castellano. [...] así, se oye á menudo *Coneixes a la meva filla?*, óyese también con igual frecuencia *Coneixes la meva filla?* (Fabra 1912 [2005: § 122]).

D'aquest fragment, i en concret d'expressions com *se dice indistintamente* o *con igual frecuencia*, es desprèn l'abast que tenia en aquella època l'ús de l'MDO en català. Actualment, com aleshores, la percepció que un parlant atent té de l'extensió del fenomen és que continua en auge.

Reproduïm a continuació alguns exemples del fenomen que hem aplegat darrerament i que mostren que en la majoria de varietats catalanes l'MDO s'estén (com una possibilitat) als objectes directes humans/animats, ja siguin noms propis (40), ja siguin sintagmes nominals definits (41). També és possible l'ús de l'MDO amb elements situats més avall en les escales d'animacitat i definitud que reproduïem en (30)-(31), com ara els indefinits, no solament específics (42), sinó també inespecífics (43), i fins i tot amb sintagmes esgarriats (és a dir, sense cap determinant) (44). Per a alguns parlants, són naturals també exemples en què l'MDO introdueix objectes directes que corresponen a entitats o que poden ser interpretats com a referits a un col·lectiu de persones (45), incloent-hi topònims que segurament es presten a aquesta interpretació col·lectiva (46). Més encara, es detecten també exemples amb objectes directes netament inanimats, tant definits com indefinits (i fins i tot esgarriats) (47). Constatem, en definitiva, que l'MDO en català ha anat avançant, almenys per a una bona part dels parlants, des dels elements situats al capdamunt de les jerarquies d'animacitat i definitud fins als que se situen més avall, i en alguns casos ha arribat al capdavant de les escales.

- (40) a. Hem vist a Puigdemont ferm i animat (*Diari de Tarragona*, 7/4/2018)
 b. Recull al Joan de camí a casa (publicitat en una marquesina al carrer, Barcelona, 2019)

- (41) Han detingut al president (*El Nacional.cat*, 25/3/2018)

- (42) a. Després he vist a un grup d'estudiants que estaven cridant (*Diari de Girona*, 24/3/2017)

- b. Han trobat *a una persona amb una ferida a la cara* (diari *Més*, Tarragona-Reus-Costa Daurada, 3/5/2018)
- (43) a. Dies abans cinc homes s'havien preparat per agredir *a alguna dona* en grup (*El crític.cat*, 27/4/2018)
 b. Tu mataries *a un home* per la vida d'un altre? («El meu lament», cançó de Ferran Palau, àlbum *Santa ferida*, 2015)
 c. Coneixeu *a algun llicenciat en Filologia Catalana?* (oferta de feina via Whatsapp, en un grup de filòlegs catalans)
- (44) a. Els últims mesos hem vist que l'Estat acusava *a professors* de delictes d'odi (parla espontània, català central, Barcelona, 16/5/2018)
 b. Vam iniciar uns cursos per formar *a mestres* en gramàtica i llengua de signes (parla espontània, català central, Barcelona 7/11/2018)
- (45) a. Ciutadans serveix per parar *a Podem* (parla espontània, català central, RAC1, 18/5/2018)
 b. Un partit que uneix *a diferents* sensibilitats (parla espontània, català central, RAC1, 26/10/2018)
- (46) Aquestes primàries, aquest gruix [de gent que participa en un procés de primàries], és el que pot fer *a Barcelona* gran (parla espontània, català central, RAC1, 8/5/2018)
- (47) a. Els determinants acompanyen *als noms*
 b. El morfema flexiu de grau *íssim* només és gramatical si flexiona *a un adjectiu*
 c. Un morfema flexiu de grau pot modificar *a un adjectiu*, i l'exclamatiu *quin* pot modificar *a adjectius amb funció de nom*⁵ (textos escrits, diversos estudiants de quart curs del grau en Llengües Aplicades, UPF, 2018)

En definitiva i si bé no existeix (encara) un estudi dialectal exhaustiu d'aquest aspecte sintàctic, es pot constatar que hi ha, recuperant els mots de Sancho Cremades (2002: 1737), «una clara divergència» entre el que fan els parlants (una bona part, si no la majoria) i el que dicta la normativa —Hualde (1992: 86-87, 237-241), Aissen (2003: 451), Naess (2004: 1188) i Escandell-Vidal (2009: 840) fan constatacions similars sobre l'abast de l'MDO en català.⁶

5 Com ens fa notar Gemma Rigau (c. p.), la seqüència *adjectius amb funció de nom*, malgrat ser un sintagma nominal escarit, ja no és tan inespecífic com seria si no presentés la modificació en forma de sintagma preposicional (SP).

6 En aquest sentit, si bé la majoria dels exemples que donem en aquest treball pertanyen al català central, el fenomen està clarament estès en tot el valencià (indiscutiblement amb els noms propis, on

És fàcil atribuir aquesta disparitat entre la normativa i el que fan els parlants al fet que l'MDO s'ha vist com un fenomen fruit de la interferència de l'espanyol i, per tant, com un fenomen que calia defugir per assegurar un català més genuí. Tanmateix, una anàlisi acurada de la diacronia del català ens pot fer veure que l'MDO, aquesta eina gramatical generalment rebutjada per la normativa, constitueix, en cert sentit, un tret genuí de la nostra llengua. En efecte, se'n documenta un ús notable en èpoques antigues, prèvies a l'inici de la pressió de l'espanyol. Com molt bé expliciten Salvador i Pérez Saldanya (1993), cal tenir en compte que:

Si le catalan avait évolué, avant de subir la pression sociolinguistique du castillan, vers des solutions grammaticales déterminées qui sont nées pendant son époque de configuration comme langue, le fait de considérer le résultat comme un castillanisme deviendrait problématique [...]. C'est pourquoi quelques études récents à propos des auteurs de xve siècle [...] invitent à être prudent en ce qui concerne la position de la grammaire normative sur le sujet (Salvador i Pérez Saldanya 1993: 60).

En parlem de manera més detallada tot seguit.

2.2. L'eterna controvèrsia. Sobre la (no-)genuïtat de l'MDO en català

Tenint en compte l'extensió de l'MDO en el conjunt de l'espectre romànic, sembla assenyat no descartar, si més no d'entrada, que l'abast actual d'aquest fenomen en català sigui fruit, almenys parcialment, de l'evolució interna de la llengua. En efecte, diversos estudis han constatat que l'MDO era relativament abundant en la llengua catalana antiga, més enllà dels pronoms personals (Meier 1947, 1948; Perera 1986; Adell 1994; Cabanes 1994, 1995) —la major part d'aquests estudis se centren en el segle XV—. ⁷ En el marc del projecte per

sembla que l'absència de l'article personal fa encara més necessari l'MDO: *He vist a Joan* [Manel Pérez Saldanya, c. p.]; igual com passa en el català general quan el referent és un personatge conegut que no presenta article [vg. (40)]; per a l'extensió generalitzada del MDO en valencià, vg. Sancho Cremades (1995: 199) i en el català balear (on el fenomen és visible oralment, per exemple, quan s'usa l'afòrma *an* [*He vist an en Joan*], atès que altrament [*He vist {a en / en} Joan*] la fonètica el fa sovint imperceptible (Clàudia Pons-Moll i Jordi Fortuny, c. p.).

⁷ A tall d'exemple, és ben taxatiu Meier (1947: 259) quan afirma que ni a la gramàtica prescriptiva, ni a la descriptiva, ni a la històrica, no els serveix de res posar-se unes ulleres que els impedeixin veure el que hi ha més enllà dels gustos personals de cadascú, com tampoc els serveix de res deixar-se

a una *Gramàtica del català antic*, Pineda (en premsa) ofereix un estudi exhaustiu del sorgiment i l'extensió de l'MDO en català antic, des dels primers textos (s. XII-XIII) fins al final del període (s. XVI), a partir de l'estudi d'un corpus de nou-cents mil mots representatiu de la variació diacrònica, diatòpica, diafàsica i diastràtica de la llengua. Les conclusions d'aquest estudi indiquen que l'MDO apareixia de manera notable amb noms propis (de persona i de divinitat)⁸ i sintagmes nominals humans definits, a més dels pronoms personals.⁹ Ho resumim en aquesta taula, que inclou també dades del període inicial del català modern, el segle XVII (Pineda 2018):

Segle	Pronoms personals	Noms propis de persona	Noms propis de divinitat	Definits humans	Indefinits humans
XI	0% (0/1)	–	–	0% (0/6)	–
XIII	17,9% (19/106)	16,2% (23/142)	0% (0/135)	2,4% (10/417)	1% (1/96)
XIV	34,5% (19/55)	1,9% (5/263)	0% (0/29)	2,7% (15/565)	2,7% (4/147)
XV	62,1% (36/58)	13,3% (24/180)	21,8% (12/55)	9,7% (60/617)	7,3% (14/192)
XVI	97,3% (36/37)	65,3% (100/153)	92,6% (25/27)	26,8% (125/466)	11,8% (18/153)
XVII	100% (2/2)	90,6% (77/85)	88,9% (8/9)	87% (114/131)	35% (28/80)

Taula 1. Visió global de l'evolució de l'MDO des dels inicis del català antic fins als inicis del català modern.¹⁰

endur per idees preconcebudes sobre la base de factors extralingüístics. Per a ell, és indispensable anar amb compte «com o termo “barbarismo” para não chegarmos à barbaridade de ter de cortar, da tradição idiomática e literária, grande parte das suas produções mais autênticas» (Meier 1947: 259).

8 Entre els termes referits a divinitats, doncs, es fa la distinció entre els noms propis de divinitat (*Déu, Jesucrist*, etc.) i els noms comuns de divinitat, és a dir, introduïts amb algun determinant o possessiu, com ara *Nostra Senyora, el Senyor, la Mare de Déu*. Per a aquesta distinció entre noms comuns i noms propis de divinitat, en anglès *deity names* i *deity nouns*, respectivament, vg. Caro Reina (en premsa) i les referències allí citades.

9 Dades extretes del *Corpus informatitzat del català antic* (CICA), www.cica.cat.

10 Les dades dels segles XI-XVI provenen del treball de Pineda (en premsa). Les dades del segle XVII corresponen a un treball ja publicat (Pineda 2018); vegeu també Pineda (2019).

Per raons d'espai, limitarem els exemples a una de les classes d'objectes directes, la dels noms propis de persona, i remetem el lector interessat al treball de Pineda (en premsa), on s'analitzen detalladament totes les classes d'objectes directes, així com els diversos factors que poden influir en la presència de l'MDO (construccions dislocades, construccions causatives, qüestions d'ordre de mots, tipus de verb, etc.). Aquest tipus d'elements podien presentar la marca ja al segle XIII, especialment en textos valencians (48). Posteriorment, als segles XV i XVI, el fenomen s'estén i geogràficament ja no és tan restringit (49), fins que arriba, ja al segle XVII, a ser l'opció clarament majoritària (50).

- (48) a. Maria Domingo prèa *a na Joanna*, [...] ab abdues les mans als cabels (s. XIII, Clams I, p. 46)¹¹
 b. Aquel encalsava ab lo coltel treit *al dit Apariçi* (s. XIII, Clams I, p. 50)
 c. [ells] tenien en terra *a Michel Mercer* (s. XIII, Clams I, 76)
- (49) a. Mas l'emperador tenia prop sí *a Curial* (s. XV, *Curial*, p. 62)
 b. e víu que volia ociure *a Othó* (s. XV, *Curial*, p. 67)
 c. lo rey de Navarra, loctinent general del senyor féu penjar *a-n Guillem Arús*, pagès del terme de Terraça (s. XV, Safont, *Dietari*, p. 95)
 d. per què no m'has dat *a Rachel?* (s. XV, Sant Vicent, Sermons, p. IV, 12)
 e. Are deslíga[n]a *Susanna* y líga[n] los vells (s. XVI, *Consueta de Susanna*, p. 431)
 f. fonch int[errogat] si coneix *a Joan Palou*, fill de Ant[oni] (s. XVI, *Illes XVI-28*, p. 458)
 g. No fou poca consolació de trobar *a Lloyset*, com aribàrem, tan bonico y sanet (s. XVI, Liori i Requesens, *Epistolaris*, carta 13)
- (50) a. don Joan Ferrer de Calatayut, lloctinent de mestre de Montesa, resident en lo Temple, matà *a don Geroni Artés Albanell* y a sa muller, doña Lluïsa de la Cerda, ajudat de un taverner dit Sebastià (Porcar, *Dietari*, f. 9v)
 b. *Después* dit Pere Portés véu *a Misser Franquesa*, que fou del Real Concell (Portés, p. 226)

A primer cop d'ull, les dades de l'evolució del fenomen al llarg dels anys (taula 1) permeten constatar que, en línies generals, en català l'MDO s'estén d'acord amb les prediccions de les escales de (30)-(31), avançant des dels pronoms personals i els noms propis cap a altres categories dels nivells inferiors de les jerarquies. El fet més destacable, en qualsevol cas, és que l'MDO era un recurs sintàctic força present en la llengua ja als segles XIV-XV, és a dir, abans

11 Totes les referències corresponen a textos que formen part del CICA.

que la influència externa de l'espanyol comencés a ser rellevant. Certament, a partir de finals del segle XV i començaments del XVI, quan aquesta pressió sociolingüística ja és una realitat ineludible, els percentatges de l'MDO es disparen exponencialment en totes les categories: tant pronoms personals (als quals ningú nega actualment la genuïnitat i, de fet, l'obligatorietat de l'ús de la marca) com noms propis o definits humans.

Sembla adequat, doncs, concloure que l'MDO era un fenomen genuí del català i que la influència de l'espanyol, a finals del segle XV i començaments del XVI, fou més quantitativa que no pas qualitativa. Escatir com hauria evolucionat l'MDO si el català no hagués estat influenciat per l'espanyol, no sembla una tasca possible, però sí que convindria prendre en consideració que (a) l'MDO és un fenomen existent en moltes i molt diverses llengües del món, entre les quals hi ha la família romànica; (b) l'MDO ja existia en català abans que l'espanyol hi influís (com Fabra (1912: § 122), de fet, ja havia observat); (c) en les llengües del món, els casos de retracció d'un fenomen sintàctic com aquest són molt escassos, mentre que el que és general és l'ampliació progressiva de contextos amb MDO seguint les escales de (30)-(31). De fet, de tot això, d'aquesta dimensió del fenomen de l'MDO, Fabra ja n'era conscient. No ho va acabar d'expressar en les seves gramàtiques,¹² però sí quan, en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), feu una esmena a la ponència que havia presentat Costa i Llobera, que havia afirmat, referint-se a l'MDO, la necessitat de «retreure un punt essencial a la nostra sintaxis i borrar de la llengua catalana una marca de servitud tan evident com fàcil de suprimir» (Costa i Llobera 1947: 520-527):

La preposició *a* ha d'emplearse devant dels pronoms personals tòpics [...] i en alguns altres casos. *No's pot considerar el seu ús en l'acusatiu com un castellanisme [èmfasi nostre]*, sinó que'l castellà hi ha donat una major extensió que les altres llengües, ja que's troven aplicacions de la *a* en els dialectes d'Itàlia com el sicilià, calabrès i romà; se trova aplicat en la Engadina y en el llenguatge rumanès parlat en les boques del Danubi (Fabra 2010: 877).

Aquestes paraules de Fabra ens semblen especialment pertinents per cloure aquest apartat sobre la naturalesa del fenomen de l'MDO, un dels més controvertits —i a parer nostre també un dels més interessants— de la gramàtica i la normativa de la llengua catalana.

12 Llevat, potser, de la que publicà en francès (*Grammaire catalane*), on afirmava que la preposició *a* «peut aussi se placer devant un nom de personne; mais cet usage de la préposition à est évité par la plupart des écrivains actuels» (Fabra 1941: 83).

3. CONCLUSIONS

Amb aquest treball hem volgut fer llum sobre dos aspectes sintàctics relacionats amb la noció d'(in)transitivitat, amb la voluntat de mostrar que Fabra ja els havia tractat amb una intuïció fina i preclara. Certament, tant de la concordança amb el verb *haver-hi* com de l'ús de la preposició *a* davant de l'objecte directe, Fabra en va parlar en les seves obres amb encert i amb un coneixement lingüístic profund.

Hem vist, també, que en la tradició normativa, tant pel que fa a una qüestió com pel que fa a l'altra, es van acabar imposant les opcions més *conservadores* (el rebuig a la concordança i el rebuig a l'MDO més enllà dels pronoms i d'uns pocs casos més), encara que Fabra, més o menys discretament, havia mostrat que en tenia una visió més àmplia i, en certa manera, més flexible. Finalment, hem constatat que, un segle després de l'inici de la normativa fabriana, l'Institut d'Estudis Catalans, amb la publicació de la GIEC (2016), ha tractat aquests dos temes amb una perspectiva considerablement menys rígida, encara que en el cas de la concordança de *haver-hi* possiblement caldria una formulació més clara de la normativa (com apunta Nogué, en procés de publicació) i que, en el cas de l'MDO, és possible que encara no estigui tot dit i que potser algun dia es pugui plantejar l'opció d'arribar a tolerar, si més no en determinats registres, el que ja és una realitat per a molts parlants.

4. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ADELL, Marc V. (1994). «Problemàtica de l'acusatiu preposicional en català: Notes al voltant de Roís de Corella». Dins *Miscel·lània Germà Colón*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 1, p. 93-109.
- AISSÉN, Judith L. (2003). «Differential object marking: iconicity vs. economy». *Natural Language and Linguistic Theory*, núm. 21, p. 435-483.
- BATLLE, Mar (2002). *L'expressió dels temps compostos en la veu mitjana i la passiva pronominal*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BOSSONG, Georg (1991). «Differential object marking in Romance and beyond». Dins Dieter WANNER i Douglas A. KIBBEE (ed.). *New Analyses in Romance Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, p. 143-170.
- (1998). «Le marquage différentiel de l'objet dans les langues d'Europe». Dins Jack FEUILLET (ed.). *Actance et Valence dans les langues d'Europe*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 193-258.

- CABANES, Vicent (1994). «Anàlisi de la construcció d'objecte directe de persona en català (segles XIII-XVI). Estudi del sintagma *article + substantiu*». *Miscellània*, núm. 94, p. 77-136.
- (1995). «Anàlisi de la construcció d'objecte directe de persona en català (segles XIII-XVI). Estudi del nom propi». *A Sol Post*, núm. 3, p. 47-89.
- CABRÉ, Teresa; Jaume MATEU (1998). «Estructura gramatical i normativa lingüística: a propòsit dels verbs psicològics en català». *Quaderns. Revista de Traducció*, núm. 2, p. 65-81.
- CARO REINA, Javier (en premsa). «Differential object marking with proper names in Romance languages». Dins Luise KEMPF, Damaris NÜBLING i Mirjam SCHMUCK (ed.). *Linguistik der Eigen-namen*. (Linguistik, Impulse i Tendenzen). Berlín/Boston: De Gruyter.
- Corpus Informatitzat del Català Antic* (CICA), dirigit per J. Torruella, junt amb Manel Pérez Saldanya i Josep Martines. Disponible en línia: www.cica.cat.
- COSTA I LLOBERA, Miquel (1947). *Obres completes*. Barcelona: Selecta.
- ESCANDELL-VIDAL, Victoria (2007). «Acusatiu preposicional i dislocació amb clític». *Caplletra*, núm. 42, p. 185-218.
- (2009). «Differential object marking and topicality. The case of Balearic Catalan». *Studies in Language*, núm. 33, p. 832-884.
- FABRA, Pompeu (1891). *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2005). *Obres completes*. Vol. 1. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1912). *Gramática de la lengua catalana catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2005). *Obres completes*. Vol. 1: *Gramàtiques de 1891, 1898, 1912*. A cura de Sebastià Bonet. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1918). *Gramàtica catalana*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2009). *Obres completes*. Vol. 6: *Gramàtiques de 1918/1933, 1956, 1946. Traduccions de teatre*. A cura de Manuel Pérez Saldanya, Gemma Rigau, Joan Solà, Enric Gallén i Mila Segarra. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (1941). *Grammaire catalane*. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA (2006). *Obres completes*. Vol. 2: *Sillabari. Gramàtiques de 1918 (curs mitjà), 1928, 1929, 1941. Cursos orals*. A cura de Maria-Rosa Lloret, Joan-Rafael Ramos i Josep González-Agàpito. Barcelona / València / Palma: Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- (2010). *Converses filològiques*. A cura de Joaquim Rafel, Joan A. Argenter, Josep Murgades, Maria Toldrà i Antoni Tobella. Dins Jordi MIR i Joan SOLÀ (dirs.), Pompeu FABRA. *Obres completes*. Vol. 7. Barcelona / València / Palma:

- Institut d'Estudis Catalans / Enciclopèdia Catalana / Proa / Tres i Quatre / Moll.
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- HUALDE, José Ignacio (1992). *Catalan*. Londres: Routledge.
- IEMMOLO, Giorgio (2010). «Topicality and differential object marking: evidence from Romance and beyond». *Studies in Language*, núm. 34, vol. 2, p. 239-272.
- LACA, Brenda (2006). «El objeto directo. La marcación preposicional». Dins Concepción COMPANYY (dir.). *Sintaxis histórica de la lengua española. Primera parte: La frase verbal*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica / Universidad Nacional Autónoma de México, vol. 1, p. 423-475.
- LEONETTI, Manuel (2008). «Specificity in clitic doubling and in differential object marking». *Probus*, núm. 20, p. 33-66.
- LÓPEZ, Luis (2012). *Indefinite objects: scrambling, choice functions and differential marking*. Cambridge (Massachusetts) / Londres (England): MIT Press.
- MEIER, Harri (1947). «O problema do acusativo preposicional no catalao». *Boletim de Filologia*, núm. 8, p. 237-260.
- (1948). «Sobre as origens do acusativo preposicional nas línguas românicas». Dins Harri MEIER (ed.). *Ensaaios de Filologia Românica*. Lisboa: Edição da Revista de Portugal, p. 115-164.
- MESTRES, Josep M.; COSTA, Joan; OLIVA, Mireia; FITÉ, Ricard (1995). *Manual d'estil: la redacció i l'edició de textos*. Vic / Barcelona: Eumo / Universitat de Barcelona / Universitat Pompeu Fabra / Associació de Mestres Rosa Sensat.
- NAESS, Ashild (2004). «What markedness marks: the markedness problem with direct objects». *Lingua*, núm. 114, p. 1186-1212.
- NOGUÉ, Neus (en procés de publicació). «La concordança del verb *haver-hi*: de Pompeu Fabra a la GIEC».
- PENSADO, Carmen (1995). «El complement directo preposicional: estado de la cuestión y bibliografía comentada». Dins Carmen PENSADO (ed.). *El complemento directo preposicional*. Madrid: Visor Libros, p. 11-59.
- PERERA I PARRAMON, Joan (1986). «Contribució a l'estudi de les preposicions en el *Tirant lo Blanch* (primera part)». *Llengua i Literatura*, núm. 1, p. 51-109.
- PINEDA, Anna (2018). «Acostament al marcatge diferencial d'objecte als inicis del català modern». *eHumanista/IVITRA* 14 (número especial, *Gramàtica del Català Modern (1601-1833)*), p. 570-596.
- (2019). «Aspectes de la transivitat en el català modern». *Caplletra*, núm. 66, p. 207-236.
- (en premsa). «El complement directe». Dins Josep MARTINES i Manuel PÉREZ SALDANYA (eds.). *Gramàtica del català antic*. Barcelona: Empúries.
- RAMCHAND, Gillian (2008). *Verb Meaning and the Lexicon: A First Phase Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.

- RIGAU, Gemma (1991). «On the functional properties of AGR». *Catalan Working Papers on Linguistics*, vol. 1, p. 235-260.
- (1992). «Aspects of Catalan Dialectal Syntax. Unaccusative Sentences and Related Structures». *Journal of Hispanic Research*, vol. II, núm. 2 (1992-1993), p. 315-329.
- (1997a). «Locative sentences and related constructions in catalan: ésser / haver alternation». Dins Amaya MENDIKOETXEA, Myriam URIBE-ETXEBARRIA (eds.). *Theoretical issues at the morphology-syntax interface*. Bilbao / Sant Sebastià: Euskal Herriko Unibertsitatea / Gipuzkoa Foru Aldundia, p. 395-421.
- (1997b). «Sintaxi i variació dialectal: les construccions locatives». Dins Maria Rosa LLORET, Emili BOIX, Mercè LORENTE, Lluís PAYRATÓ i Maria-Pilar PEREA (eds.). *Anàlisi de la variació lingüística*. Barcelona: Promocions i Publicacions Universitàries, Universitat de Barcelona, p. 179-201.
- (2013). «La preposició silent d'alguns verbs de moviment local». *Els Marges*, núm. 100, p. 125-132.
- RODRÍGUEZ MARINÉ, María (2018). «Una gramàtica per dir-ho tot». *Ara*, 17/2/2018.
- ROHLFS, Gerard (1971). «Autour de l'accusatif prépositionnel dans les langues romanes». *Revue de Linguistique Romane*, núm. 35, p. 312-327.
- (1973). «Panorama de l'accusatif prépositionnel en Italie». *Studii și Cercetari Linguvistice*, núm. 24, p. 617-621.
- RUAIX, Josep (1985). *El català/2. Morfologia i sintaxi*. Moià: Ruaix.
- SALVADOR, Vicent; PÉREZ SALDANYA, Manel (1993). «Transitivité et interférence linguistique: la construction A + complément d'objet direct en espagnol et en catalan». *Contrastes*, volum monogràfic sobre estudis hispànics, p. 39-67.
- SANCHO CREMADES, Pelegrí (1995). *La categoria preposicional*. València: Universitat de València.
- (2002). «La preposició i el sintagma preposicional». Dins Joan SOLÀ, Maria-Rosa LLORET, Joan MASCARÓ i Manuel PÉREZ SALDANYA (eds.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 2. Barcelona: Empúries, 1749-1768.
- SOLÀ, Joan (1973). *Estudis de sintaxi catalana / 2*. Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'Abast, 105).
- (1987). *Qüestions controvertides de sintaxi catalana*. Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'Abast, 229).
- (1994). *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*. Barcelona: Empúries.
- (1999). *Parlem-ne. Converses lingüístiques*. Barcelona: Proa.
- TORREGO, Esther (1998). *The dependencies of objects*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- VENY, Joan (1983). *Els parlars catalans*. Palma: Moll.
- VENY, Joan; MASSANELL, Mar (2015). *Dialectologia catalana. Aproximació pràctica als parlars catalans*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.
- WHEELER et al. = WHEELER, Max; YATES, Alan; DOLS, Nicolau (1999). *Catalan: A Comprehensive Grammar*. Londres / Nova York: Routledge.

Pompeu Fabra és l'arquitecte de la codificació moderna de la llengua catalana: la seva proposta normativa ha esdevingut el model que guia la tasca prescriptiva actual. Però aquest paper de codificador és només una de les cares d'una personalitat molt més complexa, que comprèn les facetes de lingüista autodidacte, de docent i gestor universitari, i de ciutadà compromès amb el país.

Amb motiu del cent-cinquantè aniversari del seu naixement i del centenari de la publicació de la *Gramàtica catalana*, i en el marc de les activitats de l'Any Pompeu Fabra, la Universitat de Barcelona va retre-li homenatge amb una exposició i una jornada acadèmica. Fruit d'aquests actes, *Pompeu Fabra, a la Universitat i de la Universitat* presenta una recopilació d'articles que analitzen aspectes lingüístics de la seva obra, n'estudien els anys de formació, la recepció de les seves propostes normatives i la feina que va dur a terme en aquesta institució.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions